

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

CASPAR URSINUS VELIUS:
LAJOS KIRÁLY HALÁLÁRÓL
ÉS MAGYARORSZÁG BUKÁSÁRÓL

Szerkesztette
KASZA PÉTER

CASPAR URSINUS VELIUS:
LAJOS KIRÁLY HALÁLÁRÓL ÉS MAGYARORSZÁG BUKÁSÁRÓL

CASPAR URSINUS VELIUS:
DE INTERITU LUDOVICI REGIS ET CLADE HUNGARIAE

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

Sorozatszerkesztő
Fodor Pál és Pap Norbert

**CASPAR URSINUS VELIUS:
LAJOS KIRÁLY HALÁLÁRÓL
ÉS MAGYARORSZÁG BUKÁSÁRÓL
EGY ELVESZETTNEK HITT BESZÁMOLÓ
A MOHÁCSI CSATÁRÓL**

**CASPAR URSINUS VELIUS:
DE INTERITU LUDOVICI REGIS
ET CLADE HUNGARIAE
A LONG-LOST REPORT ABOUT
THE BATTLE OF MOHÁCS**

Szerkesztette / Edited by

Kasza Péter / Péter Kasza

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Országos Széchényi Könyvtár
Budapest
2020

A kötetet összeállította, a szövegeket gondozta, a jegyzeteket készítette:

KASZA PÉTER

Bevezető tanulmányok:

KASZA PÉTER, TÓTH GERGELY

Velius művét fordította:

SZEBELÉDI ZSOLT

A Velius- és Oláh-levelek szövegét gondozta, a szövegeket fordította:

SZILÁGYI EMŐKE RITA

A tanulmányok és a jegyzetek szövegét fordította: HUTAI ZSÓFIA

Nyelvi lektor: THOMAS COOPER

A mutatókat készítette: JARMALOV REZSŐ

A kötet

a Magyar Tudományos Akadémia Kiválósági és Együttműködési Programjának

Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet című

(az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Pécsi Tudományegyetem együttműködésében megvalósuló) projektje keretében készült.

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

A borítón: Christoph Fuessl: *A mohácsi csata emlékérmé (1531 körül)*

© Szerzők, 2020

© BTK, 2020

© OSZK, 2020

ISBN 978-963-416-223-0

ISSN 2676-895X

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítást, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja a Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató

TARTALOM / CONTENTS

KASZA PÉTER	
Caspar Ursinus Velius, magyar királyi történetíró	7
 TÓTH GERGELY	
Velius mutilatus: Caspar Ursinus Velius csonkán fennmaradt	
Mohács-története	29
 PÉTER KASZA	
Caspar Ursinus Velius, Royal Historiographer of Hungary	63
 GERGELY TÓTH	
Velius mutilatus: The Surviving Fragment of the History of the Battle	
of Mohács by Caspar Ursinus Velius	87
 CASPAR URSINUS VELIUS	
De interitu Ludovici regis et clade Hungariae / Lajos király haláláról	
és Magyarország bukásáról	123
 Correspondence of Caspar Ursinus Velius and Nicolaus Olahus concerning	
the <i>De interitu Ludovici regis</i> / Caspar Ursinus Velius és Oláh Miklós	
levélváltása a <i>De interitu Ludovici regis</i> kapcsán	143
 Személynévmutató / Index of Personal Names	161
Földrajzinév-mutató / Index of Geographical Names	169
 Függelék / Appendix	
A kézirat fotómásolatai / Photocopies of the Manuscript –	
CASPAR URSINUS VELIUS, <i>De interitu Ludovici regis et clade Hungariae</i>	173

Kasza Péter

CASPAR URSINUS VELIUS, MAGYAR KIRÁLYI TÖRTÉNETÍRÓ

Caspar Ursinus Velius 1493-ban született a sziléziai Schweidnitzban és 46 éves korában, 1539-ben hunyt el Bécs városában. Nem volt magyar születésű, Magyarország határain kívül halt meg, és két rövid, egyenként pár hónapos periódust leszámítva nem élt Magyarországon. A következő oldalakon mégis amellett kívánok érvelni, hogy Veliusnak helye van a magyar irodalomtörténet, de főképpen a magyarországi historiográfia Pantheonjában. Egy ilyen rövid bevezető tanulmány nem pótolhat részletes életrajzt,¹ de a legfontosabb adatokat érdemes és fontos előre bocsátanunk Velius életét és műveit illetően, hogy alátámaszthassuk a fenti kijelentést.

Ha Velius életének első 25–30 évét tekintjük, egy mozgókéony vándorhumanista áll előttünk.² Fiatalon, 1505-ben kezdte meg tanulmányait a humanizmus egyik jeles közép-európai központjának számító krakkói egyetemen. Ekkor írt verseire felfigyelt a művelt boroszlói püspök, Johannes Thurzo és szolgálatába fogadta a fiatal költőt. Velius azonban hamarosan továbbállt innen, és 1508-ban már Lipcsében találjuk, ahol görögtudását tökéletesíti. 1510-től Matthäus Lang gurki püspök kíséretéhez tartozik és vele jut el első ízben a humanisták számára az Ígéret Földjét jelentő Itáliába. Bolognában és Rómában is képezi magát, a Városban jó kapcsolatot alakít ki a *sodalitas Coryciana* költői körével, és szoros barátságot köt a korszak meghatározó történetírójával, Paolo Giovióval. 1515-ben Lang szolgálatában vesz részt a Közép-Európa sorsát hosszú időre átformáló bécsi királytalálkozón és csatlakozik a bécsi humanistákat tömörítő *sodalitas Collimitinához*. Két évvel később I. Miksa császár költővé koszorúzza. A Bécsben tom-

A tanulmány megírását az NKFIH K-119237 azonosító számú, *Buda oppugnata – Wolfgang Lazius elfeledett történeti műve* című kutatási projektje támogatta.

1 Velius életének nincs modern, újabb kutatásokra épülő feldolgozása, ez még a jövő feladata. Míg az egyetlen részletesebb életrajza Gustav Bauch 19. század végén írt német nyelvű kötete: Gustav Bauch, *Caspar Ursinus Velius, der Hofhistoriograph Ferdinands I. und Erzieher Maximilians II.* Budapest, 1886.

2 Az életrajzi adatokban Bauchot követem.

boló pestis elől 1521-ben Baselbe menekül, ahol megismerkedik és barátságot köt a korszak humanistáinak fejedelmével, Rotterdami Erasmusszal. Ferdinánd osztrák főherceg invitálja újra Bécsbe, ahol az egyetemen retorikát tanít, vagyis lényegében irodalmat humanista szellemben. 1525–1526 fordulóján pár hónapot a budai udvarban tölt, megismerkedik több vezető politikussal és jeles humanistával is,³ de a mohácsi tragédia az ő sorsának is más irányt szab. Biztos jövedelmet és presztízst jelentő állást végül nem Budán kap, hanem a magyar trónra is aspiráló Habsburg Ferdinánd nevezi ki udvari historikussá. Ebben a minőségében ő írja a beszédet Ferdinánd 1527 szeptemberi székesfehérvári koronázására,⁴ ahogyan majd 1531. évi római királyi kinevezését⁵ is ő fogja méltatni. 1531-től fokozottan bizalmi állásba kerül: ő lesz Ferdinánd király gyermekeinek egyik nevelője. Megnősül, de házassága több gyötrelmet, mint örömet tartogat neki: felesége csapodár természetét nehezen viseli. Holtteste 1539 januárjában a bécsi Dunából kerül elő. Máig tisztázatlan, hogy baleset, merénylet vagy öngyilkosság történt-e, de akármilyen volt is a halál oka, a 46 éves Velius felívelő pályáját törte derékba a kíméletlen sors. Halála pedig elsősorban historiográfiai szempontból komoly veszteség.

Ha Velius meghalt volna valamilyen betegségben 1526 nyarán, neve legfeljebb a neolatin irodalom elkötelezett bűvárai körében, mint jó tollú és termékeny költőé lenne ismeretes. Az 1517-ben elnyert *poeta laureatus* cím ugyanis nem véletlen. Hogy csak a legfontosabbakat említsük meg a gazdag életműből: 1515-ben jelenik meg egy Lang püspök utazását megéneklő Hodeoporicon⁶ Bécsben. 1517-ben Singrenius nyomtatja leveleinek és epigrammáinak gyűjteményét.⁷ Feltehetően 1519-ben gyászéneket⁸ jelentet meg I. Miksa halálára, majd 1522-ben Baselben az Erasmust is kiadó Frobeniusnál adja ki addigi összes költeményeit öt könyvben.⁹ 1525-ben megéneklí V. Károly páviai diadalát,¹⁰ 1526-ban pedig vigasztaló verseket ír Habsburg Mária királynőnek nővére, Izabella dán királynő halála¹¹ kapcsán. Próza alig van a művei között 1526-ig. És bár a lant nem esik ki a kezéből ezután sem,¹² 1527-től nemcsak életében következik fordulat, de

3 Ld. erről Tóth Gergely tanulmányát kötetünkben.

4 *Oratio habita in Alba regali die felicissimae coronationis incliti ac potentissimi Ferdinandi Ungariae Bohemiaeque regis etc. Anno M.D.XXVII. III. Non. Novembris. Viennae Austriae, 1527.*

5 *Oratio de felicissima electione ... Ferdinandi Archiducis Austriae in regem Romanorum ... coronati XI. Die Januarij 1531. Coloniae, 1531.*

6 *Odeporicon id est itinerarium reverendissimi in Christo patris et Domini. D. Mathei Sancti Angeli Cardinalis Gurcensis coadiutoris Saltzburgensis... Viennae Austriae, 1515.*

7 *Epistolarum et Epigrammatum liber, lectu dignissimus, et iam primum in lucem editus. Viennae Austriae, 1517.*

8 *In diuum Maximilianum Caesarem Epicedion. Viennae, s. a.*

9 *Poematum libri quinque. Basileae, 1522*

10 *De Mirabili Victoria Caesarianorum adversus Gallos, ac potentissimi Regis captivitate, C. Ursini Velii Ode. Eiusdem In Laudem Divi Caesaris Maximiliani et Henrici VIII. Britanniae Regis Carmen. Viennae Austriae, 1525.*

11 *Nenia Mariae reginae Pannoniorum de obitu Elisabethae reginae Danorum sororis; ejusdem ad diversos diversa epigrammata. Viennae Austriae, 1526.*

12 *Disticha caesarum Romanorum a Julio dictatore usque ad nostram memoriam Caspare Ursino Velio. Viennae Austriae, 1528; Querela Austriae, sive epistola ad reliquam Germaniam. Augustae Vindelicorum, 1532.*

műfajt is vált. Udvari történetíróként klasszikus prózát kezd írni, hogy megörökítse kenyéradó gazdája, I. Ferdinánd uralkodásának eseményeit. Halála azonban megakadályozta, hogy befejezze és kiadja a művet, így az töredékben és hosszú századokig kéziratban maradt. A *Hofbibliothek* főkönyvtárosa, Kollár Ádám Ferenc rendezte sajtó alá és jelentette meg 1762-ben, több mint kétszáz évvel Velius halála után, amit a fellelt kéziratokból összeállíthatott. Címterv nem maradt ránk, így Velius művét azon a címen ismerjük, amit 1762-ben Kollár adott neki: *De bello Pannonico*. Kollár tíz könyvbe rendezte a szöveget, mely 1527-ben kezdődik és 1531 szeptemberéig tárgyalja Ferdinánd uralkodását. De miért is lenne fontos nekünk egy Habsburg-uralkodó küzdelmeiről egy sziléziai humanista által írt latin nyelvű szöveg?

Az, hogy Velius kimaradt a magyar historiográfiai kánonból, egy sajátosan eltorzult szemlélet következménye. 1526 után hajlamosak vagyunk úgy tekinteni a magyar történelemre, mint aminek dicső és független szakasza lezárult, az ország pedig előbb „két pogány közé”, oszmán és német iga alá jutott, majd a török kiűzését követően maradt a Habsburg elnyomás, mely ellen több ízben fel is lázadt a magyarság. Bocskai István, Bethlen Gábor, Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos ennek a függetlenségi retorikának a hősei. Ez a szemlélet befolyásolta úgy a historiográfiai hagyományt is, hogy kihagyta belőle azokat a szerzőket, akik vagy nem voltak magyarok, vagy az idegennek tekintett Habsburg uralkodók szolgálatában álltak. Holott ez a szemlélet távol áll a korszak sajátosságaitól. Antonio Bonfini, a magyar történelem páratlan terjedelmű és hatású művének, a *Decades*-nek az írója, Itáliában született. Mátyás megbízásából, majd ennek halála után Jagelló II. Ulászló magyar és cseh király szolgálatában fejezte be művét, és ebben teljes természetességgel védte és képviselte megbízóinak alapvetően Habsburg-ellenes törekvéseit.¹³

Velius ugyan Sziléziában született, de ha életútját végigkövetjük, látjuk, hogy tipikus képviselője annak a közép-európai humanista rétegnek, amely a dinasztikus, kereskedelmi és kulturális kapcsolatok sok ezer szálával összekapcsolt Krakkó–Prága–Bécs–Buda négyyszögben élt. Amikor pedig II. Lajos sógora, Ferdinánd főherceg *magyar és cseh* király udvari historikussá nevezte ki, teljes természetességgel védte és képviselte megbízójának érdekeit. Az, hogy Ferdinánd nem Budát, hanem végül Bécset tette rezidenciavárossá, fatális történelmi tény. A török árnyékában Buda már nem lehetett az a központ, aminek még talán Ferdinánd is szánta 1527 őszén.¹⁴ Ettől függetlenül az az uralkodó, aki megbízta Veliuszt egy kortörténeti munka megírásával, éppúgy magyar király volt, ahogyan a Bonfinit tovább alkalmazó II. Ulászló is. Végül érdemes utalni a címre, melyet Kollár az 1762-es kiadás számára választott. A *De bello Pannonico* ugyan kissé félrevezető, mivel Velius teret szentel benne Magyarországon kívüli események-

13 Kulcsár Péter, Bonfini legjobb ismerője szerint ez az utóbb időszíntűlenné vált Habsburg-ellenesség okozta azt, hogy Bonfini 1515 után évtizedekre feledésbe merült. Vö. Kulcsár Péter, Antonio Bonfini és műve. In: Kulcsár Péter, *Humanista történetírás Magyarországon*. Budapest, 2008, 94–108.

14 Vö. Pálffy Géza, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. (História könyvtár. Monográfiák, 27.) Budapest, 2010, 93–99.

nek is, de az vitathatatlan, hogy a mű nagyobb része a Habsburgok mind presztízs, mind gazdasági potenciál szempontjából a legfontosabb, egyben legveszélyesebb frontországának, Magyarországnak,¹⁵ a Magyar Királyságnak a történetével foglalkozik. Ha ezt bécsi nézőpontból teszi is, nem hiteltelenebb, mint aki Gyulafehérvárról ír magyar történelmet. Már a *De bello Pannonico* is igazolja Velius jelentőségét a magyar historiográfia szempontjából, de még jobban kiemeli ezt egy olyan munka, melynek elkészültéről tudunk, de amelyről hosszú évszázadokig joggal hittük, hogy végleg elveszett.

EGY ELTŰNT KÉZIRAT NYOMÁBAN

Caspar Ursinus Velius 1531 szeptemberében arról értesítette barátját, Oláh Miklóst, hogy az elmúlt hat hónapot Bécsben töltötte, és közben befejezte históriájának negyedik könyvét, illetve írt egy másik munkát is Lajos király haláláról és a mohácsi vereségről.¹⁶ Ez az első híradásunk arról, hogy a sorsdöntő mohácsi ütközetről nemcsak a szemtanú Brodarics István,¹⁷ illetve a bécsi Johannes Cuspinianus¹⁸ írtak szinte egykorú beszámolót, de I. Ferdinánd udvari történetírója, Velius is elkészítette a maga verzióját. A levélből úgy tűnik, hogy Velius 1531 márciusa és szeptembere között írta a művet és a levél elküldésének pillanatában az már készen volt („*confeci*”). Kisebb csiszolások, kiegészítések azonban még bizonyosan szükségesek lehettek, mert Velius és Oláh még több ízben váltottak levelet a Mohács-mű kapcsán.

Velius november 21-én Innsbruckból írt újra Oláhnak. Ebben a levelében megerősítette, hogy befejezte a Lajos haláláról és Magyarország bukásáról írt rövid művét, de elismerte, hogy szüksége lenne a csatában elesettek vagy fogságba kerültek névsorára, mert ezzel nem rendelkezik. Ha megkapja, ezt még hozzáilleszti a szöveghez, és rövidesen elküldi Mária királynőnek és Oláhnak a kész munkát.¹⁹ Oláh decemberben válaszolt a sziléziai humanistának, és bár biztatta,

15 Magyarország Habsburg-birodalomban betöltött szerepéről ld. Pálffy, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia*, 136–245.

16 „*Ego Viennae totos sex menses fui, illic et quartum historiae librum absolvi, et libellum confeci de interitu Ludovici regis et clade Hungariae.*” Ipolyi Arnold, *Oláh Miklós II. Lajos és Mária királyné titkára, utóbb magy. orsz. cancellár, Esztergomi Érsek-Primás és kir. helytartó levelezése*. Budapest, 1875, 152; új kritikai kiadásban: Nicolaus Olahus, *Epistulae. Pars I. 1523–1533*. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series nova, XIX/I.) Ed. Emőke Rita Szilágyi. Budapest, 2018, 235.

17 Stephanus Brodericus, *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima*. Ed. Petrus Kulcsár. Budapest, 1985.

18 Johannis Cuspiniani *Oratio protreptica ad Sacri Romani Imperii principes et procures ut bellum suscipiant contra Turcum...* Viennae Austriae, s. a. [1526]

19 „*De clade Ungariae et Ludovici regis interitu optimi et innocentissimi principis libellum mature absolvi, nomina nostrorum quorundam in illo praelio occisorum mihi desunt, et captivorum, quibus insertis nihil aliud addam, nec minuam. Quem mittam ad serenissimam dominam reginam brevem, sed tamen multa complexum libellum meum.*” Ipolyi, *Oláh Miklós*, 168–169, illetve Olahus, *Epistulae*, 255.

hogy írja csak a magyarok történetét, Mohácsra vonatkozó veszteséglistákat nem küldött.²⁰ Velius ezért pár hónappal később, 1532 februárjában ismét tollat ragadott és emlékeztette Oláht, hogy Lajos haláláról írott művét idestova két éve befejezte, de a végső változathoz szüksége van az esettek névsorára.²¹ Oláh ekkor végre komolyan vette a kérést és egy hosszú és részletes levélben megírta Veliusnak, amit a mohácsi ütközetben elesettekről tudott.²² Ezzel elvileg elhárult a döntő akadály, Velius befejezhette a művet. Sajnálatos módon azonban a kettjük – kötetünkben első ízben immár magyarul is olvasható – levelezéséből kihámozható történet itt véget ér: sem Oláh, sem Velius nem említik többé a szöveget. Nem tudjuk, elkészült-e, Velius elküldte-e Máriának. Mindeddig sem kézirat, sem nyomtatott változatát nem ismertük, így úgy tűnt, a szövegnek örökre nyoma veszett.

Holott egy ilyen mű jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Mohács fontosságához képest ugyanis elenyészően kevés, kortárs szemtanúktól származó forrással rendelkezünk a csatáról, így minden újabb adalék fontos láncszem lehet(ne) az események rekonstruálásában. A veszteség az említett történeti, hadtörténeti szempontból túl azért is fájdalmas, mert ahogy fentebb láthattuk, Caspar Ursinus Velius I. Ferdinánd hivatalos udvari történetírója, egyben gyermekeinek nevelője volt. Lajos haláláról írt művét el akarta küldeni Mária királynőnek, joggal gondolhatjuk tehát, hogy ez a mű őrizte volna meg számunkra a Moháccsal kapcsolatos hivatalos Habsburg álláspontot. A szöveg historiográfiai jelentősége tehát legalább olyan fontos, mint a hadtörténeti. Hosszú ideig úgy tűnt azonban, Velius *libellusa* osztozik sok tucat más kora újkori munka sorsában, melyről adataink vannak, de ténylegesen egy betűt sem ismerünk belőle.

Úgy tűnik, nem ismerte ezt a művet Kollár Ádám Ferenc, a *Hofbibliothek* vezetője sem, aki 1762-ben sajtó alá rendezte és kiadta Velius kéziratban maradt történeti művének töredékeit.²³ A *De bello Pannonico* Kollár-féle kiadása meglehetősen *in medias res* kezdődik, így általában elfogadott az a nézet, hogy Velius bizonyosan nem így akarta volna indítani a művet, vagyis valóban csak töredékről van szó. Lehet, hogy Velius ez elé szánta volna a Mohács-beszámolót. Lehet, hogy valóban külön munkaként tekintett rá, hiszen el akarta küldeni az özvegy

20 Ipolyi, Oláh Miklós, 182, illetve Olahus, *Epistulae*, 268–269.

21 „*Dedissem et hunc libellum de Ludovici regis interitu meum iam, quem ante biennium absolvi, verum desunt adhuc nomina captivorum et caesorum in illo conflictu, mittam aliquando tandem.*” Ipolyi, Oláh Miklós, 303, illetve Olahus, *Epistulae*, 291. Ennek a levélnek a datálása ugyanakkor problematikus. Az Oláh leveleskönyvében fennmaradt, tehát nem autográf kéziratban valójában az 1533-as dátum szerepel. A levelet sajtó alá rendező Szilágyi Emőke épp az alapján datálja 1532-re ezt a levelet, hogy Oláh 1532 márciusában elküldte a kért veszteséglistákat, azt tehát nem lett volna értelme 1533 februárjában újra elkérni. Oláh 1532 márciusában ráadásul szövegszerűen is reagál Velius februári levelére, így azt meg kellett kapnia, vagyis Velius levele bizonyosan 1532-ben keletkezett.

22 Ipolyi, Oláh Miklós, 205–209, illetve Olahus, *Epistulae*, 298–302.

23 *De Bello Pannonico Libri Decem Ex codicibus manu exaratis Caesareis nunc primum in lucem prolati... illustrati, studio et opera Adami Francisci Kollarii, Typis Joannis Thomæ Trattner. Vindobonae, 1762.* – 2013 óta Szebelédi Zsolt jóvoltából magyarul is olvasható: Caspar Ursinus Velius, *Tíz könyv a magyar háborúról.* Ford., jegyz., utószó Szebelédi Zsolt. Máriabesznyő, 2013.

Mária királynőnek. Talán később beledolgozta volna tervezett nagyobb történeti művébe. Biztosat nem tudhatunk. Annyi tény, hogy a Kollár-kiadásban nem maradt ennek nyoma.

Gustav Bauch, aki a 19. század végén és máig egyedülként szentelt egy kismonográfiát Caspar Ursinus Veliusnak, csak futólag említette meg a művet, sajnálkozva, hogy elveszett.²⁴ Eleinte nem jutott ennél tovább Waczulik Margit sem, aki 1937-ben megjelent kötetében szintén csak az Oláh-levelezés fentebb összegzett adatait tudta előszámlálni, de a műről ő is úgy gondolta, hogy végleg nyoma veszett. Arra hívta még fel, joggal, a figyelmet, hogy Velius hivatali utóda, Wolfgang Lazius nem utalt rá, hogy ismerné a szöveget, így az talán már a 16. század közepén is lappangott.²⁵ Úgy tűnt, hogy a közel négyszáz évvel korábban írt munka örökre elkallódott. De ekkor váratlan fordulat következett.

Waczulik, aki 1937-ben még elveszett szöveggént említette a *De interitu Ludovicit*, két évvel később a *Történetírás* című periodika 3–4-es számában közzétett egy pár oldalas tanulmányt, melyben egészen szenzációs felfedezésről számolt be. Egy soproni műgyűjtő, Scholz János jóvoltából ugyanis, mint írja, a kezébe került egy, valamikor minden kétséget kizáróan a bécsi *Hofbibliothek* állományába tartozó kéziratos kötet, melynek első lapjain megtalálta Velius Mohácsról írott munkájának egy jelentős töredékét! A cikkből kiderült, hogy Scholz János már fiatal korában érdeklődött mindenféle régiségek iránt, a kézirathoz pedig egy fatális véletlen folytán jutott. 1922-ben egy soproni ház pincéjét csótörés következtében elöntötte a víz, és az ott tárolt holmik, köztük több ládányi könyv és kézirat elázott. Az értéktelennek látszó maradékot egy házaló vette magához, Scholz pedig tőle vásárolta meg, amit arra érdemesnek tartott, köztük a Velius-töredéket tartalmazó kódexet is. A ház, ahonnan a kézirat előkerült, Kollár le származottainak tulajdonában volt, ez magyarázhatja, hogy miképpen került oda a bécsi *Hofbibliothek*-ből származó kézirat.²⁶ Ez persze nem ad választ arra a kérdésre, hogy ha már valószínűleg Kollár is tudott a kéziratról, miért nem adta közre 1762-es Velius-kiadásában, de ez alighanem örökre az egykori bécsi főkönyvtáros titka marad.²⁷

Ami igazán megdöbbentő ugyanakkor, hogy bár Waczulik részletesen leírta a több más, korábban nem ismert Velius-részletet is tartalmazó kötetet, felfedezése lényegében semmilyen visszhangot nem kapott. A szövegek átírására és közlésére ő maga nem gondolt vagy nem gondolhatott, de annak sincs nyoma, hogy

24 Bauch, *Caspar Ursinus Velius*, 65.

25 Waczulik Margit, *A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a 16. században*. Budapest, 1937, 56.

26 Waczulik Margit, Ismeretlen magyar vonatkozású részek I. Ferdinánd udvari történetírójának munkájából. *Történetírás* 3:3–4 (1939) 150–151.

27 Az, hogy később tervezte volna a szövegek közlését, kevésbé valószínű. Egyrészt a kiadatlan szövegmennyiség jóval kevesebb, mint amit eredetileg közölt, önmagában csak egy nagyon vékony kötetet tenne ki, értelmetlen lenne a mű többi részétől külön kezelni. Ráadásul, ahogy majd látni fogjuk, a most előkerült töredékek között van olyan, amely kronológiailag a már kiadott részek közé illeszkedik, így utóbb még nehezebben közölhető önállóan. Egy kézenfekvő magyarázat adódik: talán Kollár is csak azután fedezte föl a kéziratot, hogy a *De bello Pannonico* 1762-ben már megjelent. Biztosat ugyanakkor erre vonatkozólag nem lehet tudni.

bármilyen hivatalos testület igyekezett volna az értékes kéziratot megszerezni Scholz Jánostól, vagy legalább közzétenni a megtalált részletek, főképp pedig a Mohács-mű szövegét.

Az értékes információ a *Történetírás* hasábjain lappangott, és úgy tűnt, senkinek nincs róla tudomása. Én magam, bár volt szerencsém a már nagyon idős Waczulik Margitot személyesen is ismerni, a nyugati történetirodalomról írott monográfiáját pedig rendszeresen forgattam, a Velius felfedezését hírül adó cikkel nem találkoztam. Egészen addig, míg a Mohács-kérdés kora újkori historiográfiáját kutató kollégám, Tóth Gergely fel nem hívta rá a figyelmemet. Már a pusztá tény, hogy Velius Mohács-beszámolója 80 éve még elérhető volt, felvillanyozólag hatott, bár vajmi kevés esély volt rá, hogy a kódex, ha még megvan, valaha is előkerül. A kézirat tulajdonosa, Scholz János még az 1930-as években az Egyesült Államokba költözött, feleségül vette Anna Rosent, egy amerikai milliárdos lányát, végül elismert zeneszerzőként és műgyűjtőként New Yorkban halt meg 1993-ban. Közben Európán végigsöpört a második világháború vihara. Ki tudhatta volna, hová keveredett a kézirat?

Pár nappal azután, hogy tudomást szereztem a Waczulik-cikkről, a soproni Széchenyi István Városi Könyvtár honlapján megjelent egy megemlékezés Scholz János halálának 25. évfordulójára. A több helytörténeti értesülést is hasznosító anyagból kiderült, hogy Scholz a háború után, 1948-ban járt még egyszer Magyarországon, és Sopronban maradt gyűjteményét a városi múzeumnak, illetve a levéltárnak adományozta.²⁸

Ez már kínált némi támpontot, hogy ha a kódex egyáltalán még megvan, merre kell keresni. Rögvest felhívtam a szóba jöhető soproni közgyűjteményeket: a könyvtárat, a levéltárat és a múzeumot is, majd e-mailben is megírtam, mit keresek. De mivel Scholz New Yorkban halt meg, és a New York Times nekrológiájából²⁹ kiderült, hogy a Morgan Library komoly donátora volt, egy füst alatt írtam a Morgan Libraryba is, érdeklődve, hogy a náluk levő Scholz-hagyatékban nem található-e egy ilyen és ilyen kézirat. Sajnos minden próbálkozás zsákutcának bizonyult. A megkeresett intézmények munkatársai, miként a Morgan Library két kurátora, Joshua O'Driscoll és Carolyn Vega is biztosított arról, hogy az ő gyűjteményükben nincs ilyen kézirat. Az utolsó lehetőséget Waczulik cikkének egy lábjegyzete kínálta. Eszerint Scholz gyűjteményéből egy kötet még a harmincas években az OSZK-ba került,³⁰ elvi esély tehát lehetett rá, hogy ha a Velius-kézirat túlélte a háborút és Magyarországon maradt, talán a nemzeti könyvtár gyűjteményét gyarapította.

Az OSZK kézirati adatbázisa jelenleg külső felhasználóknak nem elérhető, ezért az ottani kollégáktól kértem segítséget. Szebelédi Zsolt pedig, aki korábban magyarrá fordította Velius Kollár által kiadott *De bello Pannonicóját*, postafor-

28 <http://www.szivk.hu/25-evvel-ezelott-hunyt-el-scholz-janos/> Letöltés dátuma: 2018. 06. 3.

29 <https://www.nytimes.com/1993/06/06/obituaries/janos-scholz-89-cellist-scholar-and-morgan-library-benefactor.html> Letöltés dátuma: 2018. 07. 24.

30 Kollár Ádám Ferenc *Historiae jurisque publici regni Ungarie amoenitates* című munkájáról van szó; vö. Waczulik, Ismeretlen magyar, 151.

dultával megírta, hogy talált a katalógusban egy *Fragmenta Caspari Ursini Velii* címen nyilvántartott kötetet, kikérte, és világossá vált, hogy valóban ugyanazt a kéziratot tartja a kezében, mint amelyet Waczulik Margit is látott. A kolligátum első lapjain pedig ott volt Velius Mohács-beszámolójának immár másodjára megkerült töredéke. A kéziratot akkor, 2018 júniusában többen is keresni kezdtük, részben a véletlen műve, hogy én voltam a szerencsés, aki a helyes nyomra akadt. Az első perctől kezdve világos volt, hogy egy ilyen találatot mindenképpen és minél hamarabb publikálni kell. A teljes kézirat kiadása nagyobb, többéves volumenű munka, de legalább a szövegek koronaékkövének számító Mohács-beszámolót szeretttük volna minél hamarabb, kontextusba helyezve közreadni. Az ennek érdekében létrejött kis munkacsoport fáradozásainak eredménye ez a kötet. De mielőtt közelebbről megismerkedünk a Mohács-beszámolóval, érdemes röviden áttekinteni, mit tartalmazott még az OSZK-ból előkerült, elveszettnek hitt kézirat. Bár Waczulik Margit 1939-es cikkében már ismertette ennek fontosabb elemeit, a lényegi tartalom ismertetését mégis szükségesnek látom, egyrészt mert a cikket aligha ismerik sokan, másrészt érdemes rámutatni azon pontokra, ahol Waczulik nem, vagy nem egészen jól mért föl valamit.

A FOL. LAT. 4596-OS KÉZIRAT

A kézirat, mely jelenleg az OSZK-ban a Fol. Lat. 4596. jelzet alatt található, nyilvánvalóan kolligátum. A növedéki napló szerint 1954-ben került a könyvtár állományába, de erről közelebbit egyelőre nem lehet tudni. A kötéstáblán belül fekete tintával az AD 1712-es évszám szerepel, ami talán arra utal, hogy mai kötését ekkor kapta a kézirat. Ez annál is valószínűbb, mivel a *De bello Pannonico* fellelhető, Bécsben őrzött kézíratait³¹ tartalmazó kódexeket is a 18. század első évtizedeiben kötötték újra, valamennyit az OSZK-ban levő példányhoz hasonló fehér pergamen-kötésbe, az előlapon a kétféjű sast ábrázoló címerrel. Eredetileg tehát egészen bizonyosan a *Hofbibliothek* állományába tartozott a ma Budapesten levő kézirat is.

Egy utólag bekötött lapon, melynek mérete is kisebb, mint a kézirat lapjaié, Caspar Ursinus Velius pecsétjének rajzolata található, alatta a szerző aláírásának („*Caspar Ursinus Velius doctor et R[egius] H[istoriographus] manu propria*”) másolatával. Ez alatt 18. századi kézírással egy magyarázó szöveg, miszerint Velius fentebb látható pecsétjének és aláírásának másolata egy 1531-ben általa kiállított oklevélről származik.³² Az íráskép alapján is úgy tűnik, hogy ezt a cetlit a kézirat újrakötésekor illesztették az eredeti dokumentumhoz.

31 ÖNB cod 8055, cod 8657 és cod 7688.

32 „*Sigillum Casparis Ursini Velii pendens ex litteris datis Lynziae Vigesima Prima Augusti Anno Domini Millesimo Quingentesimo Tricesimo Primo, ubi Joanni episcopo Viennensi ejusque in spiritualibus vicario Caspar Ursinus serenissimi et potentissimi Romanorum, Hungariae et Bohemiae regis historiographus ad simplex sine cura beneficium ecclesiasticum in domo vulgariter Im Köllerhof nuncupatum in civitati Viennensi situm per obitum quondam Joannis Wisinger vacans praesen-*

A tényleges első lapon a kézirat más kéztől származó, valószínűleg utólag adott címe olvasható: *Fragmenta Historiae Caspari Ursini Velii historiographi caesaris Ferdinandi*. Alatta található Hugo Blotius kézírásával a kézirat eredeti, bécsi jelzete: Hist. Lat. Ms. N. 435. Ennek érdekessége, hogy ugyanez a jelzet található az ÖNB cod. 7688-as jelzetű kolligátumának 352r lapján is. Ez utóbbi kódex alapvetően Velius hivatali utódának, Wolfgang Laziusnak Magyarország történetéről írott műve legjobb kéziratát őrzi,³³ de a 352r laptól a 363r-ig tartalmaz egy Velius-töredéket is *Casparis Ursini Velii fragmenta varia historica* címen, mégpedig a Kollár által kiadott *De bello Pannonico* X. könyvének szövegét és emellett egy rövid, egyetlen folio terjedelmű feljegyzést 1537-re vonatkozó adatokkal. Ennek a részletnek a pesti kézirathoz való viszonyára később még visszatérek.

A kolligátumban négyféle lap- illetve levélszámozás is fut. Ezek között kettő van, amelyek az egész köteten hiánytalanul végighalad: egy vörös ceruzával írt lapszámozás, illetve egy szintén kései, valószínűleg az OSZK-ban rávezetett levélszámozás. Ez utóbbit nemcsak a számok írásképe igazolja, de az a tény is, hogy bár a kézirat oldalaira a legkézenfekvőbbben ezen lap- vagy levélszámozás alapján tudunk hivatkozni, Waczulik Margit 1939-ben még nem ezt használta, ami arra enged következtetni, hogy ő ezt az egységesített foliószámozást még nem ismerte. Az OSZK foliálása esetében ez egyértelmű, de úgy tűnik, a piros ceruzás számozást sem látta még 1939-ben. Amit Waczulik is bizonyosan látott, az ezek-től eltérő, két korábbi levélszámozás.

A kézirat tartalmi egységei az egyes levél-, illetve lapszámok feltüntetésével az alábbi táblázatban foglalhatók össze:

OSZK levélszámozása	Vörös ceruzás lapszámozás	Blotius levélszámozása (I)	Lazius-kódexekre jellemző levélszámozás (II)	Az adott részlet témája	Kézírás
2r	126	35r	49r–v	Címlap	ismeretlen
3r–10v	128–143	36r–43v	50r–57v	De interitu Ludovici	Velius-autográf
11r–17v	144–157	44r–50v**	58r–64v	De bello Pannonico (IX. könyv töredéke)	Velius-autográf
18r	158	51r	65r	Bosznia?	Velius-autográf
19r–30r	160–186	–	11r–22r	Svájci reformáció	Velius-autográf
31r–34v	188–195	–	23r–26v***	Magyarországi harcok 1528–29	egykorú másolat
35r–37v	196–203	–	27r–30v	üres	

*tat venerabilem dominum Sigismundum Pfandel clericum Zalaviensem Dioc. dicti serenissimi regis capellanum et cantorem.*³³

33 Lazius történeti hagyatékáról bővebben: Kasza Péter, Lazius-kéziratok. Filológiai alapvetés egy kritikai kiadás elé. *Magyar Könyvszemle* 134:3 (2018) 148–169.

OSZK levélszámozása	Vörös ceruzás lapszámozás	Blotius levélszámozása (I)	Lazius-kódexekre jellemző levélszámozás (II)	Az adott részlet témája	Kézírás
38r–52v	204–233	–	31r–45v	1532. év eseményei	Velius-autográf
53r–v	234–235		46r–v	üres	
54r–65r	100–103, 108–111, 116–120, 104–105, 112–115, 106–107, 96–99	–	–	Arab, perzsa és oszmán tematikájú kéziratok jegyzéke (nincs köze Veliushoz)	

* Waczulik Margit hivatkozásai ezzel a levélszámozással indulnak, majd áttér a II. számozásra, miután ezek a foliós számok elfogynak. Némely esetben ugyanakkor, talán nyomdahiba folytán, a Waczulik által megadott oldalszámok tévesek.

** 44r–50v Waczuliknál, tévesen, 37a-val kezdődik, végpontot nem ad.

*** Waczuliknál: 23a–36b.

A lap- illetve levélszámozás sokat elmond a kézirat történetéről is. Az OSZK-é az egyetlen számozás, mely az elején kezdődik, ami arra utal, hogy korábban a jelenleg egy kötetben található kéziratokat külön tárolták és más-más szisztémában számozták meg. A kötetet ma ismert formájában csak az OSZK-ban levélszámozták meg 2r-től 65r-ig.

A piros ceruzás lapszámozás a másik, mely szintén az egész köteten végigfut. Írásképe alapján ez is késői, 18–19. századi lehet. Nemcsak az a furcsa ugyanakkor, hogy nem 1-es számmal, hanem 126-tal kezdődik, hanem az is, hogy az OSZK számozása mellett csak ez számozza meg a kötet végén található, keleti kéziratok jegyzékét, de ezt meglehetősen összevisszaságban teszi. A 96–120-ig tartó lapok a versón levő 234. oldal és rectón levő 235. (ami az utolsó lap) közé ékelődnek be, és ugyan minden oldalszám megvan, de némi festői rendezetlenségben. Mivel a legelső szám jelenleg 96-os, aki számozte, nyilván ismert még 95 oldalnyi anyagot, amit a kódex ma már nem tartalmaz. Az is valószínű, hogy a kézirat lapjai akkor még nem ebben a sorrendben voltak, legalábbis ami a keleti kéziratokat illeti, hiszen senki nem számozna bekötött oldalakat ilyen zavarosan. Valószínűbb, hogy a Velius-anyag már akkor is egyben volt, hiszen számozása 126–234 közt folyamatos. A keleti kéziratok katalógusának utólagos hozzátoldása során azonban ennek lapjai valahogy összekeveredtek, pár el is vészett, hiszen a 121–125. oldalak, vagyis három levél nincs meg, a többi számozása pedig nem sorrendben áll. Sajátos módon Waczulik, aki 1939-ben leírta a teljes kolligátumot, sem a piros ceruzás számozást nem használta és említette, de nem regisztrálta a keleti kéziratok katalógusának meglétét sem, noha ezeknek már akkor is a kézirathoz kellett tartozniuk.

A két régebbi levélszámozás merőben más eset. A 35r–51r közti számozás a legrégebbi. A kézírás alapján ez Hugo Blotius (1533–1608) bécsi főkönyvtáros munkája. Ő csupán a kézirat első három töredékét levélszámozte. Az övé mellett minden Velius-szöveget egy másik kéz is foliált, ennek írásképe pedig a számje-

gyek alapján erősen rokonítható a Bécsben őrzött Lazius-kódexek³⁴ levélszámozásával. Ennek tartalmi jelentőségére később még visszatérek. Most csak annyit érdemes leszögezni, hogy a Velius-anyag is jól adatolhatóan két részre osztható. A Blotius által is számozott oldalak eredetileg is egybe voltak kötve, és ezekhez utólag kötötték hozzá azon részeket, melyeken csak a Lazius-kódexekre jellemző levélszámozás fut.

Arra, hogy Blotius miért 35r-n kezdte a számozást, a jelenleg kvázi címlapként funkcionáló oldal alján levő bejegyzés ad magyarázatot. Itt szintén Blotius kézírásával a következő szöveg olvasható: „*Hunc praecedunt excerpta ex libris Chronicis Abbatis Spanhennensis cum glossa Stabii hoc eodem numero 5033 notati.*” Vagyis Blotius 5033-as jelzet alatt katalogizált egy gyűjteményes kötetet, melyben a Velius-kézirat előtt kivonatok szerepeltek egy apátsági krónikából. Ennek terjedelmét nem ismerjük, de lehetett akár ez a hiányzó 34 levél.

Az 51v alján pedig a következő bejegyzés található: „*Haec sequuntur fragmenta Acephala. Primum autem initium habet hoc: etiam aurea F.*” Mivel az a részlet, amely a kötetben most következik, nem „*etiam aurea F*” szavakkal kezdődik, Blotius még más töredéket látott az 51v után, vagyis a jelenlegi formációt biztosan nem ismerte.

A Lazius-kódexekre jellemző számozás viszont azzal a tanulsággal szolgál, hogy a két részlet: 49r–65r, illetve 11r–46r valamikor egy kötetben szerepelhetett, csak fordított sorrendben. Ebből az eredeti kötetből ma nincs meg az 1r–10r részlet, illetve hiányzik 47r–48r, vagyis két levél, egyébként a számozás folyamatos, de az eredeti kötetet szétszedték és 11r–46r került 49r–65r után. Ma így találjuk a kódexben.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az előttünk fekvő kötet anyagát legalább három esetben rendezték újra. Létezett egy Blotius-féle besorolás, ennek nyoma az OSZK számozása szerinti 2r–18r leveleken van. Ebből a kolligátumból kivették a Velius-részleteket tartalmazó 35r–51r számozású leveleket, melyek előtt eredetileg még egy apátsági krónika állt, utánuk pedig más töredékek. Ezt hozzákötötték egy olyan Velius-kézirathoz, mely az OSZK számozásában jelenleg a 19r–53r. A cél talán az volt, hogy a Blotius idejében miscellanea jellegű kötetből kiemeljék a Veliushoz köthető iratokat és egy Velius-kötetet hozzanak létre, más tőle származó iratok egybekötésével. Az új kötetet ismét levélszámozták. Egy részét akkor először, más részén pedig áthúzták a Blotius-féle számozást és odaírták az újat. Ennek a második kolligátumnak az első 10 levele most hiányzik. Ha valóban egységes Velius-kézirat összeállítása volt a cél, ez esetben hipotetikusán feltételezhetjük, hogy a hiányzó tíz levél is Velius-szöveget tartalmazhatott. Most ennek folytatásaként megvannak a 11r–46r levelek, két levél (47r–48v) hiányzik, majd jön a Blotius által is számozott részlet 49r–65r számozással. A számok sorrendje mutatja, hogy a másodikként létrejött kolligátumban a Blotius-részt kötötték hátra, mivel értelmetlen lenne 49r-től 65r-ig számozni a leveleket, majd

34 A legfontosabbak a *Rerum Austriacarum Decades* kéziratait tartalmazó kódexek. Ezek közül a kortárs magyar történeti témájú V. decas három kódexét (cod 7967, cod 7937 és cod 7688) vizsgáltam alaposabban.

11r-rel folytatni. Jelenleg viszont fordított sorrendben állnak: 49r–65r megelőzi a 11r–46r leveleket, ami csak úgy történhetett, hogy történt közben egy harmadik rendezés. Ez lehetett az, amikor a szétesett kéziratot újra egybefűzték, talán ennek lenyomata a piros ceruzás számozás. Elképzelhető, hogy ekkor került a Velius-iratok mellé a keleti könyvek katalógusa. Mivel a kötéstábla 18. századi munka, ennek az utolsó kötésnek ekkortájt kellett megvalósulnia. Bár Waczulik nem említi sem a piros ceruzás számozást, sem a keleti kéziratok katalógusát, ennek ellenére valószínű, hogy már ő is a ma ismert állapotában találta a kódexet. Mindenesetre az OSZK-ba már ebben az állapotban került be a kötet, erre utal az itt rákerült folyamatos és koherens foliálás. A továbbiakban erre a számozásra hivatkozom.

TARTALMI KÉRDÉSEK

Ha a kötetben található kéziratokat tartalmi szempontból vesszük szemügyre, az arab, perzsa és török kéziratok katalógusa nyilvánvalóan kilóg a sorból. Bár orientalisták és oszmanisták számára hasznos adalék lehet, milyen kéziratokkal rendelkezett a *Hofbibliothek* a 18. században, és ezekből melyeket szándékoztak lefordíttatni, a valódi találat az a több mint száz oldalnyi Velius-szöveg, melynek java része eddig ismeretlen, kiadatlan anyag.

Az egyetlen kivételt ez alól a 11r–17v lapokon található részlet jelenti, melyről már Waczulik Margit is helyesen állapította meg, hogy olyan szöveget tartalmaz, mely része a Kollár-féle Velius-kiadásnak.³⁵ Utóbb egy kéz ceruzával rá is vezette a kéziratra, hogy az itt olvasható részlet Kollár kiadásának 160–166. lapjain található („*incipit: Assurrexunt deinde Joannes princeps Saxoniae; excipit: igitur numquid domum hinc abituri sumus*”) szöveggel egyezik meg. Ez a részlet szerepel egy ma Bécsben őrzött kódexben is, ugyanis a IX. könyv teljes szövege az ÖNB cod 8055-jelzetű kötetében található a fol. 48v–50r, fol. 51r–66r lapokon. Történeti forrásértéke tehát nincs a szövegnek, mivel ez a részlet már korábban is ismert volt, van viszont filológiai jelentősége. A *De bello Pannonico* 1762-es kiadása mögött ugyanis – eddig – minden esetben egyetlen fennmaradt kézirat állt, de erre a részletre vonatkozóan most előkerült egy másik variáns. Mindenképpen a pesti tűnik korábbi verziónak, mert ebben található több marginália és javítás is, de azok a bécsi kódex szövegváltozatába beépültek, illetve annak nyomán a Kollár-kiadásba is. Bár új információt ez a pár oldal látszólag nem tartalmaz, jelentősége éppen abban van, hogy ez esetben piszkozatról van szó. Ez pedig lehetővé teszi, hogy, ha csak egy apró részlet erejéig is, bepillantunk Velius műhelyébe és lássuk, hogyan dolgoz át, egészít ki tisztázott formáig egy történeti szöveget. Filológiai, historiográfiai szempontból tehát ennek a szövegnek is van jelentősége.

Ezt az összesen 7 levél, vagyis 14 lap terjedelmű részletet leszámítva azonban minden más szöveg olyan töredék, mely a kötetünk tárgyát képező *De interitu*

³⁵ Waczulik, Ismeretlen magyar, 155–156.

*Ludovici regis*hez hasonlóan korábban nem jelent meg. Mint látni fogjuk, a *De interitu Ludovici regis* meglehetősen zilált állapotban maradt ránk, de a három másik részlet szinte kész tiszttáznak látszik. Kétségkívül mind a három esetben a ma *De bello Pannonico* címen ismert munkához tartozó szövegekről van szó. Ezért is valószínűsíthető, hogy 1762 előtt maga Kollár sem ismerte ezeket, mert ha tudomása lett volna róluk, minden bizonnyal beépíti a nyomtatott kiadásba. Ez annál is valószínűbb, mert a három részlet között találunk olyat, mely kronológiai szempontból is a Kollár-kiadásban megjelent szövegek közé illeszkedik.

A 31r–34v lapokon található szöveg bizonyosan ilyen. Bár Waczulik Margit úgy gondolta, ez a részlet az 1535-ben, Erdélyben zajló harcokat mutatja be,³⁶ ez tévedés. Erre, úgy tűnik, már azok a kollégák is rájöttek, akik az OSZK-ban lajstromozták a kötetet, valaki ugyanis a 31r jobb felső margójára ceruzával kérdőjelesen odaírta az 1529-es évszámot. És valóban: az ominózus részlet Szapolyai János király tarnóvi száműzetését követően, az ország visszahódításáért 1528–29 fordulóján a Partiumban és Erdélyen folytatott harcainak a leírása. Velius ugyanis úgy fogalmaz, hogy miután Ferdinánd Esztergomból távozott, János tervei miatt kiújult a háború.³⁷ Márpedig ez a konstelláció csak erre az időszakra érvényes: Ferdinánd 1528 tavaszán hagyta el Magyarországot, János pedig ez év őszén tért vissza, így a leírás bizonyosan erre és nem az amúgy eléggé eseménytelen 1535-ös esztendőre vonatkozik. Ez pedig különösen azért érdekes, mert Velius munkájának kiadott része 1531 szeptemberében szakad félbe, ha tehát a részlet 1535-ös eseményekről szólna, akkor egyfajta ki nem adott folytatásról lenne szó. De mivel bizonyos, hogy 1528–29-es események képezik a szöveg tárgyát, olyan évről van szó, melynek helye lenne a már kiadott verzióban is! A kezdő sor ugyanakkor afelől sem hagy kétséget, hogy ennek a részletnek egy nagyobb, új egység élén kellett volna állnia: „*Bellum cum Joanne susceptum prout gestum fuit ordine ac suo quoque tempore acta tribus proximis libris inserui.*” Vagyis Velius a Jánossal folytatott háborút az előző három könyvben már elbeszélte, most tehát az a negyedik könyv következik, mely a harcok kiújulásáról szól. Az első három könyv joggal képezhet egy tartalmi egységet, hiszen az 1527 nyarán meginduló háború lényegében lezárul azzal, hogy Szapolyai János serege két ízben is, előbb 1527. szeptember 27-én Tokajnál, majd 1528. március 8-án Szina mellett vereséget szenved, János pedig kénytelen elhagyni az országot. A háború *de facto*, mégpedig az egész ország feletti uralmat megszerző Ferdinánd győzelmével, véget ér.

És valóban: ha megnézzük a Kollár-kiadást, Velius az első négy könyvben tárgyalja a magyarországi eseményeket az 1528-as színi vereségig és János meneküléséig. Az V. könyv az 1529. márciusi speyeri birodalmi gyűléssel kezdődik. Így viszont hiányzik az elbeszélésből János visszatéréseinek bemutatása. Valahol itt kereshetjük a most előkerült részlet helyét is. Az, hogy Velius három már megírt könyvről beszél, Kollárnál pedig négyet találunk, ami részletünk elé ke-

36 Waczulik, Ismeretlen magyar, 156–157.

37 „*Itaque novos motus bellumque perneciale exoriturum esse apparebat. Itaque missi a rege antequam Strigonio Viennam abiret in Transylvaniam pacandam ad eam regionem et in officio retinendam...*” 31r.

rülne, nem ellenérv. A Velius-kéziratok ugyanis nem tartalmaznak könyv- vagy fejezetbeosztást, a művet Kollár osztotta fel tíz részre, és semmi nem igazolja, hogy ez a felosztás hibátlan. Mivel éppen Velius Oláhnak írt, 1531. szeptemberi leveléből tudjuk, hogy szerzőnk az év tavaszán fejezte be Magyarország történetének IV. könyvét, úgy vélem, a pesti kódex részlete éppen ezt a negyedik könyvet vezette (volna) be. Az első három könyvben mutatta be Ferdinánd diadalmas hadjáratát Szapolyai ellen, majd újra felvette az események fonalát és bevezetésként, a IV. könyv elején megörökítette Szapolyai visszatérését, ezzel a háború kiújulását. Hogy a frissen előkerült részlet egyszerűen beilleszthető-e a Kollár-kiadás IV. és V. könyve közé, arról még korai volna nyilatkozni, de a helyét ott kell keresni. És az innen nyert adatok alapján érdemes lesz a könyvek számozásán is változtatni.

Sokkal egyszerűbb a dolgunk, ha a svájci reformációnak szentelt epizód (19r–30r), illetve az 1532-es év eseményeit tárgyaló rész (35r–52v) helyét keressük. Mindkét esetben olyan fejezetekről van szó ugyanis, melyek kronológiailag túlmennek azon, amit a Kollár-kiadás tartalmazott, így teljesebbé teszük Velius munkáját. A svájci reformációról szóló rész helyét egészen pontosan meg lehet határozni, mivel szinte hézagmentesen illeszkedik a Kollár-kiadásból ismert szöveg végéhez. Kollár beosztása szerint ez a X. könyvet jelenti, melynek egyik utolsó eseménye egy 1531. augusztus 13-án felbukkanó üstökös. Velius megjegyzi, hogy egy ilyen jelenség mindig rossz ómen, és általában vizzályt és háborút jövendől. Ennek igazolására említi meg, hogy az üstökös felbukkanása után nem sokkal az egyenletlenség elharapódzott a svájciaknál, és súlyos háború tört ki.³⁸ Igaz, ezt követően még pár sort olvasunk Ferdinánd király fellépéséről a speyeri gyűlésen, de aztán a szöveg megszakad. A pesti kódexben levő részlet viszont éppen a Németországban elharapózó eretnekség felemlegetésével kezdődik,³⁹ majd a Svájcban kitört, végül a második kappeli csatában Ulrich Zwingli halálához vezető polgárháború tárgyalása következik. Ami tehát a kezünkben van, az szinte hézagmentes folytatása a töredékes X. könyvnek.

Ezt az attribúciót csak erősíti, ha szemügyre vesszük a X. könyv fentebb már említett, Bécsben őrzött kéziratát. Ez az eredetileg Hist. Lat. Ms. N. 435. jelzet alatt számon tartott kézirat, mely jelenleg a cod 7688-as Lazius-kötet utolsó részét képezi a 352r–363r lapokon. A bécsi és a budapesti kódex két szövegének írásképe teljességgel megegyezik, mindkét esetben Velius-autográfáról van szó. Az azonos jelzet arra enged következtetni, hogy a ma két külön kötetben található kézirat valamikor egy egységet képezett. De még fontosabb nyomot kínál az ol-

38 „Idibus Augusti cometes horrendo fulgore exarsit et circiter XX. dies fatales ignes [...] longe effudit [...] divinaeque irae, generi humano quasi bellum indicentis, faecialis, clades denunciati maximas et ipse importat res humanas susque deque permiscendo. Regum itaque mortes regiaeque fortunae hominum consecutae ac bellum foedum atque atrox gliscentibus intestinis discordiis inter ipsos Helvetiorum exortum est.” *De bello Pannonico*, 181.

39 „Cum iam passim tota Germania tot absurdae atque impiae sectae ceu lues pernitiōsa per foeda contagia in plurimas urbes invasissent, ac singuli per singulas civitates Heresiarchae veluti regnum possidentes pro sua libidine divina iusta atque humana permiscuissent, in Helvetiis Udalricus Zwinglius summam auctoritatem sacris ritibus evertendis novisque introducendis obtinebat...” 19r.

dalszámozás. A cod 7688-as bécsi kódex 352r–363r levelein található részlet eredeti levélszámozása ugyanis 1r-val kezdődik és 10r-n ér véget. A 10v üresen marad. Ha megnézzük, a pesti kódex vonatkozó részlete viszont a Lazius-kódexekre jellemző levélszámozás szerint 11r-val indult. Fentebb azt írtam, a második kolligátum kialakítására talán a céllal került sor, hogy egy Velius-szöveget tartalmazó kéziratot hozzanak létre. Ennek tükrében a 11r előttről hiányzó 10 levél is Velius-szöveget tartalmazhatott.

Nos, a cod 7688 megfelelő oldalait tekintve ez a hipotézis igazolhatónak tűnik. Van ugyanis egy olyan részletünk, mely eredetileg 1r–10r számozással rendelkezett és tartalmilag pontosan illeszkedik a pesti kódex 11r-n kezdődő szövegrészletéhez. A második kolligátum eleje tehát a cod 7688 352r–363r levelein található. A bécsi kódex szövege 10r-n mondat közben szakad meg, a pesti mondat elején kezdődik, a toldás tehát nem hézagmentes, de sok aligha hiányzik a két részlet közül. Talán csak épp a bécsi kódex 10v-ján hiányzó, egy oldalnyi szöveg. Az érvt ugyanakkor gyengíti, hogy a bécsi kódex 10v-ja üres, vagyis ott elfért volna a hiányzó rész, de nincs ott. Elképzelhető, hogy Velius az átkötést soha nem írta meg, a két részlet között mindig is volt valami hiány, de az azonos jelzet és a később rájuk vezetett oldalszámozás azt sugallja, hogy a 16. század második felében egységként kezelhették őket. Sőt ugyanebben a cod 7688 jelzetű Lazius-kódexben található az az egyetlen levél terjedelmű Velius töredék is, mely Vels tábornok 1537-es hadjáratáról szól. Ennek eredeti számozása, teljesen illogikus módon 66r–v. Vagyis a pillanatnyi állapot szerint egy Velius-szöveg véget ér 10r-n, 10v üres, majd a következő recto száma nem 11r, hanem 66r. Ha viszont ide beillesztjük a pesti kódex teljes Velius-anyagát, akkor az oldalszámok gyönyörűen egymásba simulnak. 1r–10r Bécsben, 11r–65r Pesten (ebből két levél: 47r–48r hiányzik) és 66r–v megint Bécsben, a kronológiailag is ismert utolsó Velius-töredékkel. A részletek egymáshoz viszonyított relatív kronológiája persze nem zökkenőmentes, hiszen 11r–22r az 1531. évi kappeli háborúról szól, majd 23r–26r tárgyalja Szapolyai 1528. évi visszatérését, és csak 31-r-től következnek 1532. évi események. Az oldalszámok pusztán azt mutatják, hogy e részleteket egykor egy kötetbe fűzték egybe.

Végül nézzük a harmadik jelentősebb részletet, vagyis 38r–52v közti szöveget, mely igazi csemege, hiszen tárgya jórészt Kőszeg hősiecs védelme, illetve Szapolyai és Gritti kudarc Esztergom alatt. Kőszeg ostroma ugyan kifejezetten jól dokumentált esemény,⁴⁰ de kortárs narratív forrás, az egyetlen Szerémit leszámítva, nem foglalkozik vele. Velius eddig ismeretlen töredéke most nem csak ezt pótolja majd, de mivel az ostrom menetét több jelentésből, levélből ismerjük, lehetőség adódhat arra, hogy „tetten érzük” Velíust, milyen források figyelembevételével dolgozott.

Még értékesebbé válik a pesti Velius-kódex, ha a Bécsben őrzött kéziratot anyag tükrében nézzük. Ahogy arról fentebb már volt szó, Velius történeti főművének, a *De bello Pannonicónak* kéziratai az ÖNB-ben találhatók. A három kódex (cod 8055, cod 8657 és cod 7688) újdonságot nem tartalmaz, hiszen Kol-

40 Vö. Bariska István (szerk.), *Kőszeg ostromának emlékezete*. Budapest, 1982.

lár ezek alapján rendezte sajtó alá a nyomtatott kiadást. Engem azonban nem hagyott nyugodni az OSZK-ból előkerült kézirat esete, és mivel 2018–2019 folyamán egy CH-ösztöndíj jóvoltából lehetőségem nyílt Bécsben kutatni, abban reménykedtem, hogy talán sikerül eddig lappangó Velius-kéziratokra bukkanom az ÖNB állományában. Kikértem és kézbe vettem az alapvető Velius-kéziratokat, de ebben nem találtam semmit, ami ismeretlen lett volna a tudomány számára. Mivel azonban alapvetően Lazius-kutatásokra nyertem az ösztöndíjat, ráadásul az is világos volt, hogy Wolfgang Lazius, Velius hivatali utódja igyekezett rendezni elődje zilált hagyatékát, volt arra elméleti esély, hogy Lazius neve alatt katalogizált kéziratokban találhatók esetleg Veliustól származó szövegek. Bár a katalógusok szerint ilyen Lazius-kézirat nincs Bécsben, valamiféle makacs kutatói ösztöntől vezérelve sorra kértem ki és lapoztam át Lazius-kéziratokat és végül nem is eredmény nélkül. Az ÖNB katalógusa szerint a cod 7961-es kézirat egy olyan kolligátum (*Sammelhandschrift*), mely különféle, Laziustól származó szövegeket, illetve töredékeket tartalmaz. Csakhogy ez nem a teljes igazság.

Az ominózus kézirat első 90 oldalán valóban Lazius-szövegek találhatók: az 1r–21v-n a magyar szempontból is fontos *Archeologia Hungariae* című chorográphiai, illetve régiségtani munka csonkán maradt második könyve (*Liber II.*), míg a 22r–45v főlíókon a *De nona propagatione inclitae domus Austriae* című szöveg olvasható. A 46r-n azonban váratlanul egy olyan kézírás került a szemem elé, melyet már jól ismertem az OSZK-ban található kódexből. Duktusa, a kézirat elrendezése mind egyértelműen mutatta, hogy Velius-autográfól van szó. A cod 7961 egy olyan kolligátum, melynek első harmada fontos Lazius-szövegeket őrzött meg, de a 46 recto oldaltól egészen a kötet végéig kizárólag autográf Velius-töredéket tartalmaz. Az egyes töredékek azonosítása további alapos vizsgálatokat igényel, de az biztos, hogy 46r utáni rész valamikor a ma Budapesten őrzött kézirat egy részével legalábbis szoros egységet alkotott.

A pesti kéziratot első három töredékét, mint arra a maga helyén már utaltam, Hugo Blotius foliálta. Az ő számozása a 35r-n kezdődött és az 51v-n ért véget. Az a kötet, melyben ezek a Velius-részletek szerepeltek, Blotius katalógusában az 5033-as jelzetet viselte. Azt is tudjuk, hogy a 35r főlíót megelőző részen (talán 34 levélen?) egy apátsági krónika részletei álltak, az 51v alján pedig a következő bejegyzést olvashattuk: „*Haec sequuntur fragmenta Acephala. Primum autem initium habet hoc: etiam aurea F.*” A pesti kódex leírásakor megállapíthatuk, hogy az 51v után következő oldal most nem az „*etiam aurea F.*” szavakkal kezdődik, vagyis Blotius még valami mást látott ennek folytatásaként. Azt a folytatást, ami a pesti kolligátumból hiányzik, az ÖNB cod 7961-es kéziratának 46r oldalán találjuk.

Már a levélszámozás is árulkodó. A cod 7961-ben is kétféle számozást találunk: egy olyat, mely folyamatosan foliálja az adott kolligátum leveleit, és egy régebbit, mely a 46r-en kezdődik, és írásképe alapján szintén Blotiusra vezethető vissza. A 46r oldal eredeti oldalszáma 52r volt. Az itt kezdődő szöveg mondat közepén indul, vagyis az eleje nincs meg, tehát *fragmentum Acephalum*, viszont ez első szavai így hangzanak: „*etiam aurea Ferdinandi*”. Teljesen világos, hogy Blotius idején ezek a szövegek még egybetartoztak. A cod 7961-ben a Blotius-

foliálás 52r-től 129r-ig fut (az újabb számozás szerint ez a kézirat 110r oldala), és 129v-n ott találjuk a Blotius-féle 5033-as jelzetet is.

Tartalmi kérdéseket illetően nincs módomból részletekbe bocsátkozni. Az egyes töredékek azonosítása, helyük megtalálása további aprólékos kutatásokat igényel, de annyi bizonyos, hogy amit a cod. 7961 Velius-része megőrzött számunkra, szintén a *De bello Pannonico* anyagához tartozik, méghozzá a kiadatlan töredékekhez. 49v–53v az eredeti kézírata annak, amit a pesti kódexben (31r–34v) az 1528–1529 eleji magyarországi harcokról tisztázatlanul olvasunk. Ennek a pesti kéziratban nem volt Blotius-által is számozott verziója. 54r–57r Andrea Doriát és a peloponnészoszi Koron védelmét említi, illetve Zárai Jeromos konstantinápolyi követtségét, vagyis bizonyosan 1532-re, de inkább 1533-ra vonatkozó részleteket; 89r–94v a svájci reformációról szóló rész egy változata, mely a pesti kódex 19r–30r oldalain található.

A két kézirat együttes olvasása tehát nemcsak azt ígéri, hogy új, eddig ismeretlen részletek birtokába juthatunk Velius történeti művéből, de egyben azt is, hogy több részlet esetében immár kézirati variánsokkal is számolhatunk, ami lehetőséget biztosít arra, hogy jobban megismerjük Velius alkotói módszerét.

De bármennyire fontosak is ez újonnan előkerült részletek, nem vitás, hogy a legértékesebb darab a pesti kódex azon szövege, mely Velius Mohács-beszámolójának kéziratát tartalmazza. De nemcsak a legértékesebb, hanem sok szempontból a legproblémásabb szövegről is van szó, ahogy a továbbiakban látni fogjuk.

A MOHÁCS-KÉZIRAT

Ami az előkerült töredékek koronaékkövének számító Mohács-szöveget illeti, ahogy azt már Waczulik Margit is megállapította, a szöveg sajnos csonka. Éppen a hadrend felállítása közepette, a csata kezdetén szakad félbe, és úgy tűnik, nem véletlenül. A szöveg a kódex elején, a Blotius által is levélszámozott lapokon található. Ezt a részt fizikailag egy négy, illetve nyolc levélpárból álló ívfüzetből kötötték egybe. Az első négy levélpár bal oldali leveleiből megvan az első levél, de a három következőt kivágták. A jobb oldali párok első lapján indul a Mohács-szöveg és folytatódik a négy ép levélén keresztül. Következik a második ívfüzet, mely nyolc levélpárból áll. Ennek bal oldali első négy levele megvan, ezeken folytatódik a Mohács-szöveg, majd négy levél ki van vágva.⁴¹ A jobb oldali nyolc levél teljes épségben megvan, azok viszont már a IX. könyv részletét (7 levél), illetve az utolsó levél rectóján egy egyelőre azonosítatlan témájú töredéket tartalmaznak.⁴² A két füzetben mind a négyféle lap- vagy levélszámozás megtalálható és ezek mindegyike folyamatos, ami azt mutatja, hogy a leveleket még azelőtt kivágták, hogy a számozás a lapokra került volna.

⁴¹ Ld. a Képmelléklet utolsó fotóját.

⁴² Köszönöm Tóth Zsuzsannának és Földesi Ferencnek, hogy konzultálhattam velük a kézirat fizikai állapotáról, és hogy hasznos tanácsaikkal, észrevételeikkel segítettek a tanulmány megírásában.

Mivel főntebb sikerült kimutatni, hogy a pesti kódex ezen része eredetileg a cod 7961-es bécsi kézirattal 46r-tól kezdődő résszel volt egybekötve, az abban található adatok segíthetnek meghatározni a csonkítások *terminus ante quem*jét. Hiány ugyanis a 7961-es kézirat Velius-részében is található: 48a-48b^v két olyan levelet jelöl, melynek csak a kötés felőli alsó sarka van meg, a levelek többi része le van tépve. A sarokban megtaláljuk Blotius bejegyzését (nála 55r–56v a csonka levelek számozása), miszerint 1584. január 24-én már ebben az állapotban találta a kéziratot („*Haec hoc modo fracta inventa sunt 24. Januarii anno 1584*”). Egy alig 130 levélből álló kolligátum foliálása nem igényel hosszú időt. A bejegyzésből tudjuk, hogy Blotius 1584. január 24-én számozta meg az 5033-as kézirat 55r–56v oldalait, melyeket csonkán talált. A *De interitu* a 36r-n kezdődött ugyan ebben a kötetben, okkal tételezhetjük fel tehát, hogy Blotius aznap foliálta azt is. Bár a szöveg Blotius számozása szerint 43-r alján megszakad, a levélszámozás azonban folyamatos, mert a következő oldal a 44r. Amikor tehát az 5033-as jelzetű kolligátum 1584. január 24-én Blotius kezébe került, a *De interitu* végéről már hiányzott négy levél.

A Mohács-részlet tehát jelenleg ismert formájában összesen nyolc levél terjedelmű szöveg, melynek az elejéről és a végéről is kivágtak három, illetve négy levelet. Nem biztos ugyanakkor, hogy a mű elejét is megcsonkították, mivel ott értelmesen kezdődik a szöveg,⁴³ de mivel három levél hiányzik, ez nem is zárható ki. Egy bevezetés, előszó vagy ajánlás kerülhetett (volna) a mű elejére.

A vége viszont mondat közben szakad meg, így az bizonyosan csonka. Innen négy levél hiányzik, míg a meglevő anyag összesen nyolc levél terjedelmű. Ha a Mohács végét vágták ki innen,⁴⁴ akkor Velius a maradék négy levélen jutott volna el a csata végéig. Ha a meglevő szöveg dinamikáját nézzük, ez messze nem lehetetlen: további négy levélnyi terjedelem elég is lehetett volna a csata leírásához és a mű befejezéséhez. Ha ez igaz, akkor a mű harmada hiányzik. Ha az eleje is csonka, akkor több.

Azt, hogy a mű nem teljes, már Waczulik is megemlítette cikkében. Azt viszont nem hangsúlyozta vagy nem vette észre, hogy a birtokunkban levő Mohács-részlet nem csupán töredék, hanem egy még alakulóban levő munka piszkozata. Waczulik Margit is leszögezi, hogy a részlet Velius saját kézírásával készült fogalmazvány,⁴⁵ de ennél többről van szó. Az Oláh Miklósnak írt levelek szerint 1531-re Velius befejezte („*confeci*”) a művet, csak a vesztésglistához várt Oláhtól további adatokat. Bár ezeket 1532-ben megkapta, mivel kéziratunk vége

43 „*Anno quarto, qui erat a natali Christiano MDXXVI., postquam Solymannus Turcarum imperator Belgrado potitus...*” Ld. a szöveget kötetünkben: Velius, *De interitu Ludovici regis*, 1.

44 Felmerülhetne, hogy nem a Mohács-szöveg vége hiányzik, vagy pontosabban nem azt vágták ki, hanem az utána álló IX. könyvhöz tartozó részlet eleje. Csakhogy ezt terjedelmi adatok nem igazolják. Ez a kézirat rész, ahogy fentebb írtam, hét levél terjedelmű, és a nyomtatott *De bello Pannonico*-kiadás 160–166. oldalán levő szövegnek felel meg. A IX. könyv nyomtatott verziójában viszont még 12 oldal előzi meg ezt a részletet, ami arányosan kb. 14 levélnek felel meg, de csak 4 hiányzik. Valószínűbb tehát, hogy a csonkítás a Mohács szöveg végét érintette, így annak kb. a harmada hiányzik.

45 Waczulik, Ismeretlen magyar, 151.

hiányzik, ebből semmiképpen sem derülne ki, hogyan hasznosította Velius a kapott információt. A kezünkben levő munka azonban nem egyszerűen egy csonka mű: a számos margináliát, áthúzást, betoldást elnézve korántsem az a benyomása az embernek, hogy egy elkészült mű kéziratát tartja a kezében, inkább az, hogy egy több helyen már jól kidolgozott, más esetekben még számos kiegészítést igénylő munka piszkozati példányát. A margókon még olyan jellegű megjegyzéseket is találunk, mint pl. a 6r lapon: „*Turcus arcem Soklos frustra oppugnavit. Inde avertit iter Quinqueecclesias versus; laus Georgii Zotmar; urbem copiosam ob merces incendit, captivos abegit, alios alios [!] trucidat.*” Ez a marginália logikusan sehová nem illeszthető az adott oldal szövegébe. De véleményem szerint nem is betoldásról vagy javításról van szó, hanem inkább egyfajta emlékeztetőről. Mint-ha Velius magának írta volna a lapszélre, hogy melyek azok a témák, például Szathmári György dicsérete, melyeket még ki kell majd dolgoznia és beilleszteni a szövegbe. Egy „*laus Zotmar*” alighanem hosszabb kifejtést igényel, de ennek még nyoma sincs. Vagyis bizonyos szempontból úgy tűnik, hogy meg is találtuk Velius elveszettnek hitt Mohács-szövegét, meg nem is. Nem tudjuk, ez volt-e a végső változat, de ami most a kezünkben van, még bizonyosan nem lezárt munka. Egyes részei (Mária királynő vagy Szalkai beszéde), ahogy erre már Waczulik Margit is rámutatott, jól kidolgozottak,⁴⁶ más helyütt Velius még szemlátomást alakítani akart a szövegben.

A kézirat ezen állapota jelentősen megnehezítette a szöveg közlését is. Maga a kézírás többnyire jól és tisztán olvasható, de a javítások, kiegészítések helye és szerepe okozott némi fejtörést. Egy átlagos kézirat esetében a javítások többnyire világosak szoktak lenni: a szerző áthúz vagy aláhúz egy-egy szót, tagmondatot vagy sorokat a szövegben, és a margóra odaírja a behelyettesítendő szöveget. Ha csak kiegészítést akar tenni, valamilyen jelet tesz a sorba, a megfelelő helyre, és a margón ugyanezen jel mellé írja, milyen kiegészítést szánt a szöveghez. Egy későbbi másolás, tisztázás során az írnok pontosan tudja, mit kell kihagynia, a kihagyott részek helyére mit kell írnia, vagy mit és hová kell beillesztenie. Ha a tisztázási fázis elmarad, vagy a tisztázott példány elveszik, egy gyakorlott filológus is képes dekódolni a szerző elképzeléseit és az *ultima manus* elvet, vagyis a szerző végső szándékát megvalósítani, tehát a javításokat, módosításokat, kiegészítéseket elvégezni, illetve beilleszteni. Ha piszkozati példány (is) marad ránk, annak általában komoly értéke van, mert annak alapján látható, miket akart kihúzni, hogyan akarta finomítani, tartalmilag vagy stílusban csiszolni szövegét a szerző.

A Mohács-beszámoló esetében, ahogyan ez a kötetünkben közreadott fotók alapján is látszik, jóval komplikáltabb a helyzet. Vannak Veliusnak egyértelmű javításai, ahol a szokott jelöléssel (általában aláhúzással) jelöli a cserélni kívánt szót vagy kifejezést, majd a margón megtaláljuk a behelyettesítendő változatot. Kiadásunkban ezeket a javításokat elvégeztük, de a filológiai hűség érdekében jegyzetekben közöltük a korrigált kifejezést is.

Vannak viszont szép számmal olyan margináliák, amelyeknek helyét semmi nem jelöli a főszövegben, és sok esetben nem is egyértelmű a szövegösszefüggés-

46 Waczulik, Ismeretlen magyar, 155.

ből, hová kellene helyezni őket. A szövegkiadói munka mindig interpretálást is jelent: élve ezzel a szabadsággal néhány bizonyosabbnak látszó kiegészítést beillesztettünk a szövegbe, de dőlt szedéssel is jeleztük, hogy bizonytalan betoldásról van szó. Más esetekben a megjegyzések semmilyen módon nem illeszkedtek a szövegbe, így ezeket az adott oldalhoz tartozó lábjegyzetbe tettük. Bár a pesti kódexben nincs még egy, a Mohács-beszámolóhoz hasonlóan félkész szöveg, az ÖNB 7961-es kötetében számos korrigált változat található. Ez alapján nagyobb valószínűséggel következtethetünk Velius alkotói módszerére: megírt egy szöveget, majd utólagos átolvasás során kiegészítéseket, javításokat eszközölt, itt-ott emlékeztetőket is írt a margóra olyan témákra utalva, melyeket hosszabb-rövidebb formában később ki akart dolgozni és a végső változatba beilleszteni. Úgy tűnik, a *De interitu* is ezzel a technikával készült, de erről csak a munkapéldány egy hiányos verziója maradt ránk. Legnagyobb sajnálatomra bécsi kutatásaim során sem akadtam olyan kéziratot, mely másik, teljesebb vagy tisztább verzióját tartalmazta volna a *De interitu* szövegének. Így bármit is írt Velius Oláhnak, bármennyire volt is készen a szöveg 1531 végén vagy 1532 elején, ránk egyelőre csak ez a megcsonkított és még félkész változat maradt.

Sajnálkozhatnánk is ezen, mégis inkább annak kell örülnünk, hogy ennyi előkerült. Mert bár ami a birtokunkban van, talán nem felel meg annak a készültségi állapotnak, amelyről Velius Oláhnak beszámolt, már a vázlat is sokkal több információt tartalmaz, mint amit eddig tudtunk. Mivel az események leírása éppen az ütközet kezdetén szakad félbe, a mű hadtörténeti jelentősége talán csekélyebb a vártnál, bár topográfiai kérdésekben így is adhat újabb adalékokat. Fontosabb azonban, hogy Velius mégoly töredékes munkája is rámutat arra, hogy Mohács után pár évvel a legfontosabb kérdésnek nem az látszott, hogy miként veszett el a csata, hanem sokkal inkább az, hogy mi okozhatta II. Lajos király váratlan és tragikus halálát. Maga a csata tehát inkább egyfajta háttér a nagyon is aktuálpolitikai szempontú felelőskereséshez. És ebből a szempontból olvasva Velius munkája kincset érő forrás.

ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK: BRODARICS VS. VELIUS

Kézenfekvően adódik a lehetőség, hogy Velius Mohács-beszámolóját a legismeretesebb és méltán legfontosabb ilyen szöveggel, Brodarics Istvánéval vessük össze.⁴⁷ Kötetünkben ezt alapvetően Tóth Gergely részletes és gondolatébresztő tanulmánya kellő mélységben elvégzi. Magam csupán néhány megjegyzést teszek ennek kapcsán, élve a szerkesztő azon kiváltságával, hogy elsőként olvashatja a kötet tanulmányait és így akár rögvest reagálhat is rájuk.

47 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*. Brodarics szövegének több magyar fordítása is van, legjobb az 1977-es Kulcsár Péter-féle verzió. A *Historiára* vonatkozó irodalom áttekintését ld. Kasza Péter, *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima*. In: David Thomas (ed.), *Christian-Muslim Relations 1500 – 1900*. Utolsó megtekintés: 2019. október 18. http://dx.doi.org/10.1163/2451-9537_cmrii_COM_26375

Tóth Gergely tanulmányának is egyik kulcskérdése Velius értesüléseinek, forrásainak eredete és köre. Waczulik Margit még abból indult ki, hogy Velius, még ha műve szövegszerűen nem is tükrözi ezt, bizonyosan ismerhette Brodarics Mohácsról írott munkáját, hiszen az Krakóban 1527 áprilisában megjelent. Saját kutatásaim, melyeket újabban a szakma is mind általánosabban elfogad, ugyanakkor azt mutatják, hogy Brodarics csak egy évvel később, 1528 tavaszán fejezte be a *Historia verissimát*, a mű viszont 1568-ig kéziratban maradt.⁴⁸ Így bár elvi esélye lehetett annak, hogy Velius olvasta kollégája művét, akit egyébként a Mohács előtti időkből személyesen is ismert, ez nyomtatvány hiányában csak személyes kapcsolat révén lett volna lehetséges, de ennek nincs nyoma. Tóth Gergely is hangsúlyozza: ha Velius ismerte volna Brodarics művét, nem kellett volna az elesettek névsorát Oláh Miklóstól várnia, hiszen arról Brodaricsból kellőképp tájékozódhatott (volna). Kétségtelen, hogy vannak azonban a műben olyan motívumok, melyek hasonlóak a két szerzőnél, és egy szövegrész esetében a megfogalmazás is szinte azonos.⁴⁹ Én határozottan azon a véleményen vagyok, hogy Velius nem ismerte Brodarics művét, hasonló adataikra van más kézenfekvő magyarázat, ugyanakkor mindkét mű forrásértéke szempontjából akkor „járunk jobban”, ha valóban egymástól független műveknek tekinthetjük őket.

Velius sziléziai volt, és művében meglepően kedvező színben tünteti fel azt az Ulrich Czetricz kamarást, aki Lajos halálának egyetlen szemtanúja volt. Czetricz maga is sziléziai volt és túlélte a csatát, további sorsáról nem tudunk, de mivel már 1525–1526-ban is a budai udvarhoz tartozott, ismerhette onnan Velius, akinek levélben vagy szóban beszámolhatott az eseményekről. Ilyen szóbeli forrás számos cseh résztvevő révén is elképzelhető, akik hazatérve megírták, elbeszélést, amit tapasztaltak, és ez munícióval szolgálhatott a Cseh Korona országaiban jó kapcsolatokkal rendelkező Velius számára, hogy innen nyerje műve adatait. Ha ez így van, az adatok, események, helyszínek összecsengése mindkét mű forrásértékét emeli, hiszen egymástól függetlenül számolnak be azonos vagy nagyon hasonló dolgokról. De valójában nincs is oka egyik szerzőnek sem, hogy jelentősen torzítsa az események alakulását: még az olyan drámai pillanat, mint Perényi Ferenc baljós jövendölése is hitelesebbé válik, hiszen mindkét szerző megemlíti. Nem teljesen egyformán ugyan, de az adomát, amelynek magva a sereg vértanúvá válása, nyilván nem mindenki hallotta a táborban sem első kéz-

48 Kasza Péter, Egy elveszett kiadás nyomában. Brodarics István Históriajának első kiadásáról. In: Tóth Gergely (szerk.), *Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról. A Kosáry Domokos 100. születésnapjának emlékére rendezett konferencia előadásai*. (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes) Budapest, 2014, 39–65; Uő, On the Track of an Edition: New Sources for the Dating of Stephanus Brodericus' *Historia verissima*. In: Neven Jovanović – Branko Jozić – Francisco Javier Juez Gálvez – Bratislav Lučin (eds.), *Colloquia Maruliana XXIV: Anticka Bastina u Renesansom Tekstu (II.)*. Split–Marulianum, 2015, 193–204; Uő, *Egy korszakváltás szemtanúja. Brodarics István élete és működése*. Budapest–Pécs, 2015, 169–200.

49 Ezekre ld. Tóth Gergely tanulmányát, illetve korábban: Tóth Gergely, Bűnbakképzés és propaganda: Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása). In: Fodor Pál – Varga Szabolcs (szerk.), *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. (Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet) Budapest, 2019, 107–109.

ből, de valószínűleg már ott terjedt a katonák körében, és ahogy a szóbeszéddel szokott, kissé át is alakult. Mivel Brodarics szem- és fültanú, ebben az apróságban talán az ő verziója hitelesebb. De Velius a bizonyíték rá, hogy nem Brodarics találta ki az esetet.

A kulcs azonban, ahogy mondtam, a felelősség kérdése. És ez az a pont, ahol a két szöveg nagyon másképp működik. Ha csak a király személye körüli vitát nézzük, mondhatnánk azt is, hogy a két szöveg homlokegyenest ellentmond egymásnak, és csak annyi bizonyos, hogy *volt valamilyen éles vita a király szerepét illetően*. Ennél a pontnál lépünk át nézetem szerint az adatok szintjéről a nézőpontok és eltérő célok szintjére.

Ha Brodaricsot olvassuk, az ő szövege egyfajta magamentség, egyben Szapolyai-apológia. A volt kancellár azt hangsúlyozza, hogy ő volt az, aki igyekezett rábeszélni a harcias katonákat és vezéreket, hogy halasszák el a csatát, hiszen az adott körülmények között az biztos vereséget ígér, melyben a király is eleshet. Szapolyairól és Frangepán Kristófról pedig azt írja, hogy ők óvták levélben a királyt, nehogy túl közel merészkedjen az ellenséghez, amíg meg nem érkeznek a segédcsapatok. Ez akár igaz is lehet, de sajnos Brodarics állításán kívül, aki Szapolyai híveként írta a *Historiát*, semmilyen más bizonyítékunk nincs egyikre sem.

Veliusnál Brodaricsnak a neve sem hangzik el. A nagy beszédet Szalkai László mondja el, és ő igyekszik rábírní az izgága magyarokat, hogy ne hagyják harcba vonulni Lajost. Szapolyairól csak annyit ír egy margináliában, hogy késlekedése gyanússá tette viselkedését. Holmi ellentmondó üzenetekről, amikről Brodaricsnál olvasni és amelyek magyaráznák a késlekedést, Veliusnál szó sincs, miképpen arról sem, hogy a vajda óvni akarta volna a csatától Lajos királyt.

Elképzelhető lenne egy olyan köztes megoldás, hogy a király ügyében Szalkai is, Brodarics is véleményt nyilvánított, ráadásul lényegében hasonló céllal, csak utóbb Velius volt patrónusa, Szalkai, míg Brodarics – érthetően – inkább saját érdemét akarta hangsúlyozni, de további adatok híján a kérdésben továbbra is csak tapogatózhatunk. Tóth Gergely tanulmánya részletesen fejt fel azokat az okokat, melyek vezethették Velius kezét, amikor épp Szalkait tette meg Lajos legfőbb védelmezőjévé. Egy bizonyos: Brodarics és Velius szövege ebben a kérdésben oly mértékben mond ellent egymásnak, mely mindkettő hitelességét rontja. Velius szövegének ismeretében fokozott óvatossággal kell kezelnünk Brodarics beszámolóját is, mert lehet, hogy egyikük igazat ír, de lehet, hogy egyikük sem. 1528-ban, de 1531-ben is, mind Szapolyai, mind Ferdinánd környezetében legitímációs kulcskérdés volt, ki okolható a király haláláért, illetve ki minősíthető hű és lojális alattvalónak.

Nem biztos, hogy ebben a kérdésben valaha is tisztán fogunk látni, de a tudomány szempontjából a megalapozott kétely sokszor gyümölcsözőbb, mint egy vitathatatlan axióma. Velius a segítségünkre lesz abban, hogy egyes részleteket tisztázhassunk és abban is, hogy felismerjük a humanista kortörténetírás bizonyos korlátait. Ebben a reményben adjuk közre ezt a kis kötetet.

Tóth Gergely

VELIUS MUTILATUS

CASPAR URSINUS VELIUS CSONKÁN FENNMARADT MOHÁCS-TÖRTÉNETE

EGY RONCSDARAB FAGGATÁSA:
BEVEZETŐ GONDOLATOK

„...Nálunk ugyanis, annyi hajótörés után, gyakran a hullámok között összekapdosott nyomorult roncsdarabok töltik be – jobb híján – azt a szerepet, amit más nemzeteknél a gazdagon megrakott teherhajók. Vagyis nálunk össze kell gyűjteni bármilyen történelmi töredéket; míg a világ más részein még a leggazdagabb forráskiadásokat is közönyösen fogadják.”¹ Ez a rendkívül találó hajó(roncs)-allegória Bél Mátyástól származik, aki a jelentős részben általa szerkesztett *Scriptores rerum Hungaricarum* című nagy forrásgyűjtemény előszavában fogalmazott így – igen nagy tapasztalatok birtokában. Alig hiszem, hogy lenne olyan magyar történész, különösen a régebbi korok kutatói közül, aki ne értene egyet ezekkel a panaszos szavakkal. Magyarország históriájában valóban elég sok hajótörés következett be, így a történeti források között is sok a roncsdarab, uszadékfa, törmelék, amelyek gyűjtögetése, értelmezése igen sokszor jelent nagy kihívást az utókornak.

Mármost ha Caspar Ursinus Velius, a kiváló sziléziai humanista (1493 k.–1539)² Mohács-történetét tekintjük, sajnos azt kell mondanunk, hogy kiérdem-

Itt szeretném megköszönni kollégáimnak, B. Szabó Jánosnak, Kasza Péternek, Pálffy Gézának és Szilágyi Emőke Ritának a segítségét, illetve észrevételeiket és javaslatukat.

1 Bél Mátyás, Előszó (Praefatio Matthiae Belii ad Lectorem, in J. G. Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum... I–III*. Viennae, 1746–1748, I. i–xxi.), ford., jegyz. Tóth Gergely. In: Tüskés Gábor (szerk.), *Magyarországi gondolkodók. 18. század. Bölcsészettudományok I.* (Magyar Remekírók. Új folyam.) Budapest, 2010, 666–685. Az eredeti szöveg: „...post tot naufragia, tenuia saepe tabulata, passim inter fluctus correpta, id nobis sufficiant oportet; quod in gentibus aliis, naves onerariae ac locupletes. Nempe, colligere apud nos, fragmenta quaevis historiarum, necesse est; cum alibi terrarum, apparatus etiam exaggeratissimi fastidiuntur.” Bel, Praefatio, xx.

2 Életére ld. elsősorban Gustav Bauch, *Caspar Ursinus Velius, der Hofhistoriograph Ferdinands I. und Erzieher Maximilians II.* Budapest, 1886; Michael Erbe – Peter G. Bietenholz, Caspar Ursinus Velius of Świdnica. In: Peter G. Bietenholz – Thomas B. Deutscher (eds.), *Contemporaries of Erasmus: A Biographical Register of the Renaissance and Reformation. I–III*. Toronto–Buffalo–London, 1985–1987, III. 356–357; Lakatos Bálint, Ursinus Velius, Caspar. In: Kőszeghy Péter – Tamás

li a Bél által megalkotott „nyomorult roncsdarab” minősítést. Persze szó sincs arról, hogy hitvány és értéktelen lenne – éppen ellenkezőleg. Ami fennmaradt belőle, abból látszik, hogy igen mives munkáról van szó; legalábbis az lett volna, ha a szerzője elkészül vele. A meglévő kézirat ugyanis egy munkapéldány, margón olvasható kiegészítésekkel, javításokkal, bár az alapszöveg nagyobb részét szépen ki van dolgozva. Nem tudjuk egyébként, hogy vajon csupán ilyen kidolgozottsági fokig jutott-e el Velius a munkában, vagy esetleg volt ennél teljesebb, letisztázottabb variánsa is a műnek. Emellett a kéziratunkat megcsonkították: éppen ahol megkezdődne a csata leírása, valaki utólagosan kivágta a mű maradék részét a kódexből.³ S ha ez nem lenne elég, a mű keletkezésének körülményei is problematikusak: habár vannak bizonyos információ-morzsáink ezzel kapcsolatban – így maga Velius is említést tesz három levelében a műről –, nagyon sok a homályos részlet. Nem ismerjük a szerző indítékait, nincsenek adataink annak fogadtatására, esetleges későbbi hatására (kihez kerültek a kivágott lapok?), és arra sem, hogy végül is miért nem fejezte be, vagy ha befejezte, miért nem publikálta a jeles humanista a művét. Egyet tehetünk: elkezdjük elemezgetni a korhadtt, töredezett fadarabot, és a rendelkezésre álló információk, így Velius életrajzi adatai, kapcsolati hálója, munkássága és levelezése segítségével megpróbáljuk elképzelni, hogy miként nézhetett ki az egykori hajó.

Tanulmányomban Ursinus Velius két magyarországi tartózkodására koncentrálok, mivel véleményem szerint ezek jelentik a kulcsot a műve megértéséhez. A jobb sorsra érdemes humanista a csata előtt – 1525 novemberétől 1526 tavaszáig (nyaráig?) –, majd a csata után – 1527 augusztusától 1528 márciusáig – hazánkban időzött, s ezalatt számos emberrel megismerkedett. Jövetelének oka és célja egészen más volt 1525-ben, mint 1527-ben, de ezek az okok és célok azután sorra megjelennek Mohács-történetében, s annak lényegi részét képezik.

„...APUD PANNONIOS AMPLA CONDITIO PROPONITUR...” –
VELIUS BUDÁN ÉS A MAGYAR ELIT 1525–1526-BAN

Egy humanista akkor igazán boldog, ha van egy gazdag pártfogója, emellett hasonszőrű barátai, akik értékelik munkáját. Veliusnak, az ekkorra már ünnepeelt humanista költőnek és rétornak mindkettőt meg tudta adni barátja, az ugyancsak nagy hírű poéta, Jacobus Piso, amikor 1525-ben Magyarországra hívta őt.⁴ Velius 1525 novemberében már biztosan hazánkban tartózkodott, és Piso budai házában

Zsuzsanna (szerk.), *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: Középkor és kora újkor. I–XIV.* Budapest, 2003–2014 (a továbbiakban: *MAMŰL*), XII. 232–234. Még ld. Kasza Péter tanulmányát ebben a kötetben.

3 Ld. erre Kasza Péter tanulmányát a kötetben.

4 Ld. Piso levelét Erasmusnak. Buda, 1526. február 1. A levelet az Allen-féle klasszikus kiadásban ld. *Opus Epistolarum Des. Erasmi Roterodami. I–XII.*, ed. P. S. Allen (I–VIII.), H. M. Allen (IV–XI.), H. W. Garrod (IX–XI.), Indices compilavit Barbara Flower, perfecit et edidit Elisabeth Rosenbaum (XII.), Oxonii, 1906–1958, (továbbiakban: Allen, *Opus Epistolarum*), VI. nr. 1662. A levélre még ld. Bauch, *Caspar Ursinus Velius*, 48–49, 50. Jacobus Pisora ld. László Domonkos, Ja-

rendezkedett be, továbbá részt vett vendéglátója humanista *sodalitas*ának vidám életében.⁵ Szerzőnknek valószínűleg nagy meglepetésére volt az életmódváltás, mivel nehéz időszakon volt túl. Ferdinánd főherceg még 1523-ban őt nevezte ki a bécsi egyetemen a retorika professzorának, ám ezt a munkát tehernek, sőt büntetésnek érezte – ahogy panaszolta Erasmusnak írt levelében.⁶ A magyar királyi fővárosban, Budán azonban a humanista barátok mellett nagy hatalmú mecénást is talált Szalkai László érsek és kancellár személyében, akihez bizonyára Piso, a főpap régi ismerőse és patronáltja ajánlotta be.⁷

Szalkai László (1470-es évek–1526. augusztus 29., Mohács) kancellár és esztergomi érsek az egyik legbefolyásosabb magyar politikus volt a korszakban. Bár hatalma 1525–1526-ban némileg megrendült (kancellári tisztségéről le kellett mondania, és így a királyi pecsétet is ki kellett szolgáltatnia), pozícióit még ebben az igen viharos időszakban is sikerült nagyrészt megőriznie. Ez úgy sikerülhetett, hogy be tudta biztosítani magát mindegyik oldalon: úgy az udvarnál, mint a Werbőczy-féle frakciónál, illetve az ecsedi Báthory István vezette bárói ellenpártnál is.⁸ Szalkai emellett – aki egy mátészalkai varga fiaként született, azaz az elitbe felemelkedett *homo novus* volt – ügyesen gazdálkodott, és hatalmas magánvagyon gyűjtött pályája során;⁹ végül megvolt a kellő műveltsége, és hajlandó volt értékelni a tudást és a költészetet, hiszen nem kis részben maga is saját tehetségének és intelligenciájának köszönhetően jutott magas hivatali és egyházi pozícióba. Egyszóval: ideális patrónus volt.

Velius egyébként már korábban kiszemelhetette Szalkait. 1521-ben, egy kisebb munkája előszavában magasztalta az érseket bőkezűségéért, műveltségéért és bölcsességéért;¹⁰ 1524-ben megjelent verseskötetében pedig – miután 1523-ban

cobus Piso of Medgyes. In: Bietenholz–Deutscher (eds.), *Contemporaries of Erasmus*, III. 94–95; újabb irodalommal: Jankovits László, Piso, Jacobus. In: *MAMŰL* IX. 200–201.

5 Bauch, *Caspar Ursinus Velius*, 50; magyarországi barátaira, akikre ekkor tett szert, ld. Lakatos, *Ursinus Velius*, 233.

6 Velius arról panaszodik a levélben Erasmusnak, hogy nem szereti az egyetemi állását: „*Nihil vero faustum ac foelix potest esse in hoc labore molestissimo docendi*.” Ld. Velius levelét Erasmusnak. Bécs, 1525. március 12. Allen, *Opus Epistolarum*, VI. nr. 1557. (p. 43.) Ráadásul – mint írja – nézeteltérése támadt néhány tekintélyes emberrel, így gondolkodik az elköltözésen. Már ekkor szóba jön Magyarország, mint lehetséges helyszín; ld. uo. (ld. az alfejezet címében lévő idézetet, amelyet Velius ír e levélben).

7 Piso és Szalkai kapcsolatára ld. Jankovits László, Jacobus Piso és Szalkai László. In: Jankovits László, *Hazugok, fecsegők, álmodozók: Tanulmányok a régi magyar költészetéről*. (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok, 7.) Budapest, 2006, 92–102.

8 Szalkai politikai manővereire a Mohács előtti években ld. Kubinyi András, A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc (szerk.), *Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Budapest, 1986, 92–97; Kubinyi András, Szalkai László esztergomi érsek politikai szereplése. *Aetas* 9:1 (1994) 107–119.

9 Ld. Kubinyi, Szalkai László, 104–105, 108–109.

10 „*Quid enim liberalius? quid doctius? quid sapientius Ladislao Salcano Archiepiscopo Colocensi Reverendissimo, cuius munificentiam nemo non probat, eruditionem admiratur, sapientiam denique incredibilem observat*.” Ld. Caspar Ursinus Velius, Reverendissimo in Christo Patri ac domino D. Stanislao Episcopo Olomutzensi... (ajánlás.) in *Sancti Cyrilli... de animae decessu, deque eius vita altera sermo*. [Ford.] C. Ursinus Velius. Viennae Pannoniae, 1521, [A] i[v].

egy rövid magyarországi utazás során valószínűleg találkozott vele¹¹ – igen hízelgő verset írt hozzá. A vers témája mai szemmel kissé zavarba ejtő, de humanista mércével bizonyára nem minősült kirívónak. Az olümposzi jelenetben Minerva (Pallas), Apollo és Iuno verseng Iuppiter előtt azért, hogy kié legyen Szalkai (hogy az olvasót ne hagyjam bizonytalanságban: végül maga Iuppiter győzött).¹²

1525-re, úgy látszik, beérett Velius kitartó munkája, bizonyára Piso hathatós támogatásával: az érsek befogadta őt az udvarába. Ennek megtörténte felől a jeles költő semmi kétséget nem hagyott 1526. évi verseskötetében, a *Neniában*, amelyben igen harsányan adta tudtul a világnak, milyen nagyszerű mecénásra talált Magyarországon. Közölte ugyanis Szalkai két versét, amelyeket a kötet elején helyezett el, és a mű ajánlásában az egekig magasztalta e költeményeket, illetve az érsek műveltségét és egyéb erényeit.¹³ A Szalkai által farigcsált rövidke epigrammák egyébként – amint arra Jankovits László rámutatott – mindenestől középkorias műveltséget és világképet árasztanak, és elég gyengécskék: ami nem meglepő, mivel a kutatás megállapította, hogy a nagy hatalmú érsek *domidoctus* volt, és nem rendelkezett humanista műveltséggel.¹⁴ Velius nyilván nem is esztétikai értékük miatt vette fel e verseket a kötetbe, hanem ezzel is jelezni kívánta, hogy beférközött az érsek kegyeibe – hiszen az érsek megosztotta vele alkotásait, és bizonyára személyesen engedélyezte kiadásukat.

Velius emellett közölt a kötetben egy igen bensőséges hangú verses dialógust is. Ennek első darabjában Szalkai felajánlja Veliusnak, hogy éljen mellette, s ígéri, hogy barátságos lesz hozzá (a vers egyébként meglehetősen ügyetlen, így nem tartom kizártnak, hogy ezt is Szalkai szerezte).¹⁵ Velius válasza olyan heves és forró érzelmekről árulkodik, amelyeket csak egy humanista táplálhat mecénása iránt. Csak neki akar szolgálni, csak neki akar tetszeni! Felőle akár a császár vagy még a császárnál nagyobb (!) személy is megkönyékezheti őt (tehát Velius), nem versenghetnek az érsekkel! Neki Szalkai lesz a császár, és Buda lesz Róma, és a pannon föld lesz Latium!¹⁶ Odaadását Velius egy sor további költeménnyel fejezte ki.¹⁷ Mégha e túlradó hódolatot és rajongást némi kétkedéssel fogadja is

11 Bauch, *Caspar Ursinus Velius*, 46.

12 Caspar Ursinus Velius, *Ad reverendissimum D. Ladislaum Zalcanum archiepiscopum Strigoniensem*, in Caspar Ursinus Velius, *Oratio dominica in versus adstricta... Aurea carmina Pythagorae... eodem Ursino interprete... eiusdem epistola... eiusdem varia epigrammata*. Viennae Austriae, 1524 (továbbiakban: *Oratio dominica*), B4v. A vers kiadása Velius 1526. évi könyvében: Caspar Ursinus Velius, *Nenia Sereniss. Dominae Mariae reginae Pannoniorum de obitu Sereniss. Dominae Elisabethae reginae Danorum sororis dulcissimae: Eiusdem ad diversos diversa epigrammata*. [Bécs], 1526, Aiiiii v.

13 A verseket ld. Ursinus Velius, *Nenia*, A ii r; magyar fordításukat ld. Földi József, *II. Lajos udvartartása 1516–1526*. Budapest, 1917, 74. Az ajánlást ld. Ursinus Velius, *Nenia*, [Ai]v.

14 Jankovits, Jacobus Piso és Szalkai László, 93–95.

15 „*Salcanus Ursino: Vivere nobiscum, si vis Ursine, venito / Mens mea fortunis fiet amica tuis.*” Ursinus Velius, *Nenia*, B[i] v.

16 „*Ursini responsum: Sic mihi tu facilis, sic sim tibi maxime carus, / praesul, et optata conditione fruar: / ut mea mens nulli, tibi quam servire parata est, / et studet haec uni velle placere tibi. / Non, si me Caesar petat aut qui Caesare maior, / te potior fuerit ille vel iste mihi. / Tu mihi Caesar eris, tu Caesare maior, et urbs haec / Roma erit et Latium Pannonis ora solum.*” Uo. B[i] v–Bii r.

17 A Szalkait dicsőítő verseket ld. uo. Aiiiii v–B ii v.

az olvasó, egy dolog bizonyos: Velius komolyan gondolkodott azon, hogy Budán marad Szalkai környezetében.

De szerzőnk az érseken túl is tájékozódott, s igyekezett jó kapcsolatokat szerezni a Magyar Királyság politikai elitjében. Verseskötete, a *Nenia*, s benne a magyar főembereknek írt mintegy huszonöt panegirikusz, tipikus műfaj a 16. századi humanista körökben, így a bécsi udvarban is: a szerző számára egyszerűre szolgálta az önreprezentációt, karrierépítést, kapcsolattartást és az udvari hierarchiában való feljebb jutást (a *Neniához* igen hasonló gyűjtemény például Johannes Serifaber *Sylva encomioruma*).¹⁸ A *Neniában* lévő címzettek során végigtekintve megállapíthatjuk, hogy Velius alapos munkát végzett: Szalkain kívül több verset írt Werbőczy István nádorhoz,¹⁹ illetve Brodarics Istvánhoz, az 1526. március 11-én kinevezett új kancellárhoz,²⁰ Antonio Burgio pápai nunciushoz,²¹ de Thurzó Elek akkori tárnokmesterhez is²² – hogy csak a fontosabb figurákat említsem.

Brodarics – és Burgio – személye témánk szempontjából különösen érdekes. Az előbbi ugyanis éppen Szalkai helyére nevezte ki az uralkodó, ráadásul Burgio javaslatára és közbenjárására, aki gyűlölte Szalkait, és egyebek mellett őt okolta az ország tragikus pénzügyi helyzetéért.²³ Miért címzett Velius kedveskedő alkalmi verseket olyan személyeknek, mint Brodarics – akit már verse címében kancellárnak nevez?²⁴ – és Burgio, ha mindketten patrónusa ellenlábasaiknak számítottak? A választ abban sejtem, hogy Szalkai, amint láttuk, ravasz és óvatos politikus volt, és valószínűleg Burgióval és Brodariccsal is együtt tudott működni, a jelzett konfliktusok ellenére, illetve az új kancellár megválasztása után is. Még utóda, Brodarics is elismerte később az érsek hatalmas befolyását és kormányzati tapasztalatait a Mohács előtti időszakban, kiemelve, hogy a király az ő véleményére adott a leginkább.²⁵ Vagyis aligha van itt szó valamifajta árulásról, „kétkulacsosságról” Velius részéről: ő vélhetőleg azt érezte, hogy patrónusa továbbra is megtalálja a hangot az udvar többi tagjával. Ugyanakkor egyáltalán nem zárjuk ki azt sem, hogy a humanista költő – Szalkaihoz hasonlóan – maga is több vasat

18 Ld. erre Kiss Farkas Gábor, Istvánffy Miklós Oláh-panegyricusa. In: Ács Pál – Tóth Gergely, „A magyar történet folytatója”: *Tanulmányok Istvánffy Miklósról*. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest, 2018, 207–215; Serifaber 1550-ben megjelent művére ld. uo. 209.

19 Ursinus Velius, *Nenia*, Bii v–[Biiii]r.

20 A verseket ld. uo. [Biiii]r. A versekre ld. Kasza Péter, *Egy korszakváltás szemtanúja: Brodarics István pályaképe*. Budapest–Pécs, 2015, 167.

21 Ursinus Velius, *Nenia*, [B iii]v.

22 Uo. C[i]r–v.

23 Kubinyi, A magyar állam, 93–95; Kubinyi, Szalkai László, 102–103; Kasza, *Egy korszakváltás*, 67–70.

24 Ursinus Velius, *Nenia*, B[iiii]r.

25 Stephanus Brodericus, *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima*. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova, Tom. VI.) Ed. Petrus Kulcsár. Budapest, 1985, 27. (Brodarics művének eredeti szövegére a Kulcsár által megadott szakaszbeosztás szerint hivatkozunk.) Persze lehet, hogy Brodarics Szalkai befolyásának hangsúlyozásával – a csata után – éppen a néhai érsek felelősségére akart rámutatni!

tartott a tűzben, és megpróbált a királyi udvar minden érdekcsoportjával jóban lenni.

Eme érdekcsoportok között jelentékeny erőt képviselt a királyi pár, elsősorban Habsburg Mária királyné és híveinek köre.²⁶ Velius tisztában volt ezzel, és sokat tett azért, hogy beférkőzzön a királyné kegyeibe. Már 1524. évi verseskötetében is gálánsan hízelt neki egy költeményében. A játékos alkotásban Cupido amiatt panaszkodik anyjának, hogy Mária, a magyar király csinos felesége elvette tőle íját és nyilait: Venus kérdésére, hogy ez hogyan történhetett, Cupido azt válaszolja: Mária szépsége megtévesztette, s azt hitte, hogy az anyjának adja oda fegyvereit...²⁷

Budai tartózkodása idején Velius bizonyosan megismerhette a királynét, hiszen vendéglátója, Jacobus Piso ekkoriban királyi és királynéi titkár volt, az uralkodópár bizalmi embere.²⁸ Talán ezzel van összefüggésben, hogy szerzőnk az 1526. évi verseskötetében is igyekezett elnyerni Mária tetszését; sőt a kötet összeállításának apropója (Habsburg) Izabella dán királynénak, Mária magyar királyné testvérének a halála volt. Ez a témája Szalkai egyik versének és a kötet címadó darabjának, a *Nenia* című elégiának is, amelyben költőnk Mária királynét szólaltatja meg, amint keservesen elsiratja nővérét.²⁹ Ezt követi Izabella két fiktív sírverse, de ezután egy kissé frivol költeményben már Venus keresi fel a bánkódó testvért, azaz Mária királynét, s felszólítja, hogy vegye le gyászruháját, és inkább férjének akarjon tetszeni.³⁰ Ezután logikusan következik a fent említett Cupido-vers újbóli közlése.³¹

Nem tudni, hogy Mária királyné hogyan fogadta e verseket. Annyi bizonyos, hogy el tudta olvasni őket – amint az is közismert, hogy Erasmust nagyra becsülte. Nevezetes az a jelenet, amikor 1522-ben, a budai királyi palotában egy ebéd alkalmával izgatottan kap az írófejedelem egyik levele után, amelyet Piso hozatott oda (Erasmus neki címezte).³² 1530-ban pedig az özvegy királyné saját

26 Kubinyi, A magyar állam, 80–81, 86–90, 98; Uő, Habsburg Mária királyné udvartartása és a politika 1521–1525. In: Réthelyi Orsolya – F. Romhányi Beatrix – Spekner Enikő – Végh András (szerk.), *Mária királyné, Mohács özvegye: A királyné és udvara 1521–1531*. Budapest, 2005, 13–23.

27 „Cur fleret, natum Cytherea rogavit inermem, / ille, arcum amisi, telaque mater, ait. / Tunc dea, quis rapuit tantus tibi? Rettulit ille, / Pannonio regi nupta decens Marie. [!] / Rursum haec, qui potuit? haec reddidit ille: putavi / deceptus forma me dare, diva, tibi.” Ursinus Velius, *Oratio dominica*, B4v; Ursinus Velius, *Nenia*, A[iiii]r–v.

28 Kubinyi, Habsburg Mária, 14. Korábban Piso a király egyik nevelője volt. Még ld. Fögel, *II. Lajos*, 19, 41; Jankovits, *Piso, Jacobus*, 200.

29 Ursinus Velius, *Nenia*, Aii v–Aiii v.

30 Uo. Aiii v–A[iiii]r.

31 Uo. A[iiii]r–v.

32 A királyné azért is volt olyan türelmetlen, mert kíváncsi volt Erasmus kézírására („*cognoscendae manus avida*”). Minderről Piso számol be Erasmusnak: Allen, *Opus Epistolarum*, V. nr. 1297. (p. 82.) Magyar fordítását ld. Fögel, *II. Lajos*, 142–145. (Az általunk idézett kifejezést félrefordítja, illetve elhagyja, ld. uo. 144.) A jelenetre és hátterére még ld. Csepregi Zoltán, *Udvari papok Mária királyné környezetében*. In: Réthelyi–F. Romhányi–Spekner–Végh (szerk.), *Habsburg Mária*, 45.

kezüleg írt levelet a *respublica litteraria* vezérlő csillagának.³³ Ha Velius a verses-kötete címadó darabját neki szánta, és több más verset is írt a részére, akkor nyilván számított rá, hogy Mária részéről kedvező fogadtatásra talál. Hosszú távú budai tervei között tehát nyilván szerepelt a királyi párhoz való további közeledés is. Egyébként szerzőnk II. Lajos részére is írt két verset – mindkettőben a királyi lovagi vitézségét és rátermettségét ecsetelve –,³⁴ de a Máriához írt versek jóval számosabbak és hangsúlyosabbak. Ám hiába reménykedett Velius, ígéretes budai karrierjét néhány hónap múlva semmivé zúzta a mohácsi katasztrófa.

„...E POETA PRODII HISTORICUS...” –
VELIUS MAGYARORSZÁGON 1527–1528-BAN

Velius 1527. december 10-én tollat ragadott, hogy levelet írjon Erasmusnak. Először is fagyosan megjegyezte: kár, hogy hírneves íróbarátja nem ajánlotta be őt Ferdinándnál – jöllehet erre ígéretet tett. Még szerencse, hogy mások ezt megtették, így Johann Faber bécsi püspök – folytatja Velius –, aminek köszönhetően a Habsburg uralkodó udvarának tagja lett, és az iskolateremből „katonai sátorba” került. Amint fogalmaz, búcsút mondott a múzsáknak, és Bellona, sőt Mars követője lett, emellett udvari történetíró.³⁵ A levél Esztergomban kelt.

Mi történt tehát Veliusszal 1526 tavasza után? Részben e levél alapján, részben egyéb adatok segítségével a következőképpen lehet rekonstruálni a sorsát. Valamikor tavasszal vagy nyáron, valószínűleg már Brodarics kancellárrá való kinevezése, azaz március 11-e után³⁶ eltávozott Budáról; a távozás körülményei nem ismeretesek, de talán *Neniája* kinyomtatása végett Bécsbe kellett utaznia.³⁷ De az is lehet, hogy a török hadjárat hírének Magyarországra érkezése és a kezdődő fegyverkezés miatt látta tanácsosnak elhagyni a magyar királyi székhelyet, s visszatérni Ausztriába. Ahogy azt jeleztük, a mohácsi csata következtében ed-

33 Említését ld. Johann Henckel levelében: Allen, *Opus Epistolarum*, VIII. nr. 2309; Erasmus válasza: uo. nr. 2350. Mária később, 1533. június 13-án is írt levelet Erasmusnak, amelyben arra buzdította, hogy térjen vissza Németalföldre: uo. X. nr. 2820. Köszönöm Szilágyi Emőke Ritának, hogy ez utóbbi levélre felhívta a figyelmemet.

34 Az 1524-ben megjelent kötetben olvasható vers ugyancsak meglehetősen frivol, mivel arról szól, hogy Venus, látva Lajos diadalát a lovagi tornán, azt mondja Marsnak, hogy inkább ezzel a királlyal összekötve szeretné elszenvedni Vulcanus láncait – utalva a nevezetes mítoszra –, mint a hadistennel („*Huic equidem regi Vulcania vincula mallem / ante deos iterum, quam tibi iuncta pati*”). Ursinus Velius, *Oratio dominica*, B4 r–v. A másik verset ld. Ursinus Velius, *Nenia*, B[i] r–v.

35 Ld. Velius levelét Erasmusnak. Esztergom, 1527. december 10. Allen, *Opus Epistolarum*, VII. nr. 1917.

36 Írt egy tréfás alkalmi verset „az Esztergomba érkező” Brodarics Istvánnak, s mivel fentebb, egy másik versben kancellárnak nevezte őt, joggal feltételezhetjük, hogy e versét is a kinevezés után írta; ld. Ursinus Velius, *Nenia*, B[iiii]r. A vers Sörös Pongrác szerint június végén keletkezhetett, legalábbis Brodarics ekkor ment Esztergomba, hogy Szalkai érsekkel tanácskozzon: Sörös Pongrác, *Jerosini Brodarics István (1471–1539)*. Budapest, 1907, 40. A versre még ld. Kasza, *Egy kor-szakváltás*, 167.

37 Még ld. Bauch, *Caspar Ursinus Velius*, 52–53.

digi magyar kapcsolatrendszere szinte teljesen összeomlott. A csatatéren elesett Szalkai, meghalt a király, majd 1527 tavaszán elhunyt Piso; a királyné ugyan Magyarországon maradt egy ideig Ferdinánd helytartójaként (a Bécshez közeli Pozsonyban),³⁸ de úgy látszik, Velius ekkor nem kísérelte meg, hogy a közelébe kerüljön. Ehelyett, ahogy az a leveléből kiderül, a nagy reményekre jogosító Ferdinánd udvarába sikerült bejutnia, méghozzá eddig nem próbált szerepben, azaz történetírói minőségben.³⁹ Minden bizonnyal ott volt a seregben, midőn a Habsburg uralkodó 1527 júliusában elindította a Szapolyai János elleni hadjáratát – erre utal a levelében a katonai sátor, illetve Mars „követése” – s ott maradt Ferdinánd mellett, amikor a király 1527–1528 telére Esztergomban üttötte fel a székhelyét;⁴⁰ ez utóbbi ugyancsak a leveléből, illetve annak keltezéséből tudható.

Amikor Velius megírta Erasmusnak fent ismertetett sorait, már túl volt az első komoly próbatételén, már ami az új posztját illeti. Az újdonsült historikus ugyanis azt a feladatot kapta, hogy írjon beszédet Ferdinánd székesfehérvári koronázására, amelyet azután személyesen elő is adott 1527. november 3-án, a szertartás egyházi részében, a koronázótemplomban.⁴¹ A beszédet később Velius nyomtatásban is megjelentette;⁴² tartalmáról hosszabban kell szólnunk, mert fontos előzménynek tartjuk a *De interitu* keletkezésében.

A szövegből kiderül egyrészt, hogy Velius tökéletesen megértette történetírói munkakörének lényegét, másrészt az is, hogy nemcsak a latin poézisnek, hanem a retorika művészetének is elsőrangú mestere volt. Orációja igazi műremek: nem terjengős, de könnyed választékossággal komponált, szellemes és hatásos alkotás. Elsőként történeti érvekkel bizonyította Ferdinánd jogát a magyar trónra: felidézte az 1491. évi pozsonyi békét, majd az 1515. évi házassági szerződést, amelynek értelmében Jagelló Anna a Habsburg főherceg neje lett.⁴³ A szerződésekre való hivatkozás a Habsburg trónigény indoklásának állandó eleme volt, így nem

38 Ekkori fontos politikai szerepére és helytartóságára ld. Pálffy Géza, Új dinasztia, új udvar, új politikai döntéshozatal: Korszakváltás Magyarországon a mohácsi csata után. In: Réthelyi–F. Romhányi–Spekner–Végh (szerk.), *Habsburg Mária*, 26–27.

39 Ehhez járult még utóbb Magyarországon a „budai könyvtár őre” (*Bibliothecae Budensis custos*) titulus – legalábbis Velius ismerőse, Vadianus erről tájékoztatta Collimitiust valamikor 1527 végén; ld. Csapodi Csaba, *A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek*. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei, 15.) Budapest, 1984, 45.

40 Ld. Pálffy Géza, *A Magyar Királyság a 16. századi Habsburg Monarchiában*. *Századok* 141:5 (2007) 1086.

41 A *De bello Pannonico* című művében maga számol be erről: Caspar Ursinus Velius, *De bello Pannonico libri decem*. Studio et opera Adami Francisci Kollarii. Vindobonae, 1762, 37; magyar fordításban: Caspar Ursinus Velius, *Tíz könyv a magyar háborúról*. Ford., jegyz., utószó Szebelédi Zsolt. Máriabesnyő, 2013, 34.

42 Caspar Ursinus Velius, *Oratio habita in Alba Regali die felicissimae coronationis Ferdinandi, Ungariae Boemiaeque regis...* Basileae, 1528. Rövid ismertetését ld. Imre Mihály, *Magyarország panasza: A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*. (Csokonai Könyvtár, 5.) Debrecen, 1995, 16–19; Réthelyi–F. Romhányi–Spekner–Végh (szerk.), *Habsburg Mária*, Kat. VII–12. (W. Salgó Ágnes munkája.)

43 Ursinus Velius, *Oratio habita*, A4r–v.

véletlen, hogy Velius is kellő hangsúllyal tárgyalta.⁴⁴ Ugyancsak egekig dicsérte Ferdinánd erényeit és rátermettségét;⁴⁵ később a szónoklatban többször kiemelte, hogy Ferdinándtól, illetve bátyjától, V. Károly császártól remélhető, hogy visszafoglalja a törökök által elragadott várakat.⁴⁶ Ez az érv – egy évvel a szulejmáni hadjárat után – igen nagy súllyal eshetett a latba a koronázáson jelen lévő magyar rendek számára.

Velius azt is elmagyarázta az orációban, hogyan is kellene a magyaroknak helyesen értelmezni Ferdinánd elmúlt bő másfél évnyi tevékenységét, illetve Szapolyai személyét. Habár mind a császár, mind testvére, a főherceg sok más dologgal volt elfoglalva a török támadás idején (tehát ezért nem segítettek érdemben Lajosnak), Ferdinánd a vereség hallatára Bécsbe sietett és sereget gyűjtött – hangsúlyozza Velius.⁴⁷ Amikor aztán a főherceg megtudta, hogy a török hirtelen visszavonult, akkor le is rohanhatta volna 1526-ban Magyarországot, de ő nem tette, inkább várt, mert nem akart erre a szegény, eltiport országra egy újabb hadat zúdítani. Csakhogy, folytatja szerzőnk, bár Ferdinánd mindent megtett, hogy a magyarokat hűségre és kötelességük teljesítésére készítse, nem tudta megakadályozni, hogy János gróf magához ragadja a koronát, és elbitorolja a király nevet.⁴⁸ Velius tehát elhallgatja, hogy Jánost törvényesen megválasztották és megkoronázták – ráadásul egy évvel korábban, 1526. november 10-én, illetve 11-én –,⁴⁹ ehelyett Ferdinánd ellenlábasának arcátlanságát, bűnös nagyravágását emeli ki, s azt hangsúlyozza, hogy János „igen méltatlanul” (*indignissime*) használja az uralkodói méltóságot.⁵⁰

A fent ismertetett narratívával nyilván azt akarta megmagyarázni a szerzőnk, hogy miként is kerülhetett Ferdinánd lépéshátrányba Jánossal szemben, s milyen joggal indított hadjáratot a már törvényesen megkoronázott magyar király ellen. Ami a főherceg késlekedését illeti, Velius magyarázata nem állja meg a helyét – Ferdinándot 1526 őszén elsősorban a cseh trón megszerzése kötötte le, s bár Magyarországon is igyekezett gátat vetni Szapolyai hatalomra jutásának, az egy-

44 Ma már tudjuk, hogy valójában a magyar jog szerint ezek a szerződések nem számíthattak legitim hivatkozási alapnak, mert nem kaptak országgyűlési megerősítést. Ferdinánd azáltal lett törvényes király, hogy előbb 1526 decemberében a pozsonyi országgyűlés szabályosan megválasztotta, majd 1527 november elején Velius jelenlétében törvényes királykoronázására is sor került Fehérvárott. Ld. Pálffy Géza, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. (História Könyvtár. Monográfiák, 27.) Budapest, 2010, 55–56.

45 Ursinus Velius, *Oratio habita*, A4v–B1v.

46 Uo. B3v. A mondott részre még ld. Imre, *Magyarország panasza*, 17–19; Attila Bárány, *Queen Mary of Hungary and the Cult of King Louis II in the Low Countries*. In: Bozzay Réka (szerk.), *Történetek a mélyföldről: Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban*. Debrecen, 2014, 375–376.

47 Ursinus Velius, *Oratio habita*, B1v–B2r.

48 Uo. B2r.

49 János trónra kerülésének legitim voltára vö. Pálffy, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia*, 53–55.

50 „Proinde [Ferdinandus] nihil non tentavit, quo benigne admoniti illi in fide officioque continerentur, verum haud quicquam profecit, iampridem corroborata Comitis Ioannis audacia, inveterataque scelesti ambitione, quin ille de repente arrepto diademate regium sibi nomen, ac potestatem indignissime usurparet.” Ursinus Velius, *Oratio habita*, B2r.

kori erdélyi vajda hamarosan kész helyzet elé állította.⁵¹ Érdekes egyébként, hogy Velius nem emlegeti a szónoklatban az 1526 decemberében tartott pozsonyi országgyűlést, amelyen Ferdinándot törvényesen királlyá választották – csak a Báthory Istvánnak írt ajánlásban említi, de ott is csak *kinevezésről* beszél.⁵² Ennek az lehetett az egyik oka, hogy a Habsburgok a későbbiekben is örökségként tekintettek az országra – tehát az ő szemükben nem is volt szükség választásra.⁵³ De nyilván az a megfontolás is szerepet játszott, hogy Szapolyai királlyá választását nehéz lett volna úgy semmisnek nyilvánítani, ha Ferdinánd időben *későbbi* megválasztását hangoztatja – az ellenkirály legitimitásának aláásásához alkalmasabb eszköz volt a *korábbi* szerződések és a nőági örökösödés emlegetése.⁵⁴

Ezen a ponton viszont a szónok Ferdinándhoz fordul, hogy elmondja neki, milyen kiváló nemzeti uralkodója leend ezen a napon. Szerzőnk hosszan ecseteli a magyarok vitézségét, jámborságát, a pogányok és eretnekek elleni harcát – a kunoktól a huszitákon át a törökökig –, de még Velence legyőzése és Dalmácia meghódítása is szóba kerül.⁵⁵ Nem hiányozhat a két Hunyadi és a védőbástya-toposz: a magyarok Velius szerint „*viva propugnacula, et spirantes muri*”.⁵⁶ De az obligát fertilitas-toposzok is szerepelnek a műben.⁵⁷ A mohácsi csatával kapcsolatban pedig úgy fogalmaz, hogy minden nemzetnek segítenie kellett volna Magyarországon, hiszen háborúban sokáig védte, békében pedig táplálta őket: ám végül cserbenhagyták, és emiatt szükségképpen vereséget szenvedett.⁵⁸ A bécsi udvar a jelek szerint nem idegenkedett ennek a – már Mátyás király által is hangoztatott – vádnak az átvételétől, vagyis a nyugati fejedelmek bírálatától a segítség elmaradása miatt: erre több más kútfő is bizonyosággal szolgál. Ez természetes is, hiszen ez a vád – kiegészülve az egész Európát oltalmazó védőbástya-Magyarország képzetével – immár az ő politikájukat segítette, például a birodalmi gyűlésen, amikor a *Türkenhilfe*, a töröksegély ügye volt terítéken.⁵⁹

A magyarokról és Magyarországról szóló rész más szempontból is érdekes. Velius szónoklata ugyanis ezen a ponton egészen más hangot ütött meg, mint Johannes Cuspinianus (1473–1529) egy évvel korábbi *Oratio proptrepticája*, amelyben a Veliusnál mintegy húsz évvel idősebb bécsi humanista – egyben kipróbált Habsburg diplomata – a mohácsi csatavesztés súlyosságát ecsetelte, s Ferdinánd „törökellenes” (valójában a magyar trón megszerzésére irányuló) hadjáratának a támogatására buzdította a birodalmi rendeket. Cuspinianus oráció-

51 Vö. Pálffy, Új dinasztia, 26–27.

52 „...regem Pannoniorum nominarent.” Ursinus Velius, *Oratio habita*, A2r.

53 Pálffy, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia*, 252–253.

54 Uo. 55.

55 Ursinus Velius, *Oratio habita*, B3v–[B4]v.

56 Uo. B4v. Még ld. Imre, *Querela Hungariae*, 17–18.

57 Ursinus Velius, *Oratio habita*, C1r–v; vö. Imre, *Querela Hungariae*, 18–19.

58 „*Quam [Hungariam] ad servandam atque eripiendam ex faucibus immanissimorum hostium omnes exterarum nationum, quae ab ea in bello saepissime defensae, in pace nutritae fuerunt, sumtis armis tanquam ad restinguendum commune incendium concurrere oportebat, eam anno superiore illarum auxilium destitutam impurissimus hostis copiis instructissimis improviso adortus, ferro atque igni perpopulatus est, et miserabiliter devastavit.*” Ursinus Velius, *Oratio habita*, C1v.

59 Ld. még Bárány, Queen Mary, 376–377.

jának a fő csapásiránya az volt, hogy a tunya, részeseg, megbízhatatlan, fegyvertől elszokott, királyukat eláruló magyarok okolhatók egyedül a vereségért, s csakis a Habsburg uralkodóra vár, hogy rendet tegyen Magyarországon. A szónoklat annyira jól sikerült, hogy Brodarics István egyebek mellett Cuspinianus művét hozta fel indokul arra, hogy miért pártolt el Ferdinándtól.⁶⁰ Bécsben bizonyára belátták: „lágyabb ének” kell, a magyar főurakat meg kell nyerni, és ki kell engesztelni, hogy elfogadják Ferdinánd uralmát.

Ugyanakkor érdekes Szapolyai szerepeltetése is a két beszédben. Míg Cuspinianus igyekszik tudomást sem venni róla, mintha nem is létezne (csupán egy halvány utalás vonatkozik rá, de a nevét nem írja le),⁶¹ addig Velius egy évvel később ezt már nem tehette meg – különösen nem Fehérvárott, ahol közel egy évvel korábban János királyt a magyar elit egy része törvényes uralkodóvá koronázta. Ehelyett más eszközöz folyamadott: szerzőnk kinyilvánítja, hogy „a szepesi gróf” a király nevet csak bitorolja, uralma nem legitim, ellentétben Ferdinánddal, aki többszörösen jogosult a trónra. Összegezve: Velius beszéde a tartalma alapján bizonyosan a korábbi tapasztalatok gondos mérlegelése után, kellő megfontolás és egyeztetés után készült el, a magyar politikai elit önképének, véleményének a figyelembe vételével, sőt adaptálásával – amire persze azért is szükség volt, mert magyar közönség előtt hangzott el –, egyben a Habsburg-ház magyarországi uralmának maximális támogatásával.⁶²

Érdeemes visszatérnünk Velius Erasmushoz címzett, 1527 decemberében kelt levelére, mert annak folytatása szintén sokat elárul a historikussá lett poéta „feladatköreiről”. Voltaképpen szerzőnk nem azért írt régi barátjának, hogy elújságolja neki új állását – illetve az csak a felvezetés volt a tényleges üzenethez. Ennek tárgya Erasmus 1527. május 11-én kelt levele volt, amelyet Jagelló Zsigmond lengyel királyhoz intézett. Az episztolában a nagy humanista magasztalta az uralkodót jámborságáért, békére törekvő politikájáért. Egyebek mellett azért is megdicsérte, mert II. Lajos halála után nem követelte magának a cseh és a magyar trónt, noha lett volna rá jogalapja; sőt arra biztatta a magyarokat, hogy azt válasszák meg, aki a legalkalmasabb. Amikor pedig „hírét vette, hogy háború készülődik Ferdinánd és János, Magyarország királya között”, akkor elküldte Krzysztof Szydłowiecki főkancellárt, hogy a felek között elősegítse a békés megegyezést.⁶³

60 Ld. Kasza, *Egy korszakváltás, 172–173*. Brodarics döntését igen alaposan tárgyalja, s egyben közli a püspök Ferdinándhoz írt levelét, s annak fordítását: Kasza Péter – Pálffy Géza, *Brodarics-émlékkönyv: egy különleges pártváltás a mohácsi csata után. Brodarics István szerémi püspök búcsúlevele I. Ferdinánd királyhoz 1527. március 18., Dévény*. Budapest, 2011. Cuspinianus művének részletes elemzését ld. korábbi tanulmányunkban: Tóth Gergely, *Bűnbakképzés és propaganda: Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban* (I. rész: a 16. század történetírása). In: Fodor Pál – Varga Szabolcs (szerk.), *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. (Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet) Budapest, 2019, 76–83.

61 Uo. 78, 81.

62 Még ld. Imre, *Querela Hungariae*, 17–18; Bárány, *Queen Mary*, 375–377.

63 Ld. Allen, *Opus epistolarum*, VII. nr. 1819. (p. 63.)

A levelet Krakkóban – Erasmus tudta nélkül – kinyomtatták,⁶⁴ így az eljutott Bécsbe, illetve bizonyosan Magyarországra is, ahol Ferdinánd augusztus eleje óta tartózkodott. Könnyen elképzelhetjük, hogy az uralkodó és környezete nem repesett az örömtől. Erről tanúskodnak Velius Erasmusnak írt sorai is. Szerzőnk közölte, hogy már elkészült egy könyvvel (vagy a később *De bello Pannonicó*nak elnevezett nagy munka első könyvével?), amely Ferdinánd gyors és szerencsés magyarországi hatalomátvételéről szól, s egyben kifejezi mélységes „csodálkozását”, amiért Erasmus a lengyel királynak írt levelében nem nevezte őt, azaz Ferdinándot, királynak, míg „azt a hazája ellen támadó, országát eláruló grófot (*illum parricidam et regni proditorem comitem*)” nem szégyellte ezzel a címmel ékesíteni. Az újdonsült historikus tudtára adta a humanista szupersztárnak, hogy ezzel sokak rosszallását magára vonta („*multorum certe in repraehensionem incurristi*”), és „barátilag” azt ajánlotta neki, hogy legközelebb még véletlenül se felejtse el Ferdinándot a megfelelő címmel illetni („*ne ipsum merito honore fraudes*”).⁶⁵

Aligha kell fejtegetni, hogy itt nem holmi barátok közötti nézetkülönbségről, kisebb összezőrdülésről van szó. Erasmus tekintélye ekkor óriási Európában: uralkodókkal levelez (a tárgyalt levelére is válaszolt Zsigmond király),⁶⁶ szavára figyel az írástudók hatalmas tábora. Éppen ezért egyáltalán nem volt mindegy, hogy mi jelenik meg a neve alatt. Ferdinándnak bizonyára igen kényelmetlen volt, hogy Erasmus az ellenlábasát nevezte királynak, így valószínűleg maga a Habsburg uralkodó – vagy éppen udvarának valamely magas rangú tagja – ösztönözte Veliuszt az írófejedelem rendreutasítására. A „sokak rosszallása” ugyanis egyértelműen azt sugallja, hogy Ferdinánd környezetében felhőrdülést okozott a nagy humanista óvatlan megjegyzése. Velius pedig tette a dolgát, és az a meglehetősen ingerült és a baráti álca alatt fenyegető hangnem, ahogyan ezt előadta, világosan jelzi, hogy nem csupán az ő személyes jó tanácsa volt mindez, hanem jóval magasabb érdekek, illetve érdeksérelmek húzódtak meg a háttérben.

Ez a kis epizód is mutatja, milyen változatos szerepekben működött Velius. Mint történetíró elkezdte lejegyezni új ura tetteinek krónikáját; ő írta meg az ünnepi beszédet egy kulcsfontosságú alkalomra, Ferdinánd magyar királlyá koronázására, amelyben igyekezett kibékíteni a magyarokkal Ferdinándot, s egy mindenki számára elfogadható narratívát nyújtani az elmúlt másfél év történéseire; végül, mint láttuk, jó humanista kapcsolatrendszerét arra is felhasználta, hogy a Habsburg udvarnak nem tetsző külföldi véleményeket számonkérje. Néhány év múlva pedig asztalhoz ült, hogy megírja annak az eseménynek a történetét, ahonnan mindez elkezdődött: a mohácsi csata históriáját.

64 A részletekre ld. Allen bevezetőjét: uo. pp. 59–60.

65 Allen, *Opus epistolarum*, VII. nr. 1917. (p. 272.) A levélre még ld. Bauch, *Caspar Ursinus Velius*, 55–56.

66 Allen, *Opus epistolarum*, VII. nr. 1952.

„...LIBELLUM CONFECI DE INTERITU LUDOVICI REGIS ET CLADE HUNGARIAE...” –
A KELETKEZÉS KÉRDÉSE 1531-BEN

Szerzőnk a Mohácsról szóló művét először Oláh Miklósnak címzett, 1531. szeptember 10-én kelt levelében említi, melyben azt írja, hogy teljes hat hónapot Bécsben volt, és ekkor készítette el a szóban forgó munkát.⁶⁷ Vagyis a művet 1531 első felében írhatta. 1531. november 21-én kelt levelében ismét említette, hogy már kész van a munkával, csak még a csatában elesett, illetve fogságba esett személyekkel nincs tisztában, azokat kell hozzáadnia a szöveghez. Azt is megjegyzi, hogy el fogja küldeni a munkáját a fényességes királynénak – azaz Máriának –, s hogy bár műve rövid, igen tartalmas.⁶⁸ Úgy tűnik tehát, hogy Ursinus Velius Máriának szánta a művet, aki ekkor már Németalföldön tartózkodott. Ezután a bécsi humanista az 1532. február 23-án Oláhhhoz írott levelében megint szóba hozta a munkáját. Ebben az episztolában egyebek mellett újra amiatt panaszkodott, hogy hiányzanak neki az elesettek és fogságba esettek nevei – mint írja, egyébként már elküldte volna Oláhnak.⁶⁹ 1532. március 10-én kelt válaszában a magyar humanista jelezte: említette a királynénak a művet, aki azt mondta, szívesen fogja olvasni. Oláh egyben hosszú listát közölt az elesettekről és fogságba esettekről, hogy ezzel is segítse Velius.⁷⁰

A megtalált kézirat bizonyosan azonos azzal a munkával, amit Velius említett az Oláhnak írt levelekben, mivel Szulejmán 1526. évi támadásával kezdődik, és végig a hadjárat, illetve a magyar sereg felvonulása a tárgya. Ám a szöveg a magyar

67 „Ego Viennae totos sex menses fui, illic et quartum historiae librum absolvi, et libellum confeci de interitu Ludovici Regis et clade Hungariae...” Ld. Ipolyi Arnold, *Oláh Miklós levelezése*. (Monumenta Hungariae Historica, 1; Diplomataria, 25.) Budapest, 1875, 152; új kritikai kiadásban: Nicolaus Olahus, *Epistulae. Pars I. 1523–1533*. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series nova, XIX/I.), Ed. Emőke Rita Szilágyi. Budapest, 2018, 235. A levelezésre újabban: Szilágyi Emőke Rita, *Oláh Miklós mint szerkesztő. Szerkesztési eljárások és cenzúra-típusok az Epistolae familiaresban*. In: Jankovics József et al. (szerk.), *Stephanus noster. Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*. Budapest, 2015, 81–86; Uő, *Epistolae familiares – baráti (?) levelek Oláh Miklós barátai levelezése tükrében*. In: Nyerges Judit – Verók Attila – Zvara Edina (szerk.), *MONOKgraphia: Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*. Budapest, 2016, 668–672.

68 „Quem mittam ad serenissimam dominam reginam brevem, sed tamen multa complexum libellum meum.” Ipolyi, *Oláh Miklós*, 168; Olahus, *Epistulae*, 255.

69 A levél dátuma az Oláh által összeállított leveleskönyvben, és az azon alapuló Ipolyi-kiadásban 1533. február 23. Ipolyi, *Oláh Miklós*, 303. Bauch és később Waczulik rámutatott, hogy a levél dátuma hibás, és valójában 1532. február 23-án íródott – hiszen erre jött válaszul Oláh 1532. március 10-én írt levele. Bauch, *Caspar Ursinus Velius*, 67: 1. jegyzet; Waczulik Margit, *A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a XVI. században*. Budapest, 1937, 56. Így vélekedik Szilágyi Emőke Rita is a levelezés új kiadásában: Olahus, *Epistulae*, 291: 8. jegyzet. Ezt az állítást mi ugyancsak megerősíthetjük, hiszen Velius a tárgyalt levelében beszámol arról, milyen előrehaladást ért el Ferdinánd gyermekei nevelésében, amely hírre Oláh a mondott levelében hosszan reflektált; ld. uo. 290, 300. A problémára újabban még ld. Szilágyi Emőke Rita, *Mohács emlékezete a magyarországi latin nyelvű levelezésekben és beszámolóknak a csatát követő évtizedben*. In: Fodor-Varga, *Több mint egy csata: Mohács*, 200: 20. jegyzet.

70 Ipolyi, *Oláh Miklós*, 207; Olahus, *Epistulae*, 300–301.

hadrend csata előtti felállításánál váratlanul megszakad.⁷¹ A mű minden bizonnyal folytatódott, ám utólagosan a kézirat több lapját is kivágták, tehát sajnos csonka – megcsonkított – szöveggel van dolgunk. Azt, hogy a kézirat eredetileg a teljes csataleírást tartalmazta, Ursinus Velius fentebb említett levelei is bizonyítják, amelyekben már gyakorlatilag befejezett műként beszél a munkájáról.

Általánosságban elmondható, hogy egy rövid, de jól megszerkesztett és Veliushoz méltóan nagyon választékos, mégsem nehézkes, szépen gördülő stílusban megírt humanista alkotásról van szó, a ránk maradt szövegrészben három fiktív beszéddel – igaz, a szövegben még akadnak fésületlenségek, javításra szoruló részek.⁷² Szerzőnk 1526 elején veszi fel a történet fonalát, tehát az előzményeket is tárgyalja, ahogyan Cuspinianus az *Oratio protreptica*-ban. Az utóbbit azért is meg kell nevezni itt, mert gyakorlatilag ő írta meg az első Mohács-történetet *Oratiója* részeként, majd erre válaszul írta meg a magáét Brodarics; Veliusé már a harmadik a sorban. Szerzőnk bizonyosan ismerte Cuspinianus munkáját, hiszen egy rövid epigrammát is írt annak bécsi kiadásába, amelyben összefoglalta annak tartalmát,⁷³ illetve a *De interituban* is sokszor merített belőle. Így a jeles bécsi humanista *Oratiója* feltétlenül minta – illetve meghaladni kívánt előkép – lehetett neki. (A Brodarics munkájához való problémás viszonyáról alább bővebben írunk.)

A mű tartalma, legalábbis a ránk maradt rész a következőképpen foglalható össze. Szulejmán elindítja hadjáratát, elfoglalja Péterváradot. Megérkezik Budára a támadás híre, ami nagy rémületet kelt. Velius összefoglalja az ijedelem okait. Lajos és az udvar intézkedéseket tesz a sereg felállítására; kevés segítséget kap külföldről, mert a külhoni (birodalmi) fejedelmek lomhán cselekednek. Lajos elhatározza, hogy elindul a török ellen; közli a hírt Máriával, aki hiába próbálja lebeszélni erről. Lajos Tolnára, majd Mohácsra vonul: serege 25 ezer főre gyarapszik. Szapolyai János nagy sereget gyűjt, de húzza az időt, nem siet a király segítségére: ezzel növeli a vele szemben táplált gyanút. Kétezer magyar katona, akik közelebb táboroznak a törökhöz, rá akarják venni a királyt, hogy mielőbb ütközzék meg az oszmánokkal, mert az ellenség még csak kis létszámú sereggel vonult fel. Ezután vita bontakozik ki arról a csehek és a magyarok között, hogy a király részt vegyen-e a csatában, vagy sem. Szalkai László hosszú beszédben érvel az utóbbi mellett. Az ellenpárt azonban Báthory István nádor vezetésével felülkerekedik. Velius röviden ismerteti a magyarok és a törökök táborát, illetve azok elhelyezkedését. Amikor az ellenfél támadáshoz vonul fel, Lajos is kiadja a parancsot a sereg felállítására, amit Tomori Pál fővezér végez el. Lajos megadja az engedélyt a támadásra. Megindul a magyar roham... a szöveg pedig megszakad. Pedig szívesen olvasnánk tovább, már csak azért is, hogy jobban megértsük, mi-

71 Ld. Caspar Ursinus Velius, [*De interitu Ludovici Regis et clade Hungariae*], OSZK Fol. Lat. 4596. ff. 1–10. [35–43.], a szöveg megszakadását ld. f. 10v [43v]. A címet Velius fentebb idézett levele alapján adtuk (ld. a 67. jegyzetet).

72 A mű tartalmának korábbi ismertetését ld. Waczulik Margit, Ismeretlen magyar vonatkozású részek I. Ferdinánd udvari történetírójának munkájából. *Történetírás* 3:3–4 (1939) 151–152.

73 Caspar Ursinus Velius, *Ad Germaniae principes*, in Johannes Cuspinianus, *Oratio protreptica*... Viennae, [1526?], [Diiij]r. Még ld. Bauch, *Caspar Ursinus Velius*, 80.

ért is fogott neki Velius a műnek, és mi volt vele a célja. A mű csonkasága miatt e kérdések megválaszolása is nehezebb, de talán nem lehetetlen.

Okok és célok

Miért ragadott tehát tollat Velius, hogy megírja a mohácsi csata történetét? A legelső válasz kézenfekvőnek tűnik: történetíró lett, Ferdinánd tetteinek a megörökítője. Bizonyára belátta azonban, hogy az előzményekkel is foglalkoznia kell, így a végzetes ütközettel is, amely tulajdonképpen megteremtette a lehetőséget a Habsburgoknak a Jagellók közép-európai birodalmának megszerzésére. Ennek az eseménynek a megfelelő interpretációján igen sok múlott, ahogy az egyes szereplők megítélésén is. Márpedig fontos szereplőből volt éppen elég: elsősorban a királyi pár, főpapok és főurak, hadvezérek, akik közül többen még éltek is: így elsősorban a gyűlölt ellenfél, Szapolyai János. Emlékezzünk csak vissza Velius Erasmushoz írt levelére, „ama gróf” elleni kirohanására! Nyilvánvaló volt, hogy az ellenkirály Mohács utáni tevékenységének megfelelő ismertetése – és a vele szemben hangoztatott árulási vád kellő kifejtése – kiemelten fontos célja lehetett Veliusnak a mű megírásakor; erre talán kifejezett megbízást is kapott. De emellett az elesett magyar országnagyokat is a helyükre kellett tenni, illetve kiosztani a szerepüket jó és rossz oldalon.

Cuspinianus előkép-szerepéről fentebb már szóltam. Veliusnak azonban más is járhatott a fejében – mégpedig ugyanaz, mint amikor a koronázási beszédét megírta. A Cuspinianus-féle narratívát Ferdinánd magyar trónra lépése után felül kellett vizsgálni. Ez ugyanis méltatlan és durva volt: egyáltalán nem szolgálta Magyarországon Ferdinánd érdekeit. Egy higgadt, a magyar elittel szemben kíméletes(ebb) elbeszélést kellett alkotni, amely ugyanakkor kijelöli az „igazi” bűnösöket. Tegyük azonban hozzá, hogy Velius – a korábbi koronázási orációjával ellentétben – már olyan megjegyzéseket is tesz a művében, amelyekben bizonyos kritikával illeti az ország akkori vezetőit. Erre alább bővebben is kitérünk.

Van – illetve: lehet – ugyanakkor a Habsburgok propagandacéljaitól, múltértelmezési törekvéseitől részben független motívum is a mű megírása mögött. 1530-ban Linzben találkozott Ferdinánd és testvére, Mária, illetve udvartartásuk. Velius is ott tartózkodott a városban, és amint arról Erasmusnak beszámolt, jó barátságba került Johann Henckellel, Mária erasmista, de a lutheri reformáció felé is tapogatózó udvari papjával, és nagy örömmel hallgatta annak prédikációit – bár ő maga nem hagyta el katolikus hitét.⁷⁴ A mi szempontunkból azonban elsősorban az lehet a fontos, hogy Velius itt ismét találkozhatott az özvegy királlyal. Nem

⁷⁴ Az 1530. április 20-án Linzben kelt levelet ld. Allen, *Opus Epistolarum*, VIII. nr. 2313. (pp. 425–427.) Még ld. Bauch, *Caspar Ursinus Velius*, 62. Henckelre további irodalommal ld. Csepregi Zoltán, *A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálata alapján.* (Humanizmus és reformáció, 34.) Budapest, 2013, 69–75, 91–94, 97–101. et passim. – Velius – Ferdinánd közbenjárására – még 1529-ben elérte az egyházi rendből való kilépését, és családot alapított, de katolikus hitét tudomásunk szerint nem hagyta el – sem ekkor, sem később. Ld. Erbe–Bietenholz, *Caspar Ursinus Velius*, 357; Lakatos, *Ursinus Velius*, 233.

tartom kizártnak, hogy ennek valami köze lehetett ahhoz, hogy az elkövetkező évben Velius hozzálátott Mohács-történetéhez, amelyet saját bevallása szerint el akart küldeni Máriának, s amelyben – amint azt látni fogjuk – kiemelt szerepet szánt neki. Ezt a feltevést erősíti az is, hogy mindhárom levélben, amelyet Oláhnak írt a mű ügyében, nyomatékosan kéri őt, hogy ajánlja be a királynénál.⁷⁵ A magyarországi humanista 1526 óta szolgálta Máriát titkárként, bizalmas emberének számított: más szerzők is neki küldték el műveiket, így remélve, hogy azok eljutnak az özvegy királynéhez.⁷⁶ Velius tehát a legalkalmasabb emberhez fordult, hogy készülő munkáját eljuttassa Máriához, s ezzel végre megszerezze a nagy hatalmú Habsburg családtag pártfogását, amelyre már régóta áhítozott.

Végül egy egyszerű, triviális okot is felhozhatunk: Velius egészen egyszerűen érdekelte, izgatta a téma. Láttuk, hogy 1525–1526 fordulóján több hónapot töltött Magyarországon, a királyi udvar közelében: személyesen is ismerhette a katasztrófába induló elit jelentős részét. Ráadásul 1527 nyarán visszatért hazánkba, és legalább fél évig itt tartózkodott. Fontos szerepet töltött be Ferdinánd király megkoronázásán, láthatta az előző évi török hadjárat és a csata következményeit, sok magyarral érintkezhetett, bizonyosan túlélőkkel is. Igazán nem kell túl nagy merészség ahhoz, hogy azt feltételezzük: ezek az élmények és tapasztalatok megérlelheték benne a döntést a mű megírásához. Ennek jele lehet, hogy előzőleg, az 1528. évi verseskötetében (*Monosticha*) négy epitaphiumot közölt II. Lajos halálára.⁷⁷

„...IN HOSTIUM ACIEM AUDACISSIME IRRUIT...” –
VELIUS MŰVÉNEK ELEMZÉSE

Kútfők, adatok, értesülések

Milyen forrás állt a rendelkezésére Veliusnak, amikor a csata történetét megírta? Ezzel a kérdéssel már Waczulik Margit, a mű (első) megtalálója is behatóan foglalkozott, és az egyik kútfőt Cuspinianus művében jelölte meg. A kiváló filológusnak ebben kétségtől igaza volt, mivel az általa felhozott párhuzamok a két mű között kétségbevonhatatlanok, sőt újabbakkal gyarapíthatók.⁷⁸ Ahogy már

75 „Etiam atque etiam Tuam Dominationem rogo et oro, ut illustrissimae atque excellentissimae feminae ac reginae clarissimae de optima nota me subinde commendet” (Olahus, *Epistulae*, nr. 179.); „Tua Dominatio interea perget, ut solita est, me illius maiestati etiam atque etiam commendare” (uo. nr. 186.); „Tua magnificentia me inclytac ac serenissimae dominae reginae diligenter commendabit” (uo. nr. 214.) Még ld. Ortway Tivadar, *Mária, II. Lajos magyar király neje (1505–1558)*. (Magyar Történeti Életrajzok) 398–399.

76 Vö. Fazekas István, Oláh Miklós, Mária királyné titkára (1526–1539). In: Réthelyi–F. Romhányi–Spekner–Végh (szerk.), *Habsburg Mária*, 39.

77 Ld. Caspar Ursinus Velius, *Monosticha regum Italiae, Albanorum, Romanorum... monosticha summorum pontificum Romanorum... eiusdem carmen ad Adrianum sextum... adiuncta sunt praeterea epigrammata quaedam selectiora*. Viennae, 1528, Eii v.

78 Waczulik rámutat Cuspinianus *Oratiójának* hatása azokon a helyeken, ahol Ursinus Velius Újlak elfoglalásáról, Siklós sikertelen ostromáról, illetve Pécs elpusztításáról ír: Waczulik, Ismeretlen

többször említettük, az *Oratio* használata nem meglepő, hiszen Velius jól ismerte ezt a művet. Jegyezzük meg azonban itt is: Veliusnál szó sincs arról, hogy a magyarok a katasztrófa előestéjén táncoltak és dorbézoltak volna – amint az az *Oratio protrepticában* olvasható. Tehát szerzőnk kisebb adatokat átvett ugyan jeles humanista kollégájától, de az *Oratio* alaptónusától, a magyarok becsméréstől távol tartotta magát. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem nevezett volna meg felelősöket.

1937. évi könyvében Waczulik – amikor még nem ismerte a kéziratot – felvetette, hogy Velius bizonyára felhasználta a mű megírásához Oláh neki elküldött adatait, valamint Iovius művét, amely éppen 1531. január 22-én jelent meg Rómában, olaszul.⁷⁹ Két évvel későbbi tanulmányában, immár a mű fennmaradt részének ismeretében elvetette Ioviust mint forrást, Oláhot pedig az alapján ejtette, hogy tőle csak a foglyok és elesettek neveit kérte Velius, de az a rész elveszett.⁸⁰ Persze, ettől még a kivágott részben meríthetett szerzőnk Oláh leveléből.

Mi magunk egy korábbi tanulmányunkban felvetettük Brodarics *Historia verissimáját* Velius lehetséges forrásai között, mivel van köztük néhány világos megfelelés.⁸¹ Végül azonban arra jutottunk, hogy a kapcsolat inkább közvetett lehet. A legkirívóbb párhuzamok a következők:⁸²

Brodarics

1. „**Eo die, quo Buda egressi sumus**, ad suburbanum Ambrosii Sarkani pervenimus duobus milliariis a Buda distans; Erd loco est nomen. Ibi **rex equum** amisit, quem habebat omnium charissimum ac praestantissimum, **repentino morbo** absumptum, ex quo incredibili dolore est affectus; multi id pro **infausto omine** habuere.” Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 84–85.

Ursinus Velius

1. „Porro regis ipsius interitum, ac regni miserabilem ruinam cum alia **prodigia** tum hic casus inprimis visus est praesagire. **Eius diei, qua Buda egressus fuit**, insequenti nocte **equus regius**, quo maxime firmo et strenuo utebatur, nullo **morbi** alicuius inditio [!] observato aut deprehenso **repente** ac de improvviso corruens exanimatus est...” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 31.

magyar, 153–154. Ezt kiegészíthetjük azzal, hogy Cuspinianusnál olvashatta azt is, miszerint Pétervárad védői megadták magukat a törököknek; ld. Cuspinianus, *Oratio*, Aiii r–v, illetve Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 1–2. (Velius művére az e kötetben megadott szakaszbeosztás szerint hivatkoznak.) Érdekes, hogy a Waczulik által írt két egyezést mindkét esetben utólag, a margóra jegyezte fel Velius; de ennek sok oka lehet, így például az, hogy eleinte nem volt nála kéznél Cuspinianus műve, majd, amikor hozzájutott, utólag lejegyezte a margóra, amit át akart tőle venni.

79 Waczulik, *A török korszak*, 56. Iovius monográfusa, Zimmermann szerint ugyanakkor a mű először 1532-ben jelent meg: T. C. Price Zimmermann, *Paolo Giovio: The Historian and the Crisis of Sixteenth-Century Italy*, Princeton, 1995, 289.

80 Waczulik, *Ismeretlen magyar*, 153.

81 Tóth, *Bűnbakképzés és propaganda*, 107–109.

82 Ezeket közöltük említett cikkünkben is, viszont fontosságuk miatt itt is szükségesnek láttuk a közlésüket.

Ennél a szövegrésznél úgy tűnik, mintha a bécsi humanista csak variálni akarta volna a cancellár szavait, illetve elhagyta a neki kevésbé fontos részleteket (Sárkány Ambrus és Érd említése). Feltűnő emellett a hat szóból álló, kis változtatással azonos szövegrész („*Eo die, quo Buda egressi sumus – eius diei, qua Buda egressus fuit*”). Ez az egyezés a legerősebb bizonyíték arra, hogy a két szöveg között valamilyen kapcsolat áll fenn.

A többi, azonos adatokat, illetve epizódot tartalmazó párhuzamos szöveghelynél a kapcsolat már elmosódottabb, távolibb:

2. „**Rege Tolnae** existente ... supervenit et comes **Georgius Scepusiensis** cum trecentis vel paulo amplius **equitibus** gravis et levis armaturae ac mille circiter ducentis peditibus...” Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 99–100.

3. „...**venirent** igitur cum rege et castra Deo bene iuvante cum suis castris hosti vicinioribus et illi invadendo opportunioribus iungerent, quod si qui aliud regi persuadere niterentur, illis paratum esse exitium, seque **ab hoste contra nos**, si castra nostra castris illorum quamprimum non admoveremus, **venturos** affirmabant.” Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 143.

4. „Franciscus Pereni episcopus Varadiensis ... quasi eorum, quae paulo post sequuta sunt, praescius, regi non sine omnium, qui aderant, admiratione dixit **eum diem**, quo pugnandum esset, postquam ita placeret, viginti millibus **Hungarorum martyrum** (nondum enim hunc numerum exercitus excedebat) duce fratre **Paulo** Thomory pro Christi religione occisorum fore consecrandum, ac pro eorum canonisatione, quod vocant, cancellarium, si is huic bello supersit, in urbem fore mittendum, ut qui pontifici et supremis patribus ob legationes Romae defunctas bene notus. In quo utinam ille falsus fuisset vates!” Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 147.

2. „**Apud Tulnam** deinde cum rege **Georgius Cepusiensis** [!] Joannis waidae [!] Transylvaniae germanus frater adductis **MD equitibus** se coniunxit.” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 33.

3. „...**qui** [rex] **si** cunctetur **venire**, aut ab aliis prohibeatur, se arma **ab hoste in illos** quamprimum **versuros**, et omnes se hostium numero **habitueros**.” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 41.

4. „...Perennium iuvenem liberae linguae ac perfestivum in Pauli Tomori temeritatem in re etiam tristissima facetum hoc modo iocatum: olim uno die maiores Ungarorum, qui Hunni perhibentur fuisse, tredecim milia cum virgine Ursula hominum ob haec inter divos relata contrucidasse; contra **Paulum hodie XXV. milia Ungarorum** ad intericionem secum adducturum, ac maiorem quam illi **martyrum** numerum caelo asserturum.” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 81.

A második szöveghely, amely Szapolyai György csatlakozását beszéli el, vég-eredményben Brodarics vonatkozó részével azonos adatokat tartalmaz, csak Velius (vagy az információ esetleges közvetítője) tévesen mind az ezerötszáz katonát lovasnak vette. A harmadik Velius-szöveghely, illetve annak tágabb környezete nagyon érdekes adatokat tartalmaz a csatára vonatkozólag is, továbbá tisztázásra vár, milyen viszonyban van a *Historia* vonatkozó helyével. Brodarics arról számol be, hogy Tomori lázongó katonái az egyik tanácskozási alkalmával megfenyegették a sereg többi részét. Veliusnál máshogyan jelenik meg (véltően) ugyanez az epizód: az ő művében a seregből kétezer katona helyezkedik el a várostól (Mohácstól) nem messze egy mocsaras síkságon, akik a kémektől hozott téves szóbeszédnek hitelt adva követet küldenek a királyhoz, s azt állítják, hogy „igen kis létszámú ellenség van jelen, alig tizenhatezren gyűltek össze, ezt biztosan tudják”, majd megfenyegetik a főurakat arra az esetre, ha visszatartanák a királyt attól, hogy csatlakozzon hozzájuk – ez utóbbi rész néhány fordulata határozottan emlékeztet Brodarics szavaira.

Végül, amint azt a negyedik szöveghely mutatja, Veliusnál is felbukkan a Perényi-jóslat, de szinte teljesen más megfogalmazásban. Szerzőnk variálja, új motívummal gazdagítja a jelenetet: beleszővi Perényi „tréfájába” a hunok által lemészárolt tizenháromezer hajadont „a szűz Orsolyával együtt”. Orsolya említése miatt bizonyos, hogy szerzőnk a tizenegyezer kölni szűzre, illetve vezetőjükre, Szent Orsolyára akart utalni.⁸⁴

Vannak további kisebb-nagyobb egyezések Brodarics és Velius munkája között, amelyeket talán érdemes megemlíteni. Miként II. Lajos egykori kancellárja, úgy Velius is feljegyzi, hogy Lajos július 24-én indult el Budáról – ezt azonban Cuspinianus is írja.⁸⁵ Velius 25 ezer főben adja meg a magyar sereg számát – Brodarics is 24 vagy 25 ezer főről ír.⁸⁶ Az udvari historikus később úgy fogalmaz, hogy az említett kétezer főnyi seregrész követi megjelentek a király előtt, és azzal fenyegetőztek, hogy aki azt javasolja a királynak, hogy vonja ki magát a csatából, azt megölik – különösen Szalkait értve ezen („*territantes eos, qui aliud suaderent, Salcano praecipue, quem consilii istius authorem praedicabant, caedem intentare*”).⁸⁷ A Veliusnál szereplő „*qui aliud suaderent*” egybecseng a Brodaricsnál szereplő „*si quid aliud regi persuadere niterentur*” szövegrésszel – nála azonban a katonák a mondott helyen nem emiatt fenyegetőznek, hanem a csata esetleges elhalasztása miatt.⁸⁸ Hasonlít a két szövegben a magyar sereg elhelyezkedésének leírása. Velius úgy fogalmaz, hogy a magyar tábor egy síkságon helyezkedett el,

83 „...sese pro explorato habere hostium exiguum numerum adesse, coisse milia vix sexdecim, id pro comperto se habere...” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 39.

84 Ld. Diós István, Szent Orsolya. In: Diós István – Viczián János (szerk.), *Magyar Katolikus Lexikon. I–XVI*. Budapest, 1993–2014 (internetes elérés: <http://lexikon.katolikus.hu/>), ad vocem.

85 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 29. (A margón; ld. a szakaszhoz fűzött szövegkritikai jegyzetet.) Vö. Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 81; Cuspinianus, *Oratio protreptica...*, [Aiiii]r.

86 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 35; Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 161.

87 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 67.

88 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 143.

mocsarak mellett, és egy domb eltakarta az ellenségre való kilátást.⁸⁹ Brodarics ugyan mindezt a magyar arcvonal helyéről írja, de nála is szerepel a síkság, a mellette lévő mocsaras hely, valamint a domb, amely mögött a szultán táborra van.⁹⁰ Végül megemlíthető még, hogy Velius szerint a hadrendet hosszan nyújtotta el a király (!), s ezért az „ritkás” volt és nem elég erős.⁹¹ Brodarics is említést tesz a hosszan nyújtott hadrendről, de nem kritikusan, sőt ő az okot is megjelöli (a bekerítés kivédése).⁹²

A fentiek ellenére azt kell megállapítanunk, hogy Brodarics *Historia verissimája* és Velius műve közötti viszony meglehetősen problematikus.⁹³ A fő nehézség abban áll, hogy még ugyanazon értesülések leírásánál is vannak jelentős eltérések a két mű között (például Velius nem tud róla, hogy a lázongó seregrész Tomori katonáiból állt volna, viszont kétezer főben adja meg számukat, amit Brodarics nem említ; nem egyezik a katonák „fenyegetőzésének” oka a két szövegben; a Perényi-jóslat teljesen máshogy szerepel Brodaricsnál és Veliusnál stb.). Negatív érvként megemlíthető emellett, hogy amennyiben Velius ismerte volna Brodarics művét, akkor nem kérte volna Oláhtól az elesettek és fogságba esettek neveit, mivel arról bőségesen tájékozódhatott volna a *Historia verissimából*.⁹⁴

A fenti eltérések legvalószínűbb magyarázata az lehet, hogy szerzőnk talán csak felületesen ismerte Brodarics művének adatait, és azokat a saját, esetleg valamely magyar, vagy más nemzetbeli szemtanú értesüléseivel kontaminálta. Tegyük hozzá azt is, hogy Brodarics már 1527-ben átállt Szapolyaihoz, így lehet, hogy Velius már csak ezért sem akarta túlságosan szorosan követni a *Historia verissima* tartalmát. Ami a „szemtanút” illeti, azért indokolt erre gondolnunk, mert Veliusnál, mint láttuk, olyan adatok bukkannak fel, amelyek máshol nem találhatók meg.

De vajon valóban a *Historia verissimához* jutott hozzá Velius? Ebben sem lehetünk teljesen bizonyosak. Az is elképzelhető, hogy Brodarics beszámolója – akár a *Historia verissima*, akár valamely más, tőle származó szöveg (jelentés? magánlevél?) – másodkézből jutott el Veliushoz: vagyis szerzőnk nem a kancellár munkáját ismerte, hanem valamely, annak az adatait részben tartalmazó vagy azt feldolgozó kútfőt. Ennek lehet köszönhető, hogy a *De interitu* sok részlete olyan, mintha a *Historia verissima* valamely epizódját látnánk elmosódva, pontatlan, homályos kontúrokkal. De a megfélemlések mindenképpen azt implikálják,

89 „Regiis castris locus delectus fuit plano ac patenti campo secundum paludes, quamquam [?] collis leviter assurgens in hostium castra prospectum negavit.” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 70.

90 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 186–188.

91 „...rex... in planicie ante castra reductis copiis aciem longe eam quidem longo ordine ac raram nec bene firmam instruxit.” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 74.

92 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 170.

93 Kasza Péter kutatási eredményei szerint egyébként is csak kéziratban juthatott volna el hozzá a mű, mivel úgy tűnik, hogy a korábbi feltételezésekkel ellentétben sem 1527-ben, sem 1528-ban nem nyomtatták ki. Erre legrészletesebben ld. Kasza Péter, Egy elveszett kiadás nyomában: Brodarics István *Historiájának* első kiadásáról. In: Tóth Gergely (szerk.), *Clio inter arma: Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*. Budapest, 2014, 39–65.

94 Ld. Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 227–235.

hogy szerzőnk – akár közvetlenül, akár közvetetten – megismerte a tudós magyar humanista elbeszélését.

A lehetséges kútfők vagy inkább kapcsolódási pontok között meg kell említenünk a tudós olmtüzi püspököt, Jan Dubraviust (1486–1553), illetve művét, a *Historia regni Bohemiae*t. Már Waczuliknak is feltűnt, hogy három fontos epizód mind a cseh szerzőnél, mind Veliusnál szerepel. Ezek az epizódok: a király lovának a halála, a „Perényi-jóslat”, illetve Lajos király vészjósló megjegyzése a csata előtt.⁹⁵ Igaz, mindhárom eset más és más. A király lovának halála esetében Velius elbeszélése sokkal inkább Brodaricséhoz közelít, mint Dubraviuséhoz.⁹⁶ A Perényi-jóslatban feltűnően hasonló elem Veliusnál és Dubraviusnál a magyarok „mártírcsináló” őseivel való példálózás – ami egyben elválasztja őket Brodaricstól, ahol ez az elem hiányzik az epizódban –, de Veliusnál a hunok, Dubraviusnál pedig vélhetően a parthusok (?) töltik be ezt a szerepet.⁹⁷ Végül, ami a király ómen-szerű szavait illeti, ez az előző kettővel ellentétben egyáltalán nem szerepel Brodaricsnál, de Velius és Dubravius anekdotája is különbözik. Veliusnál az áll, hogy Ulrich Czetricz, Lajos király fegyverhordozója megkérdezi a királytól, mikor szeretne ebédelni, mire Lajos azt feleli: szerencsés az az emberfia, aki a seregből aznap ebédelni fog.⁹⁸ Dubraviusnál ellenben az előkóstoló érdeklődik az uralkodónál, hol szeretné elkölteni az ebédjét, mire a király azt feleli: „Isten tudja, hol fogunk ma ebédelni.”⁹⁹

Waczulik személyes ismeretséget vagy közös szóbeli forrást sejt az egyezések mögött.¹⁰⁰ Mindezt magunk sem zárjuk ki, azzal a kiegészítéssel, hogy esetleg közös írásos forrás is szóba jöhet. Könnyen lehet ugyanis, hogy a Mohácsról szóló híradások közül elvesztek olyan korai szövegek, amelyek talán az összekötő kapcsot képezhatték Velius és Dubravius között. Persze az is elképzelhető, hogy a közös adatok vagy inkább pletykák, híresztelések különböző utakon jutottak el a két műbe – szóbeli közlés révén, más-más módon torzulva.¹⁰¹

95 Waczulik, *Ismeretlen magyar*, 54–155.

96 A Brodarics-szöveghelyet (Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 84–85) fentebb idéztük és kommentáltuk. A király lovának haláláról szóló részt a cseh szerzőnél ld. Johannes Dubravius, *Historia regni Bohemiae*. Prostaninae, 1552, 207r. A szöveghelyet magunk is idéztük: Tóth, *Bűnbakképzés és propaganda*, 101.

97 Ld. Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 81; Dubravius, *Historia*, 207v; Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 147. A problematikus Dubravius-helyre és lehetséges értelmezésére: Tóth, *Bűnbakképzés és propaganda*, 100.

98 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 75.

99 „Deus novit, ubi hodie coenabimus.” Dubravius, *Historia*, 207v.

100 Waczulik, *Ismeretlen magyar*, 55.

101 A szóbeli információátadás, illetve -áramlás a korszakban még sokkal jelentősebb volt, mint az írásbeli kommunikáció; így nekünk is komolyan számolnunk kell a szóbeszéd útján terjedő hírekkel. Még ld. Jean-François Gilmont, A reformáció és az olvasás. In: Guglielmo Cavallo – Roger Chartier, *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Budapest, 2000, 250. (Köszönöm Kasza Péternek, hogy felhívta a figyelmemet erre a körülményre és a vonatkozó szakmunkára.)

Új adatok, egyéni megállapítások Velius művében

Bármilyen kevés maradt fenn Ursinus Velius művéből, valójában üdítően sok új megállapítás, adat van benne, amelyek egy része más forrásból is igazolható, míg a többi még vizsgálatra vár. Ismét hangsúlyoznunk kell, hogy a szerző mind közvetlenül a csata előtt, mind pedig szűk egy évvel a csata után több hónapon át Magyarországon tartózkodott, s mindkét alkalommal kapcsolatban állt a királysági elittel – ami legalábbis arra int minket, hogy információit ne vegyük félvállról. A Mohács előtti magyar politikai helyzetet elég jól megfigyelhette Budán, a királyi udvarban, a csata után pedig, Ferdinánd környezetében, szintén beszélhetett túlélőkkel, szemtanúkkal; arra pedig biztos adataink vannak, hogy a vezető magyar méltóságviselők közül többekkel is közvetlenül érintkezett.¹⁰²

Megjegyzéseivel Velius a csatát megelőző politikai helyzet alapos ismeretéről tesz bizonyosságot. Amint írja, Lajos és környezete nagy kétségbeeséssel fogadta a török támadás híret, mivel az eredményes védekezésnek sok akadálya volt. Az egyik ilyen akadályt az képezte, hogy a főurak között igen súlyos ellentétek voltak – itt beszámol Werbőczy bukásáról, illetve Báthory István visszahelyezéséről a nádori tisztségbe. A másik akadály pedig elmondása szerint abban állt, hogy a királyi kincstár üres volt, mert annak jövedelmeit önérdékből és kapzsiságból néhány főúr ragadta magához.¹⁰³ Az utóbbi megjegyzésével Veliusnak éppenséggel saját egykori mecénása, Szalkai László is eszébe juthatott, aki kincstartóként a királyi jövedelmek jelentős része felett diszponálhatott.¹⁰⁴ Emellett szerzőnk budai vendéglátójától, a királyi udvarba bejáratos Jacobus Pisótól is sokat megtudhatott a királyság zilált anyagi helyzetéről. Persze Velius óvakodott attól, hogy a kapzsi főurakat megnevezze – de nyilván tájékozottabb volt annál, mint ahogy mutatja.

Az a megjegyzése viszont, miszerint súlyos problémát jelentett a fegyverforgatásban való gyakorlatlanság, a háború hiánya,¹⁰⁵ túlságosan általános észrevételnek tűnhet, ráadásul nem is igazán helytálló, hiszen az Oszmán Birodalommal 1521 óta hadiállapot állt fenn, és tényleges harcok is folytak a déli határ mentén. Annyi igazság persze van ebben a megjegyzésben, hogy a küzdelmekben elsősorban a délvidéki vármegyék katonasága, a főpapi és főúri bandériumok egy része, illetve a végváriak vettek részt – nagy támadó hadjáratokat sem Ulászló, sem Lajos nem vezetett. Országos mozgósítás Lajos uralkodása alatt – 1526-ot nem számítva – csak 1521-ben volt, Szulejmán első hadjárata miatt, de harcra akkor sem került sor.¹⁰⁶ Ám összességében szerzőnk megjegyzése mégis megte-

102 Erről tanúskodnak 1528-ban publikált epigrammái, amelyek Szalaházi Tamás kancellárhoz és Gerendi Miklós kincstartóhoz szólnak. Ursinus Velius, *Monosticha*, Eii r. Emellett 1531-ben baráti viszonyba került Újlaky Ferenc alkancellárral, Ferdinánd titkárával, aki szintén az udvarral tartott. Az Oláh Miklóshoz írt, fentebb már említett levelében (1531. szeptember 10.) Velius elárulja, hogy Újlakyval a könyvek mellett Liber Paternek, azaz a bornak is sok időt áldoznak... ld. Olahus, *Epistulae*, nr. 173. (p. 235.) Még ld. Bauch, *Caspar Ursinus Velius*, 65.

103 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 6.

104 Kubinyi, Szalkai László, 104, 106, 109.

105 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 7.

106 Kubinyi András, A mohácsi csata és előzményei. *Századok* 115:1 (1981) 76–82. A magyar mozgósításra s annak nehézségeire még ld. B. Szabó János, *A mohácsi csata*. 2. jav. kiadás. Budapest, 2011, 29–32.

vesztő. Mert azt éppen nem lehet mondani, hogy a magyar társadalom elszokott volna a katonáskodástól, ráadásul az ország déli határán meglehetősen nagy haderő szolgált folyamatosan a végvárakban, s vívta harcát a török csapatokkal – éppen ennek a haderőnek az eltartása okozta a kincstár állandó pénzzavarát! –, ám mindez eltörpült az Oszmán Birodalom hatalmas emberi és anyagi erőforrásai mellett.¹⁰⁷

Velius a hozzáértő hadvezérek hiányát is megemlíti.¹⁰⁸ Ez helyes megállapítás, mert bár harci tapasztalatokkal rendelkező vezetők voltak ugyan, akik ráadásul a török elleni viadatokban edződtek (Báthory István, Drágffy János, Frangepán Kristóf, Szapolyai János, Tomori Pál), nagyobb ütközetben egyikőjük sem vett részt.¹⁰⁹ Szerzőnk nem kendőzte el azt sem, hogy Lajos hiába kért segítséget a Speyerben ülésező német birodalmi fejedelmektől, mert lomhán cselekedtek, s elkéstek a segítségnyújtással.¹¹⁰ Ahogy jeleztük korábban, ez a kritika megfelelt a bécsi udvar politikájának, hiszen az ilyesfajta megjegyzésekkel a segítség elmaradásának katasztrofális következményeit lehetett érzékeltetni – például a birodalmi gyűléseken. Ezért marasztalta el a nyugati fejedelmeket Velius 1527. novemberi koronázási beszédében, amiért nem támogatták Magyarországot a veszedelem idején, s ezért emeli ki ezt a mozzanatot a *De interituban*.

Szerzőnk emellett helyes magyarázatot adott arra, miért vett részt a hadjáratban az ifjú Lajos király. Máriának adott válaszában ugyanis azt az indokot adta az uralkodó szájába, miszerint ha ő, Lajos, nem száll hadba, senki sem fog fegyvert.¹¹¹ Itt persze megint feldereng a párhuzam Brodariccsal, aki ugyancsak leírta: a bárók és nemesek azért nem akartak a tolnai táborból a Dráva védelmére vonulni, mert csak a király zászlaja alatt voltak hajlandók harcolni.¹¹² Ám a szituáció – például a helyszín – alapvetően más, tehát itt szerzőnk saját értesüléseit szőhette bele a munkájába. Információját más források is támogatják, így Burgio 1526. július 5-én kelt levele is, amelyben azt írja: Báthory Budán jelezte II. Lajosnak, hogy amennyiben a király nem indul meg személyesen a török ellen, a nemesség nem fog „felkelni”.¹¹³

Némi kételkedésre ad okot ugyanakkor a mohácsi história fontos szereplőjének, a sziléziai származású Ulrich Czetricz királyi apródnak a szerepeltetése. Velius szerint ugyanis egyenesen Mária bízta meg őt, hogy vigyázzon a királyra, maradjon mindig mellette, és óvja minden bajtól. Ez máshonnan nem ismert adat, de nem lehet kizárni – már csak azért sem, mert szerzőnk személyesen

107 Ld. ezzel kapcsolatban az ország korabeli pénzügyi és hadügyi helyzetének új szemléletű elemzését: Neumann Tibor – C. Tóth Norbert – Pálosfalvi Tamás, *Két évszázad a sztereotípiák fogságában: Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról*. In: Fodor–Varga (szerk.), *Több mint egy csata: Mohács*, 11–73.

108 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 7.

109 Vö. Kubinyi, A mohácsi csata, 101–102; B. Szabó, *A mohácsi csata*, 102–109.

110 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 10–11.

111 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 24.

112 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 104.

113 A levél fordítását ld. B. Szabó János (szerk.), *Mohács*. (Nemzet és Emlékezet) Budapest, 2006, 69. (Bartoniek Emma fordítása.) A levélre még ld. Gyalóky Jenő, *A mohácsi csata (1526. augusztus 29.)*. In: Lukinich Imre (szerk.), *Mohácsi emlékkönyv 1526*. Budapest, 1926, 204.

ismerhette Czetriczet, s akár a csata után is érintkezésbe léphetett vele. Velius egyébként igen dicsérő jelzőkkel emlékszik meg földijéről – talán ez is a személyes kapcsolat jele.¹¹⁴

Szerzőnk úgy tudja, hogy a királyi táborban 85 ágyú, illetve 5000 szekér volt.¹¹⁵ Brodaricsnál nyolcvan ágyú szerepel, és nem adja meg a szekerek számát.¹¹⁶ Ugyanakkor mindkét, Velius által említett adat szerepel azon a veszteséglistán, amely két változatban maradt fenn (az egyik a Vatikáni Levéltárban, a másik az *Acta Tomiciana* VIII. kötetében). E listát valószínűleg azért készítette és küldte szét valaki – személyét vélhetőleg Mária királyné környezetében kell keresnünk –, hogy a külföldi szövetséges udvarokat tájékoztassa.¹¹⁷ Szerzőnkhez minden bizonnyal eme lista adatai jutottak el valamilyen formában.

Meghökkenítő értesülés Veliustól, miszerint Szapolyai György felderítői jelentették késő éjjel a királynak, hogy a törökök megközelítették a magyar táborn: mint írja, a király ennek hatására állította fel a hadrendet.¹¹⁸ Eszünkbe juthat ismét Brodarics műve, aki szerint a csata előtt néhány nappal egy éjszaka a főurak futárt küldtek a királyhoz, hogy jelentse: a török sereg zöme átkelt a Dráván.¹¹⁹ Lehet, hogy itt ugyanarról az eseményről beszél a két szerző, s ismét erősödhet a gyanúnk, hogy Velius közvetetten ismerte a *Historia verissimát*. Érdekes ugyanakkor, hogy Velius megnevezi a vajda testvérét, mint a hírt vivő katonák vezérét – ez a mozzanat azt a feltételezést támogatja, hogy valamilyen konkrét értesülésről van szó, amit túlélőtől hallhatott.

Az viszont már nehezen illeszthető be eddigi ismereteink rendszerébe, amit Velius a török folyami flotta egy részének akciójáról ír. Szerzőnk ugyanis azt állítja, hogy száz török hajó messze a királyi tábor „fölé” hatolt a Dunán, így már hátulról fenyegette a keresztény sereget.¹²⁰ Ezzel a megjegyzéssel az az egyik fő probléma, hogy semmilyen más kútfő nem számol be róla – tudtommal török

114 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 27.

115 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 35.

116 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 162.

117 A Vatikáni Levéltárban található verziót közölte Antonín Kalous, Elfeledett források a mohácsi csatáról: Antonio Burgio pápai nuncius jelentései és azok hadtörténeti jelentősége. *Hadtörténelmi Közlemények* 120 (2007) 611–613 (az ágyúkra és a szekerekre vonatkozó adatokat ld. uo. 612.). A forrás keletkezésére és a másik változathoz való viszonyára ld. uo. 604–605. A másik verzió nyomtatott változatban maradt fenn: *Acta Tomiciana: tomus octavus*. Per Stanislaum Gorski. Posnaniae, 1876, 228–230. (A mondott adatokat ld. uo. 229.) Megjegyzendő, hogy Gyalóky tévesen azt írja, miszerint ez a lista Brodaricstól származik (az *Acta Tomicianában* lévő szövegre hivatkozik): Gyalóky, A mohácsi csata, 218. Erre azonban nincs bizonyíték, ráadásul a lista adatai több helyen nem egyeznek a *Historia verissima* vonatkozó helyével, ahol Brodarics felsorolja a veszteségeket; vö. Kalous, Elfeledett források, 605. Érdekes ugyanakkor, hogy Istvánffy Miklós szintén azt állítja, miszerint a magyar sereg 85 ágyúval rendelkezett. Még ld. B. Szabó, A mohácsi csata, 123; Tóth, Bűnbakképzés és propaganda, 138.

118 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 73.

119 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 123.

120 „Interim celoces hostium Danubio adverso flumine ad centum numero supra castra regia longe adscenderant, iam ut a tergo etiam formidabiles essent.” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 78.

források sem.¹²¹ Másrészt azért is nehezen képzelhető el ez a hadművelet, mert egyéb elbeszélő művek – így Brodarics *Historiája* – szerint ekkor Mohácsnál magyar hajók horgonyoztak, vagyis azok, amelyek meghozták Budáról az ágyúkat.¹²² Igaz ugyanakkor, hogy ezek nem hadi-, hanem teherszállító hajók voltak. Ezt a kérdést egyelőre kénytelenek vagyunk nyitva hagyni.

Végül említsük még meg, hogy Velius, miután a király vészjósló szavait ismertette a bizonytalan jövővel kapcsolatban, rögtön közöl egy újabb klasszikus előjelet: a király lova lábáról két patkó is leesik, pedig elmondása szerint nemrég szögezték fel őket.¹²³ Ez a megjegyzés persze különösebb történeti értékkel nem bír, inkább csak a katasztrófa rettenetében meginduló babonás ómenképződés terméke. Mindenesetre érdekes és jellemző híresztelés, és tudomásom szerint ez sem ismert máshonnan.

Velius emellett még több érdekes, máshol nem olvasható adalékkal, illetve állítással szolgál egyes személyekkel kapcsolatban. Ezek az információk részben szintén ismeretlen forrásból származhattak – egyáltalán nem kizárt, hogy szemtanú(k)tól. Ám az esetek egy részében joggal vethető fel, hogy szerzőnk állásfoglalását jelentősen átszínezi, befolyásolja az adott személyhez való személyes viszonya, pozíciójából adódó elfogultságai, propagandisztikus törekvései. Így ezekre a személyekhez köthető többlet-információkra a következő fejezetben térünk ki.

Szereplők és szereposztás

Velius művének egyik kétségtelen főszereplője Mária királyné. Velius elárulja róla, hogy éppen a Csepel-szigeten vadászott, amikor Lajos felkereste őt, és közölte vele, hogy hadba vonul – az információ érdekes, és hiteles is lehet, mivel a Csepel-szigeten királynéi uradalom volt, amelyet Mária meg is kapott 1522-ben.¹²⁴ Amikor a királyné értesült Lajos szándékáról, egy nagyon szépen kidolgozott szónoklatban fejtette ki a véleményét, amelyben keverednek az aggódó, rosszat sejtő hitves antik toposzai,¹²⁵ valamint a nagyon is józan politikai-katonai megfontolások. Mária kritikusan tekintett Lajos seregére: rosszul van felfegyverzve, sok benne a tapasztalatlan újonc, és kevesen is vannak. Azt javasolta neki ezért, hogy várja be a Csehországból érkező segédcsapatokat, s csak azután induljon el. Ellenkező esetben – így Mária – Lajos végső veszélynek teszi ki magát. Mindezt Mária – Velius elbeszélésében – sírva mondta el.¹²⁶ Lajos válasza után, mint említettük, Mária Czetriczet bízta meg férje személyes őrzésével.

121 Az oszmán források vonatkozó részeit ld. B. Szabó (szerk.), *Mohács*, 2006, 191–238.

122 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 155, 234.

123 „Deinde progressu rege equi pedibus soleae duae veluti sponte sua deciderent (recte: deciderunt), quae nuper admodum affixae nullius mortalium vi utique avelli potuissent.” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 76.

124 Kubinyi, *A magyar állam*, 90.

125 Vö. Waczulik, *Ismeretlen magyar*, 153.

126 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 14–22.

Velius leveleiből, illetve Máriának a műben való kiemelt és egyértelműen pozitív előjelű felléptetéséből egyértelmű, hogy szerzőnk mindenképpen az olvasói között akarta tudni az özvegy királynét. Az is elképzelhető, hogy amennyiben a mű elkészül, és eljut a kinyomtatásig, akkor neki ajánlotta volna a művet. Hogy ez miért volt olyan fontos neki, arról fentebb már szóltunk. Mária fontos figura ekkoriban: kenyéradója, Ferdinánd testvére, politikailag jelentős, nagy hatalmú Habsburg családtag, Németalföld kormányzója – minden oka megvolt rá a szerzőnknek, hogy a kegyeit keresse. Láttuk, hogy erre már Mohács előtt is kísérletet tett – számos költeménye bizonyíték erre –, és 1525–1526. évi magyarországi tartózkodása idején vélhetőleg személyesen is megismerhette a királynét. De közrejátszhattak más szempontok is. A bécsi udvar szemszögéből ugyancsak fontos lehetett, hogy Mária személye makulátlan maradjon a Mohács-narratívában. Cuspinianusnál még csak szenvedő, meghurcolt áldozatként jelenik meg,¹²⁷ Velius azonban már szót ad neki, és helyesen gondolkodó, bölcs politikusként látatja.

Nem szabad azonban a hiperkritika hibájába esnünk, és teljességgel kitalációnak tekintenünk Mária beszédét. A megszövegezés nyilvánvalóan Velius tudását dicséri, de van néhány körülmény, ami azt sejteti, hogy valami hasonló párbeszéd elhangozhatott a király és királyné között. Először legyen szabad egy nagyon triviális érveléssel felhoznom. Velius kifejezetten azt szerette volna, ha Mária *elolvassa* a munkáját – ebben az esetben viszont nehezen tudom elképzelni, hogy a fent ismertetett jelenet minden alapot nélkülözne. Emellett az is tudható, hogy Piso, a királynéi titkár révén Veliusnak lehettek első kézből kapott információi az udvari életéről, s ezáltal tudomást szerezhettek a fentiekről is. Végül az is tudható, hogy Mária meglehetősen határozott és művelt asszony volt, aki aktívan részt vett a magyar bel- és külpolitika irányításában, majd pedig királyi helytartóként, később pedig kormányzati szerepkörben is helytállt – ennek fényében igazán nem tűnik hihetetlennek, hogy az adott helyzetben a fent említett, logikus és könnyen belátható érveket állította szembe férje szándékával.

A másik főszereplő, aki kiemelt figyelmet kap a műben, Szalkai László. Velius az ő szájába is egy igen hosszú orációt ad (hosszabbat, mint a Máriáé), amelyben az érsek mellett foglal állást, hogy a királyt távol kell tartani a csatától. De Szalkai egyben általános elemzést is ad. Kifejti egyrészt, hogy bár az ellenség igen nagy számmal jött (több mint 200 ezer ember, ami persze óriási túlzás), nem lehet tőle elfutni, mert akkor az egész ország elpusztul, és a királyi sereget is sebesen üldözőbe venné; egyébként is kényszerhelyzetben vannak az ellenség közelsége miatt, így küzdeni kell.¹²⁸ (Megjegyzendő: ezt az indokot Brodarics is említi, amikor leírja, hogy miért döntött a magyar hadvezetés a csata mellett.)¹²⁹ A királyt azonban Szalkai szerint nem szabad a csatába vinni, hiszen még túl fiatal, és fegyverforgatásban is tapasztalatlan. Ő megérti ugyan, hogy a magyarok attól bátrabbak lesznek, ha jelen van a király; de ha Lajos meghal, akkor az egész

127 Vö. Cuspinianus, *Oratio*, Biii r. Hasonlóan sematikus kép olvasható a gyásztól jajongó Máriáról Joachim Camerarius rövid Mohács-elbeszélésében; ld. Tóth, Bűnbakképzés és propaganda, 96.

128 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 48–50.

129 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 151.

ország elvész, amennyiben viszont életben marad, akkor új sereget gyűjthet, és a közelgő csehekkel, morvákkal, németekkel egyesülve újra támadhat. Az érsek kiemeli, hogy Ferdinándtól is kap majd segítséget a király, és a császártól is, sőt ekkor már Lajos nagybátyja, Zsigmond sem teheti majd meg, hogy ne támogassa a magyarokat. Szalkai mindezek után kéri a főurakat és hadvezéreket, hogy fontolják meg mindezt, és mondjanak le a király jelenlétéről.¹³⁰

Mit gondoljunk erről a szónoklatról? Első benyomása az lehet az olvasónak – főleg az előzményeket tekintetbe véve –, hogy az érsek effajta szerepeltetése a hajdani pártfogó előtti tiszteletadás. Szalkai véleménye utólag persze már tetszetős – csakúgy, mint fentebb a királyné beszéde –, hiszen a következmények ismeretében általános lehetett a vélekedés, hogy a királyt nem lett volna szabad veszélynek kitenni, sőt a csatától is távol kellett volna tartani. Igaz, afelől már vannak kétségeink, hogy Lajos vagy bárki más tudott volna-e a segédcsapatokból egy ütőképes sereget összeállítani Szulejmán hadigépezete ellen (pontosabban: nincsenek kétségeink – nem tudott volna). Szalkai emellett politikai szempontból is nagyon pozitív véleményt képvisel, hiszen a Habsburgok fő narratíváját hangsúlyozza: ha lett volna lehetőség, mind Ferdinánd, mind Károly segítettek volna Lajosnak. Szalkai megtisztelő megnevezése („*vir summae et virtutis et consilii*”) ugyancsak abban erősíthet meg minket, hogy az orációval egykori mecénását akarta Velius kedvező színben feltüntetni, tehát e beszédnek valós alapja nem sok lehet, csupán utólagos spekuláció, a szokásos történetírói fogás a helyzet elemzésére és a saját nézőpont bemutatására – a szónoklaton keresztül.¹³¹

Kétségtelen, hogy részben bizonyára a köztük lévő hajdani jó viszonynak, illetve az érsek mecenatúrájának köszönhető, hogy Velius ilyen kedvezően rajzolja meg Szalkai alakját.¹³² Láthattuk, hogy bizalmi viszony volt közöttük; különben Velius aligha publikálhatta volna az érsek verseit. Ugyanakkor ezúttal sem jelenthetjük ki, hogy szerzőnk mindenestől kitalálta ezt az epizódot. Egyrészt Brodricstól tudjuk, hogy valóban folyt vita arról, hogy a király ott legyen-e a csatában, s hogy voltak olyanok, akik szerint Lajosnak néhány ezer emberrel a seregtől távol kellene elhelyezkednie.¹³³ Másrészt Velius a folytatásban elárulja, hogy egyesek készek voltak – Báthory István kezdeményezésére! – akarata ellenére is magukkal vinni a királyt a csatába, s kivont karddal fenyegették azokat, akik mást javasoltak; majd „a másik rész” (a másik tábor? a másik párt?) hírnökei a királyhoz is berontottak, és megfenyegették azokat, akik le akarták beszélni a királyt a részvételtől, Szalkainak pedig egyenesen azt mondták, hogy megölik, mert *azt hangoztatták, hogy ő ennek a tervnek a kezdeményezője*.¹³⁴ Úgy véljük, itt már aligha feltételezhető, hogy a hízelgés vezette Velius – ahogy az is nehezen képzelhető el, hogy ezt a mozzanatot is csak kitalálta volna. A részletek pontossága, életszerűsége miatt inkább itt is azt valószínűsíthetjük, hogy egy szemtanú elbeszéléséről van szó –

130 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 51–61.

131 A humanista fiktív orációkra legújabbán ld. Tóth, *Bűnbakképzés és propaganda*, 126–128.

132 Vö. Waczulik, *Ismeretlen magyar*, 155.

133 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 163–166.

134 „...*territantes eos, qui aliud suaderent, Salcano praecipue, quem consilii istius authorem praedicabant, caedem intentare...*” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 67.

még akkor is, ha Szalkai orációjának hossza és személyének kiemelése és méltatása nyilvánvaló elfogultságot jelez Velius részéről a néhai patrónus iránt.

A fentieknek véleményem szerint nem mond ellent az, hogy Brodaricsnál Szalkai eme fellépésének elbeszélése hiányzik. Nagyon valószínű, hogy Brodarics és Szalkai között nem volt baráti viszony. Szalkai bizonyára nem rajongott az „ifjú” utódért, akinek át kellett adnia a királyi pecsétet – ahogy Brodarics is érzékeltette az érsek túlságosan nagy befolyását a királyra.¹³⁵ Így valószínűnek tűnik, hogy a *Historia* szerzője ezért nem emelte ki Szalkai szerepét az események leírásakor – még ha volt is neki.

Természetesen itt is felvethető, hogy csupán a Brodaricsnál olvasható egyik mozzanat eltorzult, hibás verziójával állunk szemben. Mint ismert, a kancellár szerint Tomori külön táborban állomásozó katonái törtek be a haditanács ülésére – illetve magához a királyhoz –, és nem a király jelenléte mellett kardoskodtak, hanem a csata elhalasztása ellen.¹³⁶ Talán Velius – vagy forrása – ezt a Brodarics-féle epizódot ferdítette el csupán? Ismételten arra kell utalnom, hogy túl markánsak a Veliusnál olvasható eltérések – Szalkai és Báthory alakjának kiemelése nem lehet csupán az írói fantázia műve. Lehetséges, hogy Tomori katonái – illetve mások, akik csatlakoztak hozzájuk – a csata elhalasztása és a király távolmaradása ellen is tiltakoztak: csak éppen Velius forrása inkább az utóbbi mozzanatot emelte ki.

Szapolyai János kapcsán szerzőnk állásfoglalása egyértelmű. Velius nem felejt el közölni az obligát vádat ellene: bár nagy sereget gyűjtött, csak húzta az időt, és mindenféle kifogást hozott fel, amivel csak tovább táplálta sokak gyanúját arról, hogy áruló és hitszegő.¹³⁷ Ha ismét visszaidézzük Velius Erasmusnak írt levelét, akkor nem lehetünk túlságosan meglepve. Sőt más forrásból tudható, hogy a Habsburg-propaganda már igen korán a szándékos távolmaradás vádját sulykolta. 1526 decemberében ezt emelte ki az egyik királyi biztos a beszédében a pozsonyi országgyűlésen (amely beszéd szövegét Ferdinánd előzetesen átnézte és javította).¹³⁸ Ami a jelen művet illeti, biztosak lehetünk abban, hogy a kivágott lapokon is folytatódott a „késlekedő áruló”-narratíva. Erre bizonyíték, hogy Velius a nagy történeti munkájában, a *De bello Pannonico*-ban is Szapolyai szándékos késéséről ír, aki „Suffetius” módjára – azaz a rómaiakat cserbenhagyó Alba Longa-i király, Mettius Fufetius példája nyomán – elárulta a királyt, s így az ellenség prédájává tette.¹³⁹ Érdekes ugyanakkor, hogy szerzőnk a *De interituban* a „főel-

135 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 27.

136 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 142–144.

137 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 36–37.

138 Fraknoi Vilmos (szerk.), *Magyar Országgyűlési Emlékek, I. (1526–1536)*. (Monumenta Hungariae Historica, 3. Comititalia.) Budapest, 1874, 49, 51; Pálffy, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia*, 55. Nem kizárt ugyanakkor, hogy ezt a vádat Báthory István és a Ferdinánd mellé pártolói többi főrend szolgáltatta a Habsburg udvarnak.

139 „[Comes Cepusiensis] ... alterum [Ludovicum] in acie fortissime pugnans... cum potuisset maturre suas vires cum illius copiis coniungere, Suffetiano more exemploque destituit, ac veluti hostibus mactandum obtrusit...” Ursinus Velius, *De bello Pannonico*, 82; Ursinus Velius, *Tíz könyv*, 71; még ld. Szebelédi Zsolt, *Magyarország két tűz között* [Utószó]. In: Ursinus Velius, *Tíz könyv*, 167–169.

lenség” testvérét, Szapolyai Györgyöt kétszer is szerepelteti, s mind a kétszer tárgyilagos hangnemben, illetve bírálattal nélkül (először akkor, amikor csatlakozik a főserceghez, másodszor pedig, amikor a felderítői jelentik a török közeledtét).¹⁴⁰

Werbőczy Istvánnak Velius a *Neniában* még azzal hízelgett, hogy „ragyogó erényét” magasztalta, ékesszólását pedig Periklészéhez, Nesztoréhoz hasonlította.¹⁴¹ Persze Werbőczy akkoriban nádor volt, a király után a legnagyobb méltóság, akivel Szalkai is együtt tudott működni. 1531-ben azonban a *Tripartitum* szerzőjének már nem jártak dicsérő szavak, mivel ekkoriban János király híve, tanácsosa, sőt kancellárja volt. Így már Velius sem emlegette az antik hőrozsokat a magasztalására, hanem elhelyezett úgy fogalmazott, hogy nem a legtisztább eszközökkel nyerte el a hatalmát – tehát a nádori méltóságot –, hanem a sokaságnak tartott lázító szónoklataival és a nép kegye által.¹⁴² Ezzel Velius ismét megmutatta, hogy jól ismerte a Mohács előtti magyarországi helyzetet, s egyben „visszamenőleges hatállyal” ítéletet mondott Szapolyai egyik fontos támogatója felett.

Míg Werbőczy Velius általi jellemzése elég könnyen interpretálható, addig ellenlábasa, Báthory István feltűnése a műben már több fejtejtésre ad okot. Ami az ő politikai pályáját illeti, nem lehetett rá „panasz” Bécsben, hiszen 1526-ban ő volt az, aki Mária királynéval együtt országgyűlést hívott össze Ferdinánd megválasztására.¹⁴³ (Ezt Velius nem is felejtí el neki megköszönni az 1528-ban kiadott *Oratója* ajánlásában.¹⁴⁴) A Mohács-történetben a nádor első megjelenése nem problémás: Werbőczy elűzése után, mint Velius írja, Báthory visszakerült régi méltóságába.¹⁴⁵ A második alkalommal azonban Báthory az acsarkodók és fenyegetzők vezéréként lép elé, akik azt követelik a királytól, hogy vegyen részt a csatában. „Ezzel szemben mások zúgolódtak – írja Velius –, és Báthory István nádor vezetésével mintegy követelték a csatába a királyt, és világos volt, hogy ha önként nem jön velük, erővel fogják odavinni, és akarata ellenére fogják odahurcolni.”¹⁴⁶ A nagy tekintélyű nádor, a Habsburgok híve, Ferdinánd trónra segítője fenyegeti Lajos királyt – s ezzel lényegében a halálát okozza?

Nem vitás: igen meglepő ez a súlyos vád Báthory ellen, és néhány körülmény arra látszik mutatni, hogy itt is bizonyos aktuálpolitikai motivációk lehetnek a háttérben. Az öreg palatinus 1530 tavaszán hunyt el, de ezután Ferdinánd nem támogatta a rendek új nádor választására irányuló törekvéseit, hanem 1532-től

140 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 33, 73.

141 Ursinus Velius, *Nenia*, Bii v–Biii r.

142 „...multa vero obstabant parandae tanti belli defensionis. Primum simultates, quas exercebant inter se optimates, haud multo anno pulso ac summo magistratu exuto Verbeto, quem non optimis artibus ac seditiosis ad multitudinem concionibus et aura populari fuerat adeptus...” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 5.

143 Fraknói, *Magyar Országgyűlési Emlékek*, I. 33–34; Pálffy, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia*, 53, 56.

144 Ursinus Velius, *Oratio habita*, A2 r.

145 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 5.

146 „Contra fremere alii et regem ad pugnam quasi deposcere authore Stephano Bator palatino, quos, nisi ultro cum eis veniret, apparebat vim allaturos et attracturos invitum. Ceterum consulentibus diversum stricto ferro caedem minari, itaque factum, ut maior ac ferocior pars, ut plerumque in malis accidere solet, vicerit meliorem ac saniores.” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 63–64.

helytartókat állított egészen 1554-ig, jelentősen kisebb hatáskörrel. A Habsburg-adminisztrációnak ugyanis kényelmetlen volt a nádori méltóság, valószínűleg azért, mert ennek betöltőjét a rendek és a király közösen választották, továbbá túlságosan széles felhatalmazással bírt.¹⁴⁷ Így elképzelhető, hogy Báthoryval – egy évvel a halála után – emiatt nem kellett „kesztyűs kézzel” bánnia Veliusnak.

Mielőtt azonban elkönyvelnénk Velius eme állítását holmi alaptalan inszinuációnak, érdemes fellapoznunk Brodarics *Historiáját*. Abban ugyanis az áll, hogy a csata napján a nádor mutatta meg az egész hadseregnek a királyt, és végigvezette őt minden hadsor előtt, „mint három nappal korábban is tette”, továbbá „a kezével mindenkinek mutogatta, hogy [a király] jelen van, mivel ebben egyesek kételkedtek”; sőt „azt mondta, hogy [a király] kész a végsőkéig elmenni és a halált is vállalni a hazáért, Krisztus, a legjobb és leghatalmasabb Isten vallásáért, illetve hitveseikért és gyerekeikért.”¹⁴⁸ Tehát a nádor – katonaeMBER lévén – bizonyára érzékelte, hogy a seregnek nagyon fontos a király jelenléte, s ha ez elmarad, az akár katasztrófával fenyegethet (persze, így is az lett).¹⁴⁹ Ezért aztán ő volt az, aki kétszer (!) is végigvezette a hadsorok között a királyt, bizonyára azért, hogy ezzel lenyugtassa a kedélyeket, s meggyőzze a jelenlétében kételkedőket.

Brodarics eme állítását figyelembe véve egyáltalán nem nehéz elképzelni, hogy a tanácsban a nádor a kardjára csapott, és fenyegetőleg lépett fel a király biztonságba helyezését célzó tervek hallatán. Persze, ha nagyon kritikusak vagyunk, akkor feltehetjük azt is, hogy a Brodaricsnál, illetve az annak adatait felhasználó forrásnál található adatot – miszerint Báthory megmutatta (kétszer is) a seregnek a királyt – Velius arra használta fel, hogy utólagosan a halála miatt védekezni már nem képes nádort tegye meg bűnbaknak a király haláláért. Magam azonban úgy gondolom, hogy amennyiben valóban ez állna a fenti adat mögött, akkor a szerzőnk nem hagyta volna ki éppen az említett jelenetet, vagyis azt, hogy Báthory körbevezeti a királyt a seregen a csata előtt. Csakhogy ez a mozzanat nincs meg a művében.

Elképzelhető tehát, hogy Velius információja ismételten valamilyen hiteles forrásból, akár magas rangú személytől származott, aki ott volt a hadjáratban, sőt akár a tanácsülésen is. A szerzőnk által papírra vetett epizód élményszerűsége, részletessége ezt támogatja – továbbá az is mellette szól, hogy Brodarics művének bizonyos részletei (vita a király „elhelyezéséről”, illetve hogy Báthory kétszer is megmutatja a seregnek Lajost) tisztán egybecsengenek a *De interituban* leírtakkal. Nem lehet kizárni ugyanakkor, hogy Velius szándékosan osztotta meg ezt a „terhelő” állítást Báthoryról – talán éppen azért, hogy az 1530-ban üressé, az udvar számára pedig terheessé vált nádori méltóságot ezzel is hiteltelenné tegye.

147 Pálffy, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia*, 280–281.

148 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 191.

149 Ráadásul Báthorynak már személyes tapasztalata is volt ebben a témában. Brodarics számol be arról is, hogy Lajos elküldte a nádort a Dráva védelmére, de mivel senki nem csatlakozott hozzá, dolgavégzetlenül Budára ment a királyhoz: Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 75–76. Burgio fentebb említett jelentéséből világos: Báthory a kudarc okát abban jelölte meg, hogy a király nem szállt hadba; ld. a 113. jegyzetet. Köszönöm B. Szabó Jánosnak, hogy erre a körülményre felhívta a figyelmem.

Szólnunk kell még a magyar sereg tényleges vezéről, Tomori Pálról, illetve az ő bemutatásáról. A katona-érsek jelleméről Velius elismerően ír, de megemlíti, hogy csak kisebb csatákban tűnt ki eddig, nagyobb ütközetben nem.¹⁵⁰ Ezt más elbeszélő kútfők is megemlítik vele kapcsolatban, így a szemtanú Brodarics, aki feljegyezi, hogy maga Tomori is a nagyobb háborúban való tapasztalatlanságára hivatkozva akarta elhárítani magától a vezéri tisztséget.¹⁵¹ Velius ezenkívül határozottan felveti az érsek felelősségét a csata vállalásában, mivel úgy fogalmaz, hogy Perényi Ferenc a nevezetes jóslata közlésekor mintegy tréfálkozott Tomori Pál meggondolatlanságán („*in Pauli Tomori temeritatem*”).¹⁵² Összességében Velius nem vetette el a sulykot Tomorival kapcsolatban, bár annyiban téved, hogy nem csupán az érsek-hadvezér felelőtlenségéről volt szó: Brodaricstól lehet tudni, hogy a Tomori saját vezetése alatt álló katonái mindenképpen csatát akartak, s hogy az egész sereg harci lázban égett az ütközet előtt.¹⁵³ Végül a főpap még egyszer szemünk elé tűnik, a megcsonkított kézirat végén: megkérdezi a királyt, hogy indíthatja-e a támadást, s amikor Lajostól engedélyt kap, elmond egy főhászt, lelkesítő szavakat intéz az övéihez, majd megindítja a sorsdöntő rohamot.

A sort még lehetne folytatni, mégpedig a hiányzókkal. Kasza Péter kollégám felvetette, hogy Brodarics, a Ferdinándtól Szapolyaihoz pártolt „áruló” nem véletlenül maradt ki Velius narrációjából. Mint ismeretes, a saját elbeszélésében Brodarics maga mondja el érveit, miért kellene elhalasztani a csatát, s ennek során részben hasonló indokokat hoz fel, mint Szalkai László a nagy orációjában.¹⁵⁴ Ez megfontolandó felvetés, mindazonáltal figyelembe kell venni azt is, hogy a két beszéd között jelentős eltérések vannak. Brodarics a csata elhalasztását és a visszavonulást akarja elérni, míg Szalkai a király kivonását a csatából (mivel ő már úgy látja, hogy a csata elkerülhetetlen); Brodarics abban bízik, hogy a teljes magyar sereg megmenekül a visszavonulással, és segédcsapatokkal kiegészülve később eredményesen bevethető – míg Szalkai a biztos vereség után egy új sereg felállításában reménykedik. Mégsem zárható ki, hogy Velius szándékosan írta ki Brodaricsot a történetből annak ellenére, hogy tudott szerepéről – ez nem bizonyítható, de valószínű. Azt pedig fentebb elégségesen bemutatuk, hogy minden bizonnyal szándékosan domborította ki annyira Szalkai alakját.

A MŰ UTÓÉLETE: MIÉRT NEM JELENT MEG?

Nem tudni, hogy Velius elküldte-e munkáját Brüsszelbe Máriának. Azt sem tudjuk, hogy végül befejezte-e művét. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a kinyomtatásig nem jutott el a szöveg, hiszen ennek biztosan lenne valamilyen nyoma.

150 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 77.

151 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 111. Ioviusnál is szerepel ez a mozzanat: Paulus Iovius, *Turcicarum rerum commentarius*, Argentorati, 1537, E[8]r–v.

152 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 81. A *Tomori temeritatem* nyilvánvaló szójáték.

153 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 126; még ld. Szakály Ferenc, *A mohácsi csata*. (Sorsdöntő történelmi napok, 2.) Budapest, 1981, 28.

154 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 128–133. Szalkai beszédére Veliusnál ld. a 130. jegyzetet.

Hogy a publikálás elmaradásának mi lehetett az oka, arra jelenleg nem tudunk egyértelmű választ adni. Csupán két lehetséges magyarázatot tudunk felvillantani. Az első, hogy éppen 1531-ben, vagyis a mű megírásának esztendejében jelentősen megváltozott Veliusnak a munkaköre. Az év elején még ő mondott szónoklatot Ferdinánd német-római királlyá választásán – sokkal halványabban, mint Fehérváron 1527-ben –,¹⁵⁵ de aztán, mint maga is írja egy levelében, „nyugdíjazták” a békétlen udvarból, és a királyi gyermekek nevelésének kényelmesebb, de nem gond nélkül való feladatát kapta meg Ferdinándtól.¹⁵⁶ Nem kizárt, hogy ezzel a munkaköri változással függ össze a *De interitu* esetleges befejezetlensége is. Ezt a feltevést azonban gyengíti, hogy Velius – amint az Oláhhoz írt leveléből kiderül – 1532-ben még foglalkoztatta a mű befejezése, és nagy munkáján, a *De bello Pannonico* című művén is tovább dolgozott 1531 után.¹⁵⁷ Persze lehet, hogy ilyen jellegű munkásságára ekkor már nem tartottak igényt az udvarban.

Elképzelhető emellett az is, hogy a politikai helyzet változása miatt maradt kéziratban a mű. 1533 februárjában ugyanis béketárgyalások indultak Ferdinánd és János királyok megbízottjai között. Igaz, az egyeztetések hamar megszakadtak, de a harcok nem újultak ki, s később ismét alkudozások kezdődtek.¹⁵⁸ Ebben a légkörben egy Jánost befeketítő munka megjelenése már nem volt aktuális.

Érdekes kérdés még, hogy mi lehetett a kivágott lapok sorsa. Talán maga a szerző, Velius csonkította meg a kéziratát? Vagy valamilyen más, idegen kéz – talán éppenséggel Wolfgang Lazius, Velius kézíratainak jó ismerője?¹⁵⁹ Az utóbbi ellen komoly érvek szólnak, mivel nincs nyoma annak, hogy Lazius felhasználta volna Velius Mohácsról szóló munkáját – az legalábbis bizonyosnak tűnik, hogy nem merített belőle saját történeti művében.¹⁶⁰ Ezt ugyan nem jelenthetjük ki teljes meggyőződéssel, mert nem ismerjük az elveszett lapok tartalmát – de az kétségtelen, hogy a Velius szövegéből megmaradt rész sokkal higgadtabb és részletesebb előadásban tárgyalja a csata előzményeit, mint Lazius felszínes és indulatos későbbi beszámolója.¹⁶¹

RONCSDARAB A HULLÁMOK KÖZÖTT – EPILOGUS

Velius műve, a *De interitu* csonkán jutott el hozzánk, csaknem fél évezred után. De még így, megcsonkított formájában is fontos munka. Egyrészt azért, mert bár a megmaradt rész is félkész alkotás, a kidolgozott szakaszokban, így a fiktív be-

155 Nyomtatásban is megjelent: Caspar Ursinus Velius, *Oratio de felicissima electione... regis Ungariae et Bohemiae Ferdinandi... in regem Romanorum...* Coloniae, 1531.

156 Ld. Velius levelét Erasmusnak (Innsbruck, 1532. június 26.): Allen, *Opus Epistolarum*, X. nr. 2664. Még ld. Velius levelét Oláhnak (Innsbruck, 1532. [tévesen 1533.] február 23.): Olahus, *Epistulae*, 290; illetve Oláh válaszáat Veliusnak (Brüsszel, 1532. március 10.): uo. 300.

157 Ld. erre Kasza Péter tanulmányát ugyanebben a kötetben.

158 Kasza, *Egy korszakváltás*, 96–103.

159 Ld. erre bővebben Kasza Péter tanulmányát a kötetben.

160 Ld. Waczulik, *A török korszak*, 47, 56; Waczulik, *Ismeretlen magyar*, 150.

161 Laziusnak a csatáról szóló elbeszélésére ld. Tóth, *Bűnbakképzés és propaganda*, 110–111.

szédekben megcsillan Velius kiváló tehetsége. Így a mű egy értékes darabbal egészíti ki a jeles humanista életművét. Fontos emellett a mű a belőle kivehető propagandisztikus célok miatt is, gondolva itt Szapolyai és Werbőczy befekettítésére, a királyné pozitív beállítására, a Habsburg-propaganda nyomatékosítására (ami elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a szerzőnk által megszólaltatott Szalkai kifejtette: Ferdinánd és Károly bizonyosan segíteni fognak Lajosnak, ha a vereség esetén új sereget szervez).

Fontos emellett Velius munkája a benne lévő adatok miatt. Bizonyos értesülései eddig nem voltak ismertek, és érdemesek a további vizsgálatra. Mint láttuk, ilyenek a királynéval, Szapolyai Györggyel, a török hajókkal, Szalkaival, Báthory Istvánnal kapcsolatos állításai. Ugyanitt érdemes hangsúlyozni, hogy szerzőnk igyekszik valósághűen, de legalábbis az okokra rámutatva ábrázolni a csata előzményeit. Érdekes az ország jövedelmeinek sorsával kapcsolatos megjegyzése, ahogyan az is, hogy miért volt gyenge az ország katonai ereje; a külföldi segítség elmaradását is említi, ahogyan a keresztény seregen belüli súlyos konfliktusokat is (a „kétezer katona” fenyegetőzése, a király jelenléte körüli durva vita). Ez a realiztikus leírás Brodarichhoz közelíti, de mint láttuk, a műveik között lévő kapcsolat csak közvetett lehet.

Emellett a mű Velius életpályájához is érdekes adalék. A *De interitu* úgy is felfogható – ha Szalkai László szerepének a kiemelését tekintjük –, mint az egykori mecénás iránti posztumusz tiszteletadás sajátos megnyilvánulása. Habsburg Mária igen pozitív ábrázolása ugyanakkor azt sejteti, hogy Velius az özvegy királynéban pártfogót keresett; sőt talán az sem kizárt, hogy újabb „munkaadót”. Az Oláhhoz írt levelei is ezt a feltevést támogatják.

A bevezetésben azt ígértük, hogy megpróbáljuk megrajzolni, milyen lehetett a teljes „hajó”. A fentiekben azonban inkább azzal foglalkoztunk, hogy milyen előzmények után, mi okból és mi céllal épült, illetve, hogy milyen „anyagokból”. Hogy a mű hiányzó része mit tartalmazott, arról csak halvány elképzeléseink lehetnek. Mivel Velius „Magyarország pusztulásáról” is szót kívánt ejteni, bizonyos, hogy Szulejmán hadjáratának a végéig követte az eseményeket – ahogy elődei, Cuspinianus és Brodarics. A fennmaradt lapokon kitapintható tendenciák kétségkívül folytatódtak a további események leírásakor is. Nyilvánvalóan nagy teret kapott a műben Szapolyai „árulása”, ahogyan Lajos halála, illetve Mária gyásza és menekülése is, természetesen a királynéra nézve legkedvezőbb színekkel megfestve. Szalkai elestét is bizonyosan megörökítette a hajdani pártfogolt, az ilyenkor kötelező pátosszal...

De akárhogy vallatjuk is a roncsdarabunkat, többet egyelőre aligha árul el. Mégis: boldogok lehetünk, hogy *post tot naufragia* eljutott hozzánk, mert ha csak kisebb adatokkal is, de hozzájárul nagy nemzeti tragédiánk és a hozzá vezető út jobb megértéséhez. Csak remélhetjük, hogy egy szerencsés áramlat egyszer elénk sodorja a mű maradék részét is.

Péter Kasza

CASPAR URSINUS VELIUS, ROYAL HISTORIOGRAPHER OF HUNGARY

Caspar Ursinus Velius was born in 1493 in Schweidnitz (today Świdnica), Silesia and died in 1539 in Vienna at the age of 46. He was not of Hungarian origin, he did not die in Hungary, and he only lived in Hungary for two short periods of a few months each. However, in the following pages I will argue, that Velius should earn a place in the pantheon of Hungarian writers and, more specifically, the pantheon of Hungarian historians. A short introductory study like the present one is no substitute for a detailed biography,¹ but I must offer at least a brief summary of the life and works of Velius in support of my claim above.

When considering the first 25 or 30 years of Velius' life, we are presented with a travelling humanist.² He began his humanist studies in 1505 at an early age at the University of Krakow, one of the remarkable Central European centres of humanism at the time. His poems written around that time attracted the attention of Johann Thurzó, Bishop of Wrocław, who welcome the young poet into his services. But Velius soon left for Leipzig, where by 1508 he had begun perfecting his knowledge of Greek. By 1510, he belonged to the entourage of Matthäus Lang, Bishop of Gurk, and with his help, he visited Italy, the promised land of humanism, for the first time. He pursued studies both in Bologna and in Rome, and in Rome he established a good relationship with the poetry circle of *sodalitas Coryciana* and built a strong friendship with Paolo Giovio, the preminent historiographer of the time. In 1515, while still in the service of Lang, he attended the royal meeting in Vienna, an event that influenced the future of

The research for this study was supported by the K- 119237 research project of the National Office for Research, Development and Innovation entitled *Buda oppugnata - The Forgotten Historical Work of Wolfgang Lazius*.

1 There are no reference works based on modern and recent studies of the life of Velius. The only existing detailed biography is the German volume from the nineteenth century by Gustav Bauch, *Caspar Ursinus Velius, der Hofhistoriograph Ferdinands I. und Erzieher Maximilians II.* Budapest, 1886.

2 For biographical data I draw on Bauch's work.

Central Europe for a long time, and here he got involved in the community of Viennese humanists known as *sodalitas Collimitiana*. Two years later, he was appointed poet laureate by Maximilian I, Holy Roman Emperor. In 1521, as the plague was raging in Vienna, he escaped to Basel, where he became acquainted with the prince of humanists of the time, Erasmus of Rotterdam, and built a friendship with him. Ferdinand, Archduke of Austria invited him back to Vienna, where he became university professor of rhetoric, meaning that he taught literature from a humanist approach. At the turn of 1525–1526, he spent a few months in the Buda castle, where he met prominent politicians and humanists,³ but the defeat at Mohács changed the course of his career. In the end, he was not given any position in Buda that would have provided prestige and a secure income. Instead, he was appointed court historian by Ferdinand of Habsburg, who had sought to claim the Hungarian throne. In this position, he wrote a speech for Ferdinand's coronation ceremony, which was held in September 1527 in Székesfehérvár.⁴ He also praised Ferdinand's election in 1531 as Holy Roman Emperor.⁵ In 1531, he was given a highly confidential position: he became one of the tutors of the royal children. He married, but the marriage brought less joy than sorrow: he could hardly tolerate his wife's infidelity. His body was found in the Danube in Vienna in 1539. It is still unclear whether he died as the consequence of an accident, an assassination, or suicide. His death was certainly a significant loss from the perspective of historiography.

If Velius' death had been caused by any illness in the summer of 1526, his name would only be familiar to dedicated experts of Neo-Latin literature, and he would have been considered a talented poet who authored many works. He was awarded the title *poeta laureatus* in 1517, after all. The most important works from his rich oeuvre include a *Hodoeponicon* (itinerary)⁶ that was published in Vienna in 1515 in which he recounted the travels of Bishop Lang. In 1517, his letters and epigrams were printed by Singrenius.⁷ Presumably, he had an elegy published⁸ on the occasion of the death of Maximilian I in 1519. In 1522, he had all of his poems published in five books in Basel by Frobenius, the printer who published works by Erasmus.⁹ He narrated the triumph of Charles V in verse at Pavia¹⁰ in 1525, and in 1526 he dedicated consolatory poems to Queen Mary of

3 For more on this, see Gergely Tóth's essay in this volume.

4 *Oratio habita in Alba regali die felicissimae coronationis inclyti ac potentissimi Ferdinandi Ungariae Bohemiaeque regis etc. Anno M.D.XXVII. III. Non. Novembris. Viennae Austriae, 1527.*

5 *Oratio de felicissima electione ... Ferdinandi Archiducis Austriae in regem Romanorum ... coronati XI. Die Januarij 1531. Coloniae, 1531.*

6 *Odeporicon id est itinerarium reverendissimi in Christo patris et Domini. D. Mathei Sancti Angeli Cardinalis Gurcensis coadiutoris Saltzburgensis... Viennae Austriae, 1515.*

7 *Epistolarum et Epigrammatum liber, lectu dignissimus, et iam primum in lucem editus. Viennae Austriae, 1517.*

8 *In diuum Maximilianum Caesarem Epicedion. Viennae Austriae, s.a.*

9 *Poematum libri quinque. Basileae, 1522*

10 *De Mirabili Victoria Caesarianorum adversus Gallos, ac potentissimi Regis captivitate, C. Ursini Velii Ode. Eiusdem In Laudem Divi Caesaris Maximiliani et Henrici VIII. Britanniae Regis Carmen. Viennae Austriae, 1525.*

Habsburg for the death of her sister, Isabella of Denmark.¹¹ Before 1526, he had composed very little works of prose. Though he did not give up poetry,¹² in 1527, his life took a dramatic turn and he began writing in a different genre. As court historiographer, he started writing accounts of the events of the reign of Ferdinand I in classical prose. However, his death prevented him from finishing his works and having them published, and they survived only as fragments and manuscripts. Ádám Ferenc Kollár, the chief librarian of the *Hofbibliothek* (Imperial Court Library), edited the works he had found and had them published in 1762, more than 200 years after Velius' death. No working title had been preserved, so we know Velius' work by the title Kollár gave it in 1762: *De bello Pannonico*. Kollár arranged the texts into ten books. The work begins in 1527 and narrates Ferdinand's reign until September 1531. But why would a Latin text written by a Silesian humanist about the hardships of a Habsburg monarch be so important?

The fact that Velius was omitted from the Hungarian historiographic canon was the consequence of a distorted approach. Hungarian historians have tended to view Hungarian history as a glorious period which came to an end in 1526, after which the country became the slave of the Ottomans to the south and the Germans to the west. Following the expulsion of the Ottomans, according to this narrative, Hungary continued to endure oppression at the hands of the Habsburgs, and several times Hungarians rose up against this oppression. István Bocskai, Gábor Bethlen, Ferenc Rákóczi, and Lajos Kossuth are the main heroes of this rhetoric of independence. This approach exerted an influence on the historiographic tradition in part because authors who were not Hungarians or who had served Habsburg monarchs were generally considered foreigners, and their writings were left out. This approach, obviously, is very distant from the notion of history and historiography which prevailed when Velius was crafting his narratives. For instance, Antonio Bonfini, the author of *Decades*, a uniquely comprehensive and influential work of Hungarian history, was born in Italy. He was commissioned by King Matthias, and after Matthias' death, he finished his work in the service of Jagellonian Vladislaus II of Hungary and Bohemia, and consistently supported the Anti-Habsburg activities of his lords without question and in a manner than seemed entirely natural.¹³

Velius was born in Silesia, but as his oeuvre makes clear, he was a representative of the Central European humanist stratum which lived in the quadrangle formed by Krakow, Prague, Vienna, and Buda, cities which were linked by thousands of dynastic, economic, and cultural ties. When Archduke Ferdinand, the brother-

11 *Nenia Mariae reginae Pannoniorum de obitu Elisabethae reginae Danorum sororis; ejusdem ad diversos diversa epigrammata*. Viennae Austriae, 1526.

12 *Disticha caesarum Romanorum a Julio dictatore usque ad nostram memoriam Caspare Ursino Velio*. Viennae Austriae, 1528; *Querela Austriae, sive epistola ad reliquam Germaniam*. Augustae Vindelicorum, 1532.

13 According to Péter Kulcsár, a specialist on Bonfini, the fact that after 1515 Bonfini faded into oblivion was caused by his Anti-Habsburg attitude, which later was irrelevant: Péter Kulcsár, 'Antonio Bonfini és műve [Antonio Bonfini and His Work]', in Péter Kulcsár, *Humanista történetírás Magyarországon* [Humanist Historiography in Hungary]. Budapest, 2008, 94–108.

in-law of Louis II, appointed him historiographer of the *Hungarian and Bohemian* royal court, he represented and protected the interests of his lord in an entirely conventional manner. Indeed, it was a fatal historical fact that Ferdinand chose Vienna as the royal residence over Buda. In the shadow of the Ottoman Empire, Buda could no longer be the centre that probably even Ferdinand himself had hoped it would be in the autumn of 1527.¹⁴ In any case, the monarch who commissioned Velius to write a historical account of the period was king of Hungary just like Vladislaus II, Bonfini's next employer. Finally, it worth considering the title that Kollár chose for the edition published in 1762. The *De bello Pannonico* can be slightly misleading, since Velius devoted space to events that occurred outside Hungary, though the major part of the work focused on Hungary¹⁵ and the Hungarian Kingdom, claiming it to be the most important and most dangerous border country from the perspective of both the prestige enjoyed by the Habsburgs and its economic potential. Though he did this from a Viennese perspective, he is still no less credible than the historians who wrote accounts of the history of Hungary in Gyulafehérvár (today Alba Iulia). *De bello Pannonico* clearly demonstrates Velius' significance from the historiographical point of view, but there is another work which demonstrates this more clearly, a work which historians knew for a long time had once existed, but which had understandably been considered lost.

TRACKING DOWN A LOST MANUSCRIPT

In September 1531, Caspar Ursinus Velius informed his friend Nicolaus Olahus (Miklós Oláh) that he had spent the past six months in Vienna, and during this time, he had finished the fourth book of his historical work and composed another narrative recounting the death of Louis II and the defeat at Mohács.¹⁶ This is the first record indicating that alongside Stephanus Brodericus (István Brodaries),¹⁷ who had written an eyewitness account of the Battle of Mohács, and the Viennese Johannes Cuspinianus,¹⁸ who had written a coetaneous work about

14 Cf. Géza Pálffy, *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*. (CHSP Hungarian Studies Series, 18; East European Monographs, 735.) 2010, Waine, NJ., 2009, 65–69.

15 For Hungary's role in Habsburg Empire, see Pálffy, *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy*, 89–155.

16 "Ego Viennae totos sex menses fui, illic et quartum historiae librum absolvi, et libellum confeci de interitu Ludovici regis et clade Hungariae." Arnold Ipolyi, *Oláh Miklós II. Lajos és Mária királyné titkára, utóbb magy. orsz. cancellár, Esztergomi Érsek-Primás és kir. helytartó levelezése* [The Correspondence of Nicolaus Olahus, Secretary of King Louis II and Queen Mary, later Chancellor of Hungary, Archbishop-Primate of Esztergom and Royal Governor]. Budapest, 1875, 152; new critical edition: Nicolaus Olahus, *Epistulae. Pars I. 1523–1533*. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series nova, XIX/I.) Ed. Emőke Rita Szilágyi. Budapest, 2018, 235.

17 Stephanus Brodericus, *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima*. Ed. Petrus Kulcsár. Budapest, 1985.

18 Johannis Cuspiniani *Oratio protreptica ad Sacri Romani Imperii principes et procures ut bellum suscipiant contra Turcum...* Viennae Austriae, s. a. [1526]

the battle, Velius, the court historian of Ferdinand I, composed his own narrative of the events, too. Based on the letter, it seems that Velius might have written it between March and September 1531, and by that time he had already completed (*"confeci"*) the work on his history. However, minor changes and additions may still have been necessary, as Velius and Olahus exchanged letters multiple times about the work on Mohács.

Velius addressed another letter to Olahus on 21 November from Innsbruck. In this letter, he reassured Olahus that he had finished his short work about Louis' death and the fall of Hungary, noting at the same time that he still needed the list of those who had died in the battle or been taken captive. When he received it, he pledged to add it to the text and send the completed work to Queen Mary and Olahus.¹⁹ Olahus responded to this letter in December, and though he encouraged the Silesian humanist to continue writing the story of the Hungarians, he did not send the list regarding the losses.²⁰ Therefore, in February 1532, Velius took his plume in hand again to remind Olahus that he had already finished the work about the death of Louis almost two years earlier, but for the final version, he still needed the list of the victims.²¹ Olahus finally took Velius' request seriously and wrote a long, detailed letter in which he shared everything he knew about those who had died in the fight at Mohács.²² Theoretically, the decisive impediment was thus overcome, and Velius could finish his work. Unfortunately, the story of this writing, or at least what could have been reconstructed from it based on their correspondence (which is now available in Hungarian for the first time in this volume), suddenly ended at this point: neither Olahus nor Velius mentioned the work again. We cannot tell whether it was finished or whether Velius sent it to Queen Mary. So far, no handwritten or printed version has been found, so it seems that the text has vanished forever.

Considering the importance of Mohács as a decisive moment in the history of Hungary and Europe, we have very few sources on the battle by eyewitnesses, so any new source or even titbit of information may be an important link in the chain as we attempt to reconstruct the events. This loss is frustrating not only from the perspectives of history and military history, because, as noted above,

19 *"De clade Ungariae et Ludovici regis interitu optimi et innocentissimi principis libellum mature absolvi, nomina nostrorum quorundam in illo praelio occisorum mihi desunt, et captivorum, quibus inseritis nihil aliud addam, nec minuam. Quem mittam ad serenissimam dominam reginam brevem, sed tamen multa complexum libellum meum."* Ipolyi, Oláh Miklós, 168–169, and Olahus, *Epistulae*, 255.

20 Ipolyi, Oláh Miklós, 182, and Olahus, *Epistulae*, 268–269.

21 *"Dedissem et hunc libellum de Ludovici regis interitu meum iam, quem ante biennium absolvi, verum desunt adhuc nomina captivorum et caesorum in illo conflictu, mittam aliquando tandem."* Ipolyi, Oláh Miklós, 303, and Olahus, *Epistulae*, 291. However, the date of this letter is problematic. On the version that survived in Olahus' book of letters, which is not an autograph version, the year is indeed 1533. Emőke Szilágyi, the editor of the letters, dates this one to 1532 because Olahus had already sent the list of casualties in March 1532, so it would have been redundant to send it all over again in February 1533. Furthermore, in 1532 Olahus referred to Velius' letter from February in writing, so he must have received it, meaning that Velius' letter was definitely written in 1532.

22 Ipolyi, Oláh Miklós, 205–209, and Olahus, *Epistulae*, 298–302.

Caspar Ursinus Velius was the official court historian of Ferdinand I and his children's tutor. After the death of Louis, he meant to send his work to Queen Mary, so we can rightfully presuppose that this account would have constituted the official Habsburg standpoint regarding the events at Mohács. Thus, the text would be important as a part of the historiography and in particular as a relevant source on military history. It seemed for a long time that Velius' *libellus* would share the same fate as dozens of other writings from the Early Modern period: we have some data concerning them, but we know not a single word of the actual text.

The head of the *Hofbibliothek*, Ádám Ferenc Kollár, also appears not to have been familiar with the work. In 1762, Kollár edited and published the manuscript fragments of Velius' historical works.²³ Kollár's edition of the *De bello Pannonico* begins in a rather *in medias res* manner, and it is generally accepted that Velius would not have begun a work in this manner and thus we are certainly dealing with a fragment. Velius may have intended the report on Mohács to serve as an introduction to it, but he also may have viewed it as a separate work, as he wished to send it to Queen Mary. Presumably, later he would have merged it into a previously planned major historiographical work. We cannot know anything for certain. However, there was no trace of such initiative in Kollár's edition.

Until now, the only person who dedicated a complete monograph to Caspar Ursinus Velius still in the nineteenth century was Gustav Bauch, and he referred to the work merely in passing and noted with regret that it had been lost.²⁴ On her first attempt, Margit Waczulik did not get any further either. In her volume published in 1937, she could only summarise the data from the aforementioned correspondence with Olahus, and she also thought the work to have been lost. Additionally, she rightly called attention to the fact that Wolfgang Lazius, Velius' successor, gave no indication in his writings that he knew the work, so it might have gone missing as early as the mid-sixteenth century.²⁵ By 1937, it seemed that the work written more than 400 years ago had vanished forever. But then something unexpected happened.

In 1939, Waczulik, who in 1937 had referred to the *De interitu Ludovici* as a lost text, published a study a few pages long in the 3–4 issue of the periodical *Történetírás* [Historiography] in which she announced a fascinating discovery. Thanks to János Scholz, an art collector from Sopron, she had found a handwritten volume which had once certainly belonged to the collection of the Viennese *Hofbibliothek*. On the first pages of the manuscript, she found a significant fragment from Velius' work on Mohács! The article revealed that Scholz had been

23 *De Bello Pannonico Libri Decem Ex codicibus manu exaratis Caesareis nunc primum in lucem prolati... illustrati, studio et opera Adami Francisci Kollarii. Typis Joannis Thomæ Trattner, Vindobonae, 1762.* – Since 2013, it is available in Hungarian as well thanks to Zsolt Szebelédi: Caspar Ursinus Velius, *Tíz könyv a magyar háborúról* [Ten Books about the Hungarian War]. Transl., annotation, afterword by Zsolt Szebelédi. Máriabesnyő, 2013.

24 Bauch, *Caspar Ursinus Velius*, 65.

25 Margit Waczulik, *A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a 16. században* [Sixteenth-Century Western Historiography on the Beginning of the Ottoman Era]. Budapest, 1937, 56.

interested in antique objects in his youth, and he had come across the manuscript by accident. In 1922, after a burst pipe, the basement of a house in Sopron had been completely flooded, and all the things which were being kept in storage there, including trunks of manuscripts and books, were soaked. The seemingly priceless remains were taken by a peddler, and Scholz purchased from him the items which he considered to be of some value, including the codex containing the Velius fragment. The house where these items had been in storage, was in the possession of Kollár's descendants, which explains how the manuscript from the *Hofbibliothek* of Vienna ended up there.²⁶ This of course does not explain why, if Kollár knew of the manuscript (which thus seems likely), he did not publish it as part of the edition from 1762. In all likelihood, this will remain Kollár's secret forever.²⁷

The most stunning detail, however, is that Waczulik's discovery did not receive any recognition whatsoever, even though she meticulously described the volume, which contained many other Velius fragments which were entirely unknown at the time. She had not or could not have considered transcribing or publishing these texts, but neither is there any indication that any official entity tried to acquire the valuable manuscript from Scholz or at least to publish the discovered parts, especially the text of the work on Mohács.

Waczulik's discovery, which was of inestimable importance to the field, remained essentially in the pages of *Történetírás*, and no one seems to have taken any notice of it. I myself was lucky enough to have known Waczulik in her late years, and I had been continuously reading her monograph on Western historiographical literature, yet even I did not encounter the article on this discovery until one of my colleagues who was pursuing research on the Early Modern historiography of the Battle of Mohács, Gergely Tóth, called my attention of it. The mere fact that Velius' report on Mohács had been found 80 years earlier thrilled me, even though there is hardly any chance that the codex, if it is still exists, will one day emerge. Scholz moved to the United States in the 1930s, where he married Anna Rosen, the daughter of an American billionaire. He died in New York in 1993, where he had acquired a reputation as a renowned composer and art collector. In the meantime, Europe had suffered the tragedies of the Second World War. Who knew where the manuscript might have been taken?

26 Margit Waczulik, 'Ismeretlen magyar vonatkozású részek I. Ferdinánd udvari történetírójának munkájából [Unknown Segments of Hungarian Relevance from the Works of Ferdinand I's Court Historian]', *Történetírás* 3:3–4 (1939) 150–151.

27 It is less probable that he would have planned the publication of the texts for later. First, the quantity of the unpublished material was much less than what he had published originally, and it would have made up a very skinny volume on its own, so managing it separately from the other parts of the work would seem illogical. Second, as we will see, among the recently emerged texts, there are some that would chronologically fit alongside those already published, so it would have been even more problematic to publish them individually. There is only one logical explanation: probably Kollár discovered the manuscript only after the *De bello Pannonico* being published in 1762. However, nothing can be stated for certain regarding this.

A few days after I found out about the article by Waczulik, the István Széchenyi Sopron City Library posted an article commemorating the 25th anniversary of Scholz's death. The article, which included mention of sources on local history, revealed that after the war, Scholz had returned to Hungary once more in 1948, and he had donated the remaining part of his collection in Sopron to the city museum and archives.²⁸

This, at least, served as a starting point for where the codex should be sought, assuming it still exists. I contacted the possible public collections of Sopron, meaning the library, the archives, and the museum, and I wrote an email explaining what I was looking for. Scholz died in New York and, as the necrology in the *New York Times* notes,²⁹ he also made donations to the Morgan Library, so I also contacted the Morgan Library to determine whether such a manuscript might be found in their Scholz bequest. Unfortunately, I always hit a dead end. The colleagues at the institutions and the two curators of the Morgan Library, Joshua O'Driscoll and Carolyn Vega, have assured me that there was no such manuscript in their collection. The last clue was provided by a footnote found in Waczulik's study. According to this, one volume from Scholz's collection became part of the collection of the National Széchényi Library (hereafter NSZL)³⁰ in the 1930s, so theoretically, it is possible that the Velius' manuscript survived the war and remained in Hungary, perhaps enriching the collection of the Hungarian national library.

The database of the NSZL's Manuscript Collection is currently unavailable to external users, so I sought help from the staff of the institution. Zsolt Szebelédi, who translated Velius' *De bello Pannonico* (published by Kollár) into Hungarian, replied immediately. He explained that he has found in the catalogue a volume entitled *Fragmenta Caspari Ursini Velii*, and it became clear that he may well have been holding in his hand the very manuscript that Margit Waczulik had seen. The first pages of the composite manuscript contained Velius' report on Mohács, a work that has now emerged for the second time. In June 2018, many of us started to look for the manuscript. In part simply as a matter of luck, I happened to end up on the right track. It was clear from the beginning that such a finding should be published as soon as possible. The publication of the whole manuscript would be a major project and would take years, but at least we wanted to put the report on Mohács, the crown jewel of these texts, into context and publish it immediately. This volume is the result of the dedicated work of this small research group, which was assembled to undertake this project. However, before discussing the report on Mohács in greater detail, let me make some comments concerning the other things that the manuscript, which was considered lost, contained. Though Waczulik described its primary elements in 1939, I still consider it is

28 <http://www.szivk.hu/25-evvel-ezelott-hunyt-el-scholz-janos/> Accessed 3 June 2018.

29 <https://www.nytimes.com/1993/06/06/obituaries/janos-scholz-89-cellist-scholar-and-morgan-library-benefactor.html> Accessed 24 July 2018.

30 This was Ádám Ferenc Kollár's work entitled *Historiae jurisque publici regni Ungarie amoenitates*; cf. Waczulik, 'Ismeretlen magyar', 151.

worth offering a description of the contents, because very few people are familiar with her article in the first place and also because it is worth pointing out the issues that Waczulik missed or did not assess entirely appropriately.

THE MANUSCRIPT FOL. LAT. 4596

The handwritten material under shelfmark Fol. Lat. 4596 found in NSZL is obviously a composite manuscript. According to the accession register, it became part of the library's collection in 1954. No further information is available at the moment. On the pastedown of the cover board, the year AD 1712 is written in black ink, indicating the year in which the current binding was made. This is even more probable, as the codices containing the manuscripts of the *De bello Pannonico* found in Vienna³¹ had been rebound sometime in the first decades of the eighteenth century. They were all given white parchment bindings, and they all bore the double-headed eagle coat of arms on the flyleaf, just like the one in the NSZL. Therefore, the manuscript which today is in the holdings in the library in Budapest was once certainly part of the collection of the *Hofbibliothek*.

A leaf of smaller size than the rest of the manuscript was bound into the volume posteriorly. We see on it a drawing of Velius' seal and a copy of the author's signature ("*Caspar Ursinus Velius doctor et R[egius] H[istoriographus] manu propria*"). Below this is a handwritten text from the eighteenth century which explains that the copy of Velius' seal and signature originate from a certificate issued by him in 1531.³² Based on the character of the writing, it seems that this slip of paper was attached to the original document when the manuscript was being rebound.

On the first page, one finds the title, which was probably given posteriorly and by a different hand: "*Fragmenta Historiae Caspari Ursini Velii historiographi caesaris Ferdinandi*." Below this is the original Viennese shelfmark written by Hugo Blotius: Hist. Lat. Ms. N. 435. This is interesting in part because the same shelfmark is found on the 352r page of the composite volume ÖNB cod. 7688. Basically, this latter codex includes the best manuscript on the history of Hungary by Velius' successor, Wolfgang Lazius,³³ but between pages 352r and 363r, a fragment by Velius was preserved entitled *Casparis Ursini Velii fragmenta varia*

31 ÖNB cod 8055, cod 8657 and cod 7688.

32 "*Sigillum Casparis Ursini Velii pendens ex litteris datis Lynziae Vigesima Prima Augusti Anno Domini Millesimo Quingentesimo Tricesimo Primo, ubi Joanni episcopo Viennensi ejusque in spiritualibus vicario Caspar Ursinus serenissimi et potentissimi Romanorum, Hungariae et Bohemiae regis historiographus ad simplex sine cura beneficium ecclesiasticum in domo vulgariter Im Köllerhof nuncupatum in civitati Viennensi situm per obitum quondam Joannis Wisinger vacans praesentat venerabilem dominum Sigismundum Pfandel clericum Zalaviensem Dioc. dicti serenissimi regis capellanum et cantorem.*"

33 For more on Lazius' historiographical legacy, see Péter Kasza, 'Lazius-kéziratok. Filológiai alapvetés egy kritikai kiadás elé [Lazius Manuscripts. Philological Clarifications for a Critical Edition]', *Magyar Könyvszemle* 134:3 (2018) 148–169.

historica, which is the text of the tenth book of *De bello Pannonico* published by Kollár, accompanied by a short, one-folio long inscription of data regarding the year 1537. I will return to the relationship between this fragment and the manuscript from Budapest later.

There are four different foliations (page and leaf numberings) within this composite volume. Only two of them run consistently through the whole volume: a page numbering in red and a leaf numbering entered posteriorly, presumably at the NSZL. This is confirmed not only by the handwriting, but also by the fact that, though the most convenient way to refer to the pages of this manuscript would be either by the page or by the leaf numbering, Waczulik did not use this in 1939, which allows us to presume that she did not yet know these unified foliations. This is obvious in the case of the foliation originating from the NSZL, but it also seems that in 1939, Waczulik had not seen the numbering in red pencil either. However, she certainly knew the two earlier leaf numberings, which were different from these.

Based on the page and leaf numberings, the units of the manuscript's content can be summarised in a table as follows:

Leaf numbering by the NSZL	Page numbering in red pencil	Leaf numbering by Blotius (I)*	Leaf numbering specific to the Lazius codices (II)	The topic of the given unit	Handwriting
2r	126	35r	49r–v	Title page	unknown
3r–10v	128–143	36r–43v	50r–57v	De interitu Ludovici	Velius autograph
11r–17v	144–157	44r–50v**	58r–64v	De bello Pannonico (the fragment of the ninth book)	Velius autograph
18r	158	51r	65r	Bosnia?	Velius autograph
19r–30r	160–186	–	11r–22r	Reformation in Switzerland	Velius autograph
31r–34v	188–195	–	23r–26v***	Battles in Hungary 1528–29	contemporaneous copy
35r–37v	196–203	–	27r–30v	blank	
38r–52v	204–233	–	31r–45v	events of 1532	Velius autograph
53r–v	234–235		46r–v	blank	
54r–65r	100–103, 108–111, 116–120, 104–105, 112–115, 106–107, 96–99	–	–	List of manuscripts on Arabic, Persian, and Osman topics (not related to Velius)	

* Margit Waczulik's references start from this leaf numbering, and after this foliation runs out, she follows the II. numbering. However, in some cases the page numbers provided by Waczulik are incorrect, though these are probably typographical errors.

** 44r–50v starts incorrectly with 37a in Waczulik, and she does not provide an endpoint.

*** In Waczulik: 23a–36b.

The page and leaf numberings reveal much about the history of the manuscript. The only numbering that starts at the beginning of the document is that of the NSZL, implying that the manuscripts now bound together had previously been kept separately and numbered according to different systems. The volume had been leaf numbered in its current form at the NSZL alone, from 2r to 65r.

The other foliation that runs through the whole volume is the page numbering in red pencil. Based on the handwriting, it is also from a later period, dating back to the eighteenth-nineteenth centuries. This foliation is unusual, not simply because it starts with 126 instead of 1, but also because, with the exception of the NSZL's foliation, this is the only one that foliates the catalogue of the Eastern manuscripts at the end of the book, and it does so quite randomly. Pages 96–120 have been inserted between the verso on page 234 and the recto on 235 (which is the last page), and though all the page numbers are present, one senses a sort of artistic neglect in their order. Since the first number is 96, the person carrying out the foliation clearly had known of material that was 95 pages long and that was not included in the codex anymore. It is also probable that once the pages of the manuscript had been put in a different order, at least as far as the Eastern manuscripts are concerned, as no one would have numbered bound pages in such a chaotic manner. It is more probable that the materials by Velius had already been assembled and put together at the time, since the numbering is continuous from 126 to 234. When adding the catalogue of the Eastern manuscripts later, the pages may somehow have gotten mingled and some of them may have gone missing, as pages 121–125 (three leaves) have not been found and the numbering of the remaining part is not in order. In 1939, Waczulik, who described the complete composite volume, neither mentioned nor used the numbering in red pencil, nor did she note the existence of the catalogue of the Eastern manuscripts, although they must have been part of the manuscript by that time.

The two earlier leaf numberings constitute completely different cases. The numbering between 35r and 51r is the earliest. Based on the handwriting, this is the work of Viennese chief librarian Hugo Blotius (1533–1608). He only leaf numbered the first three fragments of the manuscript. Apart from his, a different hand had also foliated every Velius text. The handwriting in which the numbers were written strongly resembles the handwriting of the leaf numbering of the Lazius codices found in Vienna.³⁴ I will return to the significance of this later. The material regarding Velius can be separated into two well-documented parts. The pages foliated by Blotius originally had been bound together, and the parts that only bear the leaf numbering specific to the Lazius codices were bound to it posteriorly.

³⁴ The most important codices are the ones containing the manuscripts of the *Rerum Austriacarum Decades*. Of them, I have closely examined the three codices of V. decas (cod 7967, cod 7937 and cod 7688) that contains contemporaneous works on Hungarian history.

The fact that Blotius started the numbering on 35r is somehow explained by the inscription found at the bottom of the page functioning as a title page. This, in Blotius' handwriting, reads: "*Hunc praecedunt excerpta ex libris Chronicis Abbatis Spanhennensis cum glossa Stabii hoc eodem numero 5033 notati.*" This means that Blotius catalogued a composite manuscript under the shelfmark 5033 in which abstracts from a monastery chronicle preceded the Velius manuscript. The length of this is unknown, but it may very well be the missing unit of 34 leaves.

At the bottom of page 51v, the following inscription can be found: "*Haec sequuntur fragmenta Acephala. Primum autem initium habet hoc: etiam aurea F.*" Since the fragment which follows does not start with the words "*etiam aurea F*", Blotius had probably seen a different fragment after 51v, so he clearly did not know the volume in its current form.

Moreover, the numbering specific to the Lazius codices indicates that these two units, 49r–65r and 11r–46r, might have been found in one volume at some time, but in reverse order. Today, the 1r–10r excerpt of the original volume is missing, together with 47r–48r, meaning two leaves, and apart from these sections, the numbering is continuous, but the original volume had been taken to pieces, and 11r–46r was inserted after 49r–65r. This is how we find it in the codex today.

In conclusion, the material of the present volume has been rearranged at least three times. There was an order set up by Blotius, the traces of which can be found on leaves 2r–18r of the NSZL numbering. From this composite manuscript, leaves 35r–51r, which contain the Velius fragments, had been removed. Before them, there had once been a monastery chronicle, and they were followed by other fragments. This was then bound to the Velius autograph, which today can be found on 19r–53r of the NSZL foliation. The aim might have been to take out the parts referring to Velius from a volume of miscellanies originating from Blotius' times and produce a Velius volume by binding it to his other writings. This new volume was again leaf numbered, part of it for the first time, and in the other case the Blotius numbering was struck through and a new one was added. The first 10 leaves of this second composite are missing at the moment. If the aim had indeed been to compile a unified Velius manuscript, then we could hypothetically assume that the missing ten leaves also would have contained texts by Velius. Now, we have leaves 11r–46r. Two leaves (47r–48v) are missing. Then comes the fragment foliated by Blotius under the numbers 49r–65r. The sequence of the numbers shows that in the second composite, the part by Blotius was bound to the end, as it would have been meaningless to number the leaves from 49r to 65r and then to continue with 11r. However, now they appear in reverse order: the leaves 49r–65r come before 11r–46r, which clearly shows that there was a third reorganization. This could have been done when the manuscript, which had fallen apart, was rebound, the result of which was the foliation in red pencil. The catalogue of Eastern books probably ended up next to the Velius texts at that point. As the cover boards originate from the eighteenth century, the last rebinding must have occurred around this time. Waczulik mentioned neither the numbering in red pencil nor the catalogue of Eastern manuscripts, but it is still plausible that she had come across the codex in its current condition. At the very

least, we know that the volume became part of the NSZL's collection in this form, as the continuous and coherent foliation it was given here suggests. In the discussion below, I use this numbering.

WHAT THE CONTENT CONCERNS

If we analyse the content of the manuscripts included in the volume, the catalogue of the Arabian, Persian, and Turkish manuscripts definitely cannot be said to form an integral part. However, it does offer useful data for scholars of Eastern and Ottoman history who are curious to know what kinds of manuscripts the *Hofbibliothek* had in its collection in the eighteenth century and which ones were meant to be translated. The most important finding from the perspective of my discussion, however, is the text by Velius, which is long (more than one hundred pages) and most of which was unknown and unpublished until now.

The only exception to this is the fragment on pages 11r–17v, about which Waczulik had already noted that it contains text which belongs to the Velius edition published by Kollár.³⁵ Later, a different hand wrote on the manuscript that this fragment is identical to the text on pages 160–166 of the Kollár edition (incipit: *Assurrexunt deinde Joannes princeps Saxoniae*; excipit: *igitur numquid domum hinc abituri sumus*). This unit is also present in a codex held in Vienna, since the complete text of the ninth book can be found in the volume under the shelfmark ÖNB cod 8055 on leaves fol. 48v–50r and fol. 51r–66r. This text is therefore not a new historical source, because it was already known to the community of historians, but it is significant from philological point of view. Thus, each time, behind the 1762 edition of the *De bello Pannonico* – until now – there stood a unique existing manuscript, but regarding this fragment, a different version has emerged. The one found in Budapest is certainly the earlier one, because it contains the marginalia and the corrections which were later built into the text variant of the Viennese codex and into the Kollár edition on the basis of this codex. Though these few pages seemingly do not offer any new information, their importance lies precisely in the fact that what we now see is a draft. Thus, even if only for a moment, they offer a glance into Velius' workshop, and we see how he reshaped and completed a historical text while producing the final version. So, this text is also important from a philological and a historiographical perspective.

Except for this fragment of 7 leaves, i.e. 14 pages, the other texts are fragments which, like the main text of *De interitu Ludovici regis*, had not yet been published. As we shall see, the *De interitu Ludovici regis* was preserved in a chaotic form, but the other three parts resemble finished fair copies. These three undoubtedly belong to the work today known as *De bello Pannonico*. It seems likely that Kollár himself was unfamiliar with the texts before 1762, since if he had been aware of them, he most certainly would have included them in his printed version. This

³⁵ Waczulik, 'Ismeretlen magyar', 155–156.

seems all the more probable, since one of the three texts falls within the period of time covered by the texts in Kollár's edition.

This is definitely true of the text found on pages 31r–34v. Waczulik thought that this fragment narrated the fights that occurred in Transylvania in 1535, but she was mistaken, and the staff of the NSZL who were registering the volume seem to have realized this.³⁶ In the upper righthand corner of 31r, someone wrote the year 1529 in pencil with a question mark. And indeed, this fragment recounts the battles at the turn of 1528 and 1529 in Partium and Transylvania, fought by King John Szapolyai to reclaim the country after his return from exile in Tarnów. As Velius wrote, after Ferdinand had left Esztergom, the war erupted again because of King John's plans.³⁷ This constellation of events was true of this period alone: Ferdinand left Hungary in the spring of 1528, while King John returned to Hungary in the autumn of the same year, so the description definitely refers to this year and not to the quite uneventful year of 1535. In addition, this is particularly interesting because the published part of Velius' work was interrupted in September 1531, so if the fragment had been a narrative of the events of 1535, we would be dealing with some kind of unpublished continuation. But as the text unquestionable concerns the events of 1528–29, this is a year that could gain a place in the already published version as well! The opening line also definitely supports the hypothesis that this fragment should have stood at the front of a new major unit: "*Bellum cum Joanne susceptum prout gestum fuit ordine ac suo quoque tempore acta tribus proximis libris inserui.*" This means that Velius had already narrated the wars with King John in the previous three books, and now the fourth book should follow, with a focus on the recurring fights. The first three books could rightfully constitute a plot unit, as the war that broke out in 1527 actually came to an end when Szapolyai's army suffered defeat twice, first on 27 September 1527 at Tokaj and then on 8 March 1528 near Szina (today Seňa), King John having no other choice but to leave the country. The war ended *de facto* with Ferdinand's victory, who with this triumph secured his rule of the entire country.

And indeed, in the edition by Kollár, Velius examines the events that took place in Hungary up until the defeat at Szina in 1528 and John's flight. The fifth book begins with the imperial Diet of Speyer in 1529. But this means that the presentation of John's return is missing. The location of the text which has now emerged should be sought somewhere here, too. It cannot be considered a counterargument that Velius mentions three written books while four are found in the materials published by Kollár that would come before our fragment. The Velius texts are not divided into books or chapters. Kollár divided the work on his own into ten parts, though nothing suggests that this arrangement is unquestionable. As we know from Velius' letter to Olahus written in September

³⁶ Waczulik, 'Ismeretlen magyar', 156–157.

³⁷ "*Itaque novos motus bellumque perneciale exorturum esse apparebat. Itaque missi a rege antequam Strigonio Viennam abiret in Transylvaniam pacandam ad eam regionem et in officio retinendam...*" 31r.

1531, he had finished the fourth book of Hungary's history in the spring of that year. Thus, in my assessment, the fragment from the codex found in Budapest (would have) introduced this fourth book in particular. Throughout the first three books, he recounted Ferdinand's victorious campaign against Szapolyai. He then picked up the thread of the story again and, as an introduction, he recorded Szapolyai's return and the outbreak of the next war. It would be too soon to discuss whether the fragment which has now been discovered could be easily placed between the fourth and fifth books of the Kollár edition, but its place must be sought there. Additionally, based on the information found here, it would be worth reconsidering the numbering of the books, as well.

When it comes to finding the place of the episode on the Protestant Reformation in Switzerland (19r–30r) and the section on the occurrences of 1532 (35r–52v), the task is much less complicated. In both cases, we are dealing with chapters that go beyond the chronological timeframe covered by the Kollár edition, so they make Velius' work much complex. The place of the part on the Swiss Reformation can be precisely determined, since it fits without any gap at the end of the Kollár edition. According to Kollár's classification, it is the tenth book, and one of the last events in the narrative is the appearance of a comet on 13 August 1531. Velius noted that this kind of phenomenon was always a bad omen which generally foreshadowed conflict and war. As if to prove this, he noted that not long after the appearance of the comet, tensions arose among the Swiss, causing a severe war to break out.³⁸ We can indeed read a few lines on King Ferdinand's countenance at the Diet of Speyer, but the text then comes to an abrupt end. However, the fragment found in the codex held in Budapest begins with a recollection of how heresy gained ground in Germany.³⁹ It then continues with a discussion of the civil war that broke out in Switzerland and led to the death of Ulrich Zwingli during the Second War of Kappel. Thus, the text we now have is the continuation of the fragmentary tenth book, almost without any gap between the two.

One finds further support for this attribution in the manuscript of the aforementioned tenth book held in Vienna. This manuscript originally found under the shelfmark Hist. Lat. Ms. N. 435. now constitutes the last section of the Lazius volume cod 7688 on pages 352r–363r. The handwriting of the codices from Budapest and Vienna is identical, both being Velius autographs. The identical shelfmarks let us assume that the manuscript currently found in two separate volumes once consisted of a single unit. An even more important clue

38 *"Idibus Augusti cometes horrendo fulgore exarsit et circiter XX. dies fatales ignes [...] longe effudit [...] divinaeque irae, generi humano quasi bellum indicentis, faecialis, clades denunciat maximas et ipse importat res humanas susque deque permiscendo. Regum itaque mortes regiaeque fortunae hominum consecutae ac bellum foedum atque atrox gliscentibus intestinis discordiis inter ipsos Helvetiorum exortum est."* *De bello Pannonico*, 181.

39 *"Cum iam passim tota Germania tot absurdae atque impiae sectae ceu lues perniosa per foeda contagia in plurimas urbes invasissent, ac singuli per singulas civitates Heresiarchae veluti regnum possidentes pro sua libidine divina iusta atque humana permiscuissent, in Helvetiis Udalricus Zwinglius summam auctoritatem sacris ritibus evertendis novisque introducendis obtinebat..."* 19r.

is offered by the page numbering, since the original numbering of leaves 352r–363r of the Viennese codex cod 7688 begins with 1r and ends with 10r. The 10v is left blank. Simultaneously, the corresponding part of the codex kept in Budapest starts with 11r according to the numbering specific to the Lazius codices. As I mentioned above, the second composite manuscript was probably initiated with the aim of compiling a volume of Velius autographs. In the light of this, the 10 leaves missing in front of 11r might have also contained texts by Velius.

So, if we take into account the corresponding pages of cod 7688, our hypothesis seems justified. In other words, there is a fragment the original numbering of which was 1r–10r, and its content perfectly matches the fragment of the codex held in Budapest that starts with 11r. Therefore, the beginning of the second composite manuscript is found on leaves 352r–363r of cod 7688. The text of the Viennese codex on 10r comes to an end midsentence, while the one from Budapest starts with a new sentence, so hardly anything is missing between the fragments except for a minor gap. Presumably, the part that is missing is the one-page text also missing from the 10v of the Viennese codex. This argument, however, is weakened by the fact that the 10v of the Viennese codex is blank, meaning that there would have been enough space for it, but nonetheless it is not there. It is possible that Velius never wrote the connecting part and there was always a gap between the two sections, although the identical shelfmark and the page numbering added later suggest that the two codices were considered one unit in the second half of the sixteenth century. Moreover, Velius' only one-leaf-long fragment that recounts General Vels' campaign of 1537 is found in the Lazius codex cod 7688. The original numbering of this, which defies all logic, is 66r–v. In other words, a Velius text ends on 10r, 10v is blank, and the next recto is 66r instead of 11r. But if we were to insert here the complete Velius material of the codex held in Budapest, the page numbers fit together perfectly: 1r–10r in Vienna, 11r–65r in Budapest (two leaves, 47r–48r, are missing), and 66r–v again in Vienna, together with the last known Velius fragment. The relative chronological connection of these fragments is not of course completely smooth, however, since 11r–22r recounts the War of Kappel of 1531, 23r–26r discusses Szapolyai's return in 1528, and the events of 1532 only begin starting from 31r. The page numbers only show that these fragments had once been bound into one volume.

Finally, it is worth considering the third major part between pages 38r–52v, which is quite a titbit, as its topic mainly consists of the heroic defence of Kőszeg and Szapolyai's and Gritti's defeat near Esztergom. The Siege of Kőszeg is a rather well-documented occurrence,⁴⁰ but contemporaneous narrative records did not deal with it, with the exception of the one by Szerémi. This unknown fragment by Velius will not only recuperate this, but as the progress of the siege is known

40 Cf. István Bariska (ed.), *Kőszeg ostromának emlékezete* [Remembering the Siege of Kőszeg]. Budapest, 1982.

from many reports and letters, it will provide a chance to “tease out” the kinds of sources that Velius took into account.

The Velius codex held in Budapest gains even more value if we view it in the light of the manuscript material found in Vienna. As mentioned above, the manuscript of Velius’ major historical work, the *De bello Pannonico*, is kept in the Österreichische Nationalbibliothek (Austrian National Library, hereafter ÖNB). These three codices (cod 8055, cod 8657, and cod 7688) do not provide any new information, as Kollár had edited the printed edition based on them. However, I could not help but think more and more about the case of the manuscript discovered in the NSZL, and as I had a chance to conduct research in Vienna thanks to a grant provided by the Collegium Hungaricum, I hoped to find unknown Velius autographs in the collection of the ÖNB. I have studied the basic Velius manuscript there, but I did not find anything unknown to the academic world. But as I obtained the grant primarily to pursue research on Lazius, and it was also clear that Wolfgang Lazius, Velius’ successor, aimed to organize the chaotic bequest of his predecessor, theoretically I had a chance of finding texts originating from Velius among the manuscripts recoded under Lazius’ name. Though according to the catalogues, no such manuscript is found in Vienna, a kind of stubborn researcher’s instinct led me to flip through the Lazius manuscripts. As it so happens, my efforts were not in vain. According to the ÖNB’s catalogue, the volume cod 7961 is a composite manuscript (*Sammelhandschrift*) that contains various autographs and fragments by Lazius. However, as it turns out, this is not entirely true.

The first 90 pages of the manuscript consist of Lazius texts. On pages 1r–21v, the fragment of the second book (*Liber II.*) of a work of chorography and antiquity studies entitled *Archeologia Hungariae*, which is also important from the perspective of Hungarian history, is found. On folios 22r–45v, we find the text entitled *De nona propagatione inclitae domus Austriae*. But on 46r, I suddenly came across handwriting that I already knew well from the codex held in the NSZL. The ductus of the lines and the alignment of the text on the page proved beyond doubt that it is a Velius autograph. Cod 7961 is a composite manuscript the first third of which contains important texts by Lazius, but starting from the recto on page 46 until the end of the volume, it contains exclusively fragments of Velius autographs. Further examination will be necessary in order to identify some of the fragments, but it is certain that the part starting from 46r once constituted a coherent unit with at least one part of the manuscript held today in Budapest.

As I have suggested, the first three fragments of the volume of the manuscript held in Budapest were foliated by Hugo Blotius. His numbering began with 35r and ended with 51v. The volume that contained these Velius fragments was entered into Blotius’ catalogue under the shelfmark 5033. We also know that the part in front of folio 35r (maybe 34 leaves?) consisted of fragments of a monastery chronicle, and at the bottom of page 51v, the following inscription can be read: “*Haec sequuntur fragmenta Acephala. Primum autem initium habet hoc: etiam aurea F.*” When the codex from Budapest was described, the observation was made that the page following 51v did not begin with the words “*etiam aurea F.*”,

so Blotius must have seen something else to come next. The part missing from the composite volume found in Budapest is found on page 46r of the manuscript ÖNB cod 7961.

The leaf numbering itself is already revealing. We find two types of foliation in cod 7961, too: one that foliated uninterruptedly the leaves of the given composite manuscript and an earlier foliation that started on 46r and, based on its handwriting, can be attributed to Blotius. The original page number of 46r was 52r. The text found here starts midsentence, so the first part is missing. Thus, it is a *fragmentum Acephalum*, but its first words are: “*etiam aurea Ferdinandi*.” It is thus clear that, in Blotius’ times, these texts belonged together. In cod 7961, Blotius’ foliation runs from 52r to 129r (according to a recent numbering, this is page 110r of the manuscript), and on 129v we find Blotius’ shelfmark 5033.

As far as the content is concerned, I cannot go into details yet. The identification of the given fragments and the search for their location necessitate further meticulous research, but what survived in the Velius part of cod. 7961 clearly also belongs to the material of the *De bello Pannonico*, more precisely to the unpublished fragments. 49v–53v is the original manuscript of what we can read in the codex held in Budapest (31r–34v) as a fair copy recounting the fight which took place in Hungary at the turn of 1528–1529. In the manuscript from Budapest, this fragment was not numbered by Blotius. Section 54r–57r mentions Andrea Doria and the defence of Koroni, Peloponnese, and also the legation of Hieronymus de Zara in Constantinople, in other words, events concerning the year 1532 and, preferably, 1533; 89r–94v is a version of the text about the Reformation in Switzerland, which can be found on pages 19r–30r of the codex held in the NSZL.

Thus, comparative study of these two manuscripts promises not only to yield new information, but in cases of multiple variants of certain parts, we will also be able to learn more about Velius’ creative methods.

As essential as all of these newly discovered fragments may be, the most notable is undoubtedly the part of codex Fol Lat. 4596 that contains the manuscript of Velius’ account of the Battle of Mohács. However, while it is the most valuable fragment, it has also turned out to be the most problematic, as I shall discuss below.

THE MOHÁCS MANUSCRIPT

As far as the narrative of the events surrounding the Battle of Mohács is concerned, Waczulik observed that the crown jewel of the fragments which had emerged is unfortunately incomplete. It comes to an abrupt halt in the middle of a description of the army falling into formation at the beginning of the fight, and it turns out that this was not merely a matter of chance or coincidence. The text is found at the beginning of the codex, on pages foliated by Blotius, too. Physically, this was bound together from quires made of four and eight pairs of

leaves. Of the first four pairs of leaves, we have the first leaf on the left, but the following three have been cut out. The Mohács narrative begins on the first leaf of the pairs on the right and continues on the following four intact leaves. The upcoming quire is the second one, which comprises eight pairs of leaves. We have its first four leaves on the left. The Mohács text continues on these leaves, and then another four leaves have been cut out.⁴¹ The first eight leaves on the right are completely intact, but they contain parts from the ninth book (7 leaves), and there is a fragment which has not yet been identified on the recto of the last leaf.⁴² All four leaf and page numberings are found on the two quires, and they are all continuous, which shows that the missing leaves had been cut out before the numberings were added.

As shown above, this part of the Budapest codex was once bound to the manuscript starting from 46r in the Viennese codex cod 7961. Thus, the material found in that can help us define the *terminus ante quem* behind the truncations. In fact, there are absences in the Velius part of manuscript 7961, as well: 48a–48b^v stand for two such leaves of which only the lower corners next to the binding have survived, while the other parts of the leaves have been torn off. In the corner, we find Blotius' inscription (according to his numbering, the truncated leaves are 55r–56v), according to which he found the manuscript in this condition on 24 January 1584 (*"Haec hoc modo fracta inventa sunt 24. Januarii anno 1584"*). The foliation of a composite manuscript of barely 130 leaves cannot have been a lengthy process. From the inscription above, we learned that Blotius numbered the truncated pages 55r–56v of manuscript 5033 on 24 January 1584. The *De interitu* began on 36r in the same volume, so we can justifiably presume that Blotius foliated it on the same day. Though the text is interrupted at the end of 43r according to Blotius' numbering, the foliation remained continuous, as the next page is 44r. Therefore, when the composite manuscript under shelfmark 5033 was obtained by Blotius on 24 January 1584, four leaves were already missing from the end of *De interitu*.

Thus, the Mohács fragment is an eight-leaf-long text in its form known at the moment from the beginning and end of which three and four leaves were cut, respectively. We still do not know whether the beginning of the work was truncated too, as the text begins in a meaningful manner,⁴³ but as three leaves are missing, this cannot be excluded either. The work may have begun with an introduction, foreword, or dedication.

The end, in contrast, comes to a halt midsentence, so it is certainly truncated. Four leaves are missing, while the surviving material consists of eight leaves. If

41 See the last photograph in the Appendix.

42 I would like to express my gratitude to Zsuzsanna Tóth and Ferenc Földesi for consulting with me about the condition of the manuscript and helping me write this essay with their useful advice and observations.

43 *"Anno quarto, qui erat a natali Christiano MDXXVI., postquam Solymannus Turcarum imperator Belgrado potitus."* See the text in our volume: Velius, *De interitu Ludovici regis*, 1.

the end of the Mohács report was cut from here,⁴⁴ then Velius would have arrived at the conclusion of the battle over the course of four leaves. Considering the textual dynamics of the surviving part, this is not impossible: four more leaves would have been enough to illustrate the battle and bring the narrative to a logical conclusion. If this was indeed how the account ended, one third of the work is currently missing. If the beginning was also mutilated, then even more of the text has been lost.

Waczulik noted that the work is incomplete in her article, but she failed to mention or simply did not notice that the Mohács text is not simply a fragment, but rather is a draft of a work still taking form. She also contended that the fragment is a foul copy written by Velius himself,⁴⁵ but again, the situation is more complex. According to his letter to Nicolaus Olahus, by 1531 Velius had finished (*"confeci"*) the work. He was simply waiting for data from Olahus regarding the people who had been killed or taken captive. Though he received this information in 1532, as the end of the manuscript is missing, we do not know what he did with it in his narrative (if anything). But the present surviving work is not simply incomplete: considering the abundance of marginalia, strikethroughs, and insertions, it does not resemble the manuscript of a concluded work, but gives on the impression, rather, of a draft of a work containing some sections which are complete or near completion and others which are awaiting further elaboration and revision. In the margins, we see notations like the one on page 6r: *"Turcus arcem Soklos frustra oppugnavit. Inde avertit iter Quinqueecclesias versus; laus Georgii Zotmar; urbem copiosam ob merces incendit, captivos abegit, alios alios [!] trucidat."* This marginal notation cannot be logically inserted anywhere into the text on that page. In my opinion, the notation is not an addition or a correction, but rather some sort of reminder. It resembles something Velius wrote for himself in the margins of the page to remind himself of the topics and narrative elements (for example, praising György Szathmári) that he would have to compose and insert into the text. *"Laus Zotmar"* would require more than one sentence. Thus, from one perspective, we can claim to have found Velius' Mohács text, though from another, we cannot, as the text we have is incomplete. We cannot determine whether a final version ever existed, but the one we have is definitely not a fair copy. Some parts (Queen Mary's and Szalkai's speeches), as Waczulik pointed out, seem complete,⁴⁶ but segments give the impression that Velius was planning on working more on the text.

44 It is possible that the missing part did not belong to the Mohács text, more precisely that it is not the one that was cut out, but insted the first part of the ninth book by which it was followed. However, this is not underpinned by data regarding length. As I mentioned above, this manuscript of seven leaves corresponds with the text on pages 160–166 of the printed edition of *De bello Pannonico*. But in the printed version of the ninth book this fragment is preceded by 12 pages that would proportionally correspond to 14 leaves, but only 4 are missing. Therefore, it is more likely that the mutilation affected the Mohács text by leaving it with around one-third of it missing.

45 Waczulik, 'Ismeretlen magyar', 151.

46 Waczulik, 'Ismeretlen magyar', 155.

The condition in which the manuscript is found at present has significantly complicated its publication. The handwriting itself can be read easily and clearly, but the location and role of the corrections and additions has proven rather intriguing. In the case of an ordinary manuscript, the corrections are straightforward in general: the author would strike through or underline given words, clauses, or lines in the text and would write the revised text with which he intended to replace the passages marked in the margins of the page. If he only wanted to add something, he would put some sort of mark at the given place and would write the addition to be inserted in the margins and mark it with an identical sign. During a later copying or clarification, the scribe would know precisely what to leave out, how to replace given parts, and what to insert and where. When this clarification process has not occurred or the fair copy has been lost, an experienced philologist is often able to decode the author's ideas and, using the principle of *ultima manus*, draw up the final version according to the author's intentions. In other words, the philologist makes the corrections, modifications, additions, and insertions. If a foul copy survives (too), it usually is of great value, as it indicates what the author meant to leave out and how he wanted to refine the text and chisel the content or style.

In the case of the Mohács report, as seen on the photographs in our volume, this process was much more complicated. We can see straightforward corrections marked by Velius, where he used the usual signs (underlining in general) for the words or expressions he wanted to replace and wrote the version to be inserted in the margins. We have carried out these corrections in our edition, but we have also issued the corrected expression in the notes for the sake of philological precision.

However, there are numerous marginalia the sites of which are not indicated at all in the main text, and usually even the context does not reveal where they would come. The process of publishing a text always implies interpretation: by taking advantage of this freedom, we have inserted some passages about which we are confident, but we marked with italics any insertions which we felt were questionable. When these notes did not fit into the text at all, we included them in footnotes on the given page. While there are no other incomplete texts like the Mohács report in the codex held in Budapest, the volume ÖNB 7961 contains numerous corrected versions. Based on these texts, we can deduce Velius' creative methods more accurately: he wrote a text; he then completed it when rereading it; he corrected it and wrote some memos in the margins regarding topics on which he wanted to elaborate in a shorter or longer text and insert into the final version. Seemingly, the *De interitu* was made according to the same technique, but we only have a scanty foul copy of this work. To my great regret, during my time in Vienna, I did not come across any volume of manuscripts in which I might have found another, more complete and clearer version of the text of the *De interitu*. Alas, Velius' claim in his letter to Olahus notwithstanding, according to which he had finished work on the text at the end of 1531 or the beginning of 1532, we have only a mutilated and incomplete version, at least at the moment.

However, this fact is to be celebrated, not mourned, for at least this version has been found. Even if this version does not seem to correspond, given its

condition, to the complete work referred to by Velius in his letter to Olahus, the draft still adds a great deal to our knowledge. As the description of the events comes to an end at the beginning of the battle, the text is less significant from the perspective of military history than one might have expected, but it still could provide some addenda regarding topographical questions. Furthermore, even if only fragment, the work shows that only a few years after Mohács, the most crucial question was not how the battle was lost, but rather what caused the sudden and tragic death of King Louis II. The battle itself served as background to the political process that was underway at the time. From this perspective, Velius' work is a priceless source.

CLOSING REMARKS: BRODERICUS VS. VELIUS

Any historian of the period in question would be eager to compare Velius' account of Mohács to the account given by Stephanus Brodericus, which is the best-known and rightfully most momentous text of this type.⁴⁷ In our volume, Gergely Tóth has done this in depth in his meticulous and thought-provoking essay. I would add only a few observations regarding this, taking advantage of my position as editor, i.e. the first person who is able to read all the essays in the volume and offer a few reflections on them.

In his essay, one of the key questions Tóth raises concerns the origins and circles of Velius' information and sources. Waczulik had assumed that Velius knew Brodericus' work on Mohács, as it was published in Krakow in April 1527. It is worth noting that there is no clear evidence in Velius' text that he actually knew Brodericus' work. My findings, which are generally accepted by specialists in the field, suggest that Brodericus only finished the *Historia verissima* one year later, in the spring of 1528, but the work remained in manuscript form until 1568.⁴⁸ Therefore, theoretically there was a chance that Velius had read his

47 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*. This text by Brodericus has multiple Hungarian translations. The best one is Péter Kulcsár's version from 1977. For an overview regarding the literature on *Historia*, see Péter Kasza, 'De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima', in David Thomas (ed.), *Christian-Muslim Relations 1500 – 1900*. Last accessed: 18 October 2019. http://dx.doi.org/10.1163/2451-9537_cmrii_COM_26375

48 Péter Kasza, 'Egy elveszett kiadás nyomában. Brodarics István Históriajának első kiadásáról [On the Track of an Edition. On the First Edition of Stephanus Brodericus' *Historia*]', in Gergely Tóth (ed.), *Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról. A Kosáry Domokos 100. születésnapjának emlékére rendezett konferencia előadásai* [Clio inter arma: Studies on Hungarian Historiography between the Sixteenth and Eighteenth Centuries. The Presentations of the Conference Commemorating the 100th Birth Anniversary of Domokos Kosáry]. (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes) Budapest, 2014, 39–65; Idem, 'On the Track of an Edition: New Sources for the Dating of Stephanus Brodericus' *Historia verissima*', in Neven Jovanović – Branko Jozić – Francisco Javier Juez Gálvez – Bratislav Lučin (eds.), *Colloquia Maruliana XXIV: Anticka Bastina u Renesansom Tekstu (II.)*. Split–Marulianum, 2015, 193–204; Idem, *Egy korszakváltás szemtanúja. Brodarics István élete és működése* [Witness to a Turn of an Era: The Career of Stephanus Brodericus]. Budapest–Pécs, 2015, 169–200.

colleague's work, whom he had known personally before Mohács, but in the absence of a printed version, this would have been possible only via personal contact, and there is no trace of any such encounter. Tóth also notes that if Velius had known Brodericus' work, he would not have had to request a list of casualties from Olahus, as Brodericus' narrative would have provided this information. Undoubtedly, their works include motifs that are similar, and at a given segment, the formulation of a fragment is almost identical.⁴⁹ I am convinced that Velius did not know Brodericus' work. There are other explanations for the similarities between the two works, and we would do better to consider them independent, if for no other reason than because this raises the source value of both.

Velius was Silesian, and he portrayed Chamberlain Ulrich Czetricz, who happened to be the only eyewitness of Louis' death, in a surprisingly favourable light. Czetricz himself was also Silesian. He survived the battle, but no other information concerning his fate has come to light. As he belonged to the court in Buda in 1525–26, he may well have known Velius from there, and he may have offered him an account of the battle in person or in a letter. Many Bohemian attendants could also have served as oral sources, who, after returning home, wrote down or spoke about their experiences, and this could have served as munition for Velius, who was socially well connected enough in the lands of the Bohemian crown to get information for his work from these kinds of witnesses. If this is what happened (i.e. if these kinds of eyewitness accounts provided by people who survived the battle were among the sources Velius used), the source value of both works is raised by the overlap between data, events, and places, as they report independently of each other on identical or highly similar encounters. None of the authors had any particular reason to distort the series of events significantly. Even a dramatic moment like Ferenc Perényi's ill-omened prophecy seems more plausible, as both authors mention it. The anecdote, at the core of which lies the notion of the Hungarian army as martyr was not heard first-hand by all the soldiers in the camp either. Rather, presumably it spread among them by word of mouth, and so it also underwent some distortion. The accounts given in Velius' text and Brodericus' text are not identical, but they are similar enough to give the episode historical authenticity. Brodericus was an eyewitness to the events, so his version may be more authentic in its details, but Velius' narrative suggests that the story should by no means be dismissed merely as a dramatic embellishment invented by Brodericus to make the account more exciting.

However, as I noted above, the key issue is the question of responsibility. On this point, the two texts operate on different levels. If we only consider the debate

49 See Tóth's essay and the earlier secondary literature: Gergely Tóth, 'Bűnbakképzés és propaganda: Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása) [Scapegoating and Propaganda: The Ottoman Campaign and Battle of Mohács of 1526 in the Historiography of the Early Modern Period (Part I. The Historiography of the Sixteenth Century)]', in Pál Fodor – Szabolcs Varga (eds.), *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben* [More than a Battle: Mohács. The Battle of 1526 in the Hungarian Academic and Cultural Memory]. (Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet) Budapest, 2019, 107–109.

regarding the king, we could state that the two texts are contradictory, and the only thing that is certain is that *there was some sort of sharp conflict about the role of the king*. This is the point where, in my opinion, we step from the level of data to the level of viewpoints and diverging aims.

Brodericus' texts, in my assessment, can be read as self-excuses and apologies for Szapolyai. The ex-chancellor underlined that he himself was the one who had tried to convince the combative soldiers and leaders to postpone the battle, as under the circumstances defeat was inevitable, and the king might also perish. Regarding Szapolyai and Kristóf Frangepán, the account claims that they had cautioned the king in letter not to approach the enemy too closely until the auxiliary armies arrived. This might be true, but apart from this contention made by Brodericus, who wrote the *Historia* as Szapolyai's adherent, we have no other evidence in support of this.

Velius did not mention Brodericus, not even by name. In his version, the major speech is delivered by László Szalkai, and Szalkai tries to convince the unruly Hungarians not to let Louis join the battle. Velius mentions Szapolyai only in a piece of marginalia, stating that his failure to arrive on time aroused suspicion. In contrast with Brodericus' account, which contains messages explaining Szapolyai's failure to arrive, Velius did not write anything of the sort, much as his text contains no indication that the voivode wanted to protect King Louis from the battle.

An interim solution might be imaginable, according to which both Szalkai and Brodericus expressed their opinion regarding the king and indeed did so with the same aim, but Velius wanted to emphasize the merits of his former patron, Szalkai, while Brodericus – understandably – sought to craft a narrative that exculpated his patron, though in the absence of additional information we can do little more than guess. Tóth's essay offers a meticulous discussion of the motivations that might have guided Velius' hand in his portrayal of Szalkai as Louis' primary protector. One thing is for certain: the texts by Brodericus and Velius differ on this matter so much that each lessens the credibility of the other. Having found and studied Velius' text, we have to look at Brodericus' more cautiously, as clearly only one of them may have written the truth, and it is quite possible that neither did. In 1528 and 1531, the question of who could be blamed for the king's death and who could be considered to have acted as a devoted and loyal adherent was a key element of legitimacy, both for Szapolyai and for Ferdinand.

We may never have a clear answer to this question, but from the perspective of scholarship, a well-founded doubt is in many cases more fruitful than an indisputable axiom. Velius' text will help us clarify certain details and recognise certain boundaries of contemporaneous humanist historiography. We are publishing this volume in the hope of furthering this discussion.

Gergely Tóth

VELIUS MUTILATUS

THE SURVIVING FRAGMENT OF THE HISTORY OF THE BATTLE OF MOHÁCS BY CASPAR URSINUS VELIUS

INVESTIGATING A PIECE OF WRECKAGE: INTRODUCTORY THOUGHTS

“...In our country, after so many shipwrecks – for lack of anything better – miserable pieces of wreckage caught amongst the waves play the roles that richly loaded cargo boats do for other nations. Here, in effect, all sorts of historical fragments have to be collected first; while in other parts of the world even the most comprehensive source documents are received with indifference.”¹ This rather fitting ship(wreck) allegory was used by Matthias Bel (Bél Mátyás) in the preface to the corpus entitled *Scriptores rerum Hungaricarum*, which was edited primarily by him – so he had more than adequate grounds for his claim. I doubt any Hungarian historian, especially among those who study earlier periods, would not agree with his complaint. Throughout the history of Hungary, there have indeed been many shipwrecks, so there is a great deal of wreckage, driftwood and scraps among the historical records, the collection and interpretation of which remains a challenge for later generations.

If we take a closer look at the account of the Battle of Mohács by Caspar Ursinus Velius, the remarkable humanist scholar from Silesia (c. 1493–1539),²

1 Mátyás Bél, ‘Előszó [Preface] (Praefatio Matthiae Belii ad Lectorem, in J. G. Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum...* Vols. I–III. Viennae, 1746–1748, I. i–xxi)’, trans., annotated by Gergely Tóth in Gábor Tüskés (ed.), *Magyarországi gondolkodók. 18. század. Bölcsészettudományok I.* [Hungarian Thinkers. Eighteenth Century, Humanities I.] (Magyar Remekírók. Új folyam.) Budapest, 2010, 666–685. The original text: “...post tot naufragia, tenuia saepe tabulata, passim inter fluctus correpta, id nobis sufficient oportet; quod in gentibus aliis, naves onerariae ac locupletes. Nempe, colligere apud nos, fragmenta quaevis historiarum, necesse est; cum alibi terrarum, adparatus etiam exaggeratissimi fastidiuntur.” Bel, Praefatio, xx.

2 On his life, see Gustav Bauch, *Caspar Ursinus Velius, der Hofhistoriograph Ferdinands I. und Erzieher Maximilians II.* Budapest, 1886; Michael Erbe – Peter G. Bietenholz, ‘Caspar Ursinus Velius of Świdnica’, in Peter G. Bietenholz – Thomas B. Deutscher (eds.), *Contemporaries of Erasmus: A Biographical Register of the Renaissance and Reformation. Vols. I–III.* Toronto–Buffalo–London, 1985–1987, III. 356–357; Bálint Lakatos, ‘Ursinus Velius, Caspar’, in Péter Kőszeghy – Zsuzsanna Tamás (eds.), *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: Középkor és kora újkor. Vols. I–XIV.* [Lexicon of

we unfortunately must agree that it deserved to be characterized as a “miserable piece of wreckage.” Obviously, it is not worthless or unhelpful. On the contrary: those parts of it that have survived prove what a painstaking work it is; or what it would have been had Velius finished it. The version which has survived is only a draft, with complementary thoughts in the margins and some corrections, but for the most part the main text is well-elaborated. We do not know whether this is simply as far as Velius got in this work or whether there existed a more complete and clearer version. Moreover, the copy has been mutilated: where the description of the battle would start, the pages containing the remaining part of the work were cut out from the codex.³ And as if this were not be enough, the origins of the work are similarly problematic: though we have a few nuggets of information about its origins – Velius himself mention it in three of his letters, for instance – many details remained blurry. We do not know why it was written, nor do we have any information concerning how it was received or what later influence it might have had (who obtained the missing pages?). Moreover, we do not know why the renowned humanist did not finish the work, or if he did, why it was not published. We can only do one thing: we start examining the dry rot and broken piece of wood, and based on the pieces of information at our disposal, such as Velius’ biographical data, his network of connections, and his works and letters, we try to imagine how the one-time ship might have looked.

In my study I will concentrate on Ursinus Velius’ two visits to Hungary, as I consider them to be essential to an understanding of his work. Velius, who no doubt deserved a better fate, had been to Hungary before the Battle of Mohács – from November 1525 until the spring (summer?) of 1526 – and after the battle – from August 1527 until March 1528 – and he had made the acquaintance of several people. The purpose of his visit in 1525 was completely different than in 1527. Later, these reasons and aims appear in his history of Mohács, and serve as the core of the narrative.

“...APUD PANNONIOS AMPLA CONDITIO PROPONITUR...” –
VELIUS IN BUDA AND THE HUNGARIAN ELITE IN 1525–1526

A humanist is utterly satisfied only when he has a wealthy patron and congenial friends who appreciate his work. Velius’ friend Jacobus Piso, also a renowned poet, provided both when he invited the already celebrated humanist poet and orator to Hungary in 1525.⁴ In November 1525, Velius was already in Hungary,

Hungarian Cultural History: Middle Ages and Early Modern Age]. Budapest, 2003–2014 (henceforth *MAMŰL*), XII. 232–234. See also the essay of Péter Kasza in this volume.

3 For more on this, see Péter Kasza’s essay in this volume.

4 See Piso’s letter to Erasmus. Buda, 1st February 1526 in *Opus Epistolarum Des. Erasmi Roterodami. Vols. I–XII*. Ed. P. S. Allen (I–VIII.), H. M. Allen (IV–XI.), H. W. Garrod (IX–XI.), indices compilavit Barbara Flower, perfecit et edidit Elisabeth Rosenbaum (XII.). Oxonii, 1906–1958 (Allen, *Opus Epistolarum*), VI. nr. 1662. On the letter, see also Bauch, *Caspar Ursinus Velius*, 48–49, 50. On Jacobus Piso, see László Domonkos, ‘Jacobus Piso of Medgyes’, in Bietenholz–Deu-

residing in Piso's house in Buda and taking part in the cheerful life of his host's humanist *sodalitas*.⁵ He must have enjoyed this new lifestyle, as he had been through hard times. In 1523, Archduke Ferdinand had appointed him professor of rhetoric at the University of Vienna, but Velius had considered this profession burdensome, even a kind of retribution – as he claimed in his letter to Erasmus.⁶ Apart from his humanist friends, he found an influential patron in Buda, the Hungarian royal capital, in Archbishop and Chancellor László Szalkai, to whom he must have been recommended by Piso, an old friend and protégé of the prelate.⁷

László Szalkai (1470s – 29 August 1526, Mohács) was chancellor and archbishop of Esztergom and one of the most powerful Hungarian politicians of the time. Though his authority weakened between 1525 and 1526 (he had to resign as chancellor and return the royal seal), he somehow managed to retain the majority of his positions even in these troubled times. He managed to do so by maintaining good relations with all the parties: the royal court, István Werbőczy's faction and the baronial opposing party led by István Báthory de Ecsed.⁸ Furthermore, as the son of a shoemaker born in Mátészalka who had become part of the elite only later as a *homo novus*, Szalkai was a skilful businessman, and he became quite wealthy over the course of his career.⁹ Lastly, he had the necessary education and an appreciation for scholarship and poetry, as he acquired high magisterial and ecclesiastical positions predominantly on the basis of his talent and intelligence. In brief, he was an ideal patron.

In fact, Velius might have taken note of Szalkai earlier. In the preface to one of his minor works published in 1521, he exalted the archbishop for his generosity,

tscher (eds.), *Contemporaries of Erasmus*, III. 94–95; with new reference literature, László Jankovits, 'Piso, Jacobus', in *MAMŰL* IX. 200–201.

5 Bauch, *Caspar Ursinus Velius*, 50; for Hungarian people with whom he got acquainted at the time, see Lakatos, 'Ursinus Velius', 233.

6 Velius complained to Erasmus that he did not enjoy his work at the university: "*Nil vero faustum ac foelix potest esse in hoc labore molestissimo docendi*." See Velius' letter to Erasmus. Vienna, 12 March 1525. Allen, *Opus Epistolarum*, VI. nr. 1557 (p. 43). Moreover, misunderstandings arose between him and some prestigious people, so he was considering moving. Hungary emerged as a possible destination; see *ibid.* (see the quotation in the title of the subchapter from this letter by Velius).

7 For the relationship between Piso and Szalkai, see László Jankovits, 'Jacobus Piso és Szalkai László [Jacobus Piso and László Szalkai]', in László Jankovits, *Hazugok, fecsegők, álmodozók: Tanulmányok a régi magyar költészetéről* [Liars, Chatters, Dreamers: Studies on Early Hungarian Poetry]. (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok, 7.) Budapest, 2006, 92–102.

8 For Szalkai's political manoeuvrings in the years before the Battle of Mohács, see András Kubinyi, 'A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt [The Domestic Political Situation of the Hungarian State prior to the Battle of Mohács]', in Lajos Rúzsás – Ferenc Szakály (eds.), *Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából* [Mohács: Studies Commemorating the 450th Anniversary of the Battle of Mohács]. Budapest, 1986, 92–97; András Kubinyi, 'Szalkai László esztergomi érsek politikai szereplése [The Political Career of László Szalkai, Archbishop of Esztergom]', *Aetas* 9:1 (1994) 107–119.

9 See Kubinyi, 'Szalkai László', 104–105, 108–109.

erudition, and wisdom.¹⁰ In his volume of poems published in 1524 – after meeting him during a short visit to Hungary in 1523¹¹ – he dedicated a rather flattering poem to him. Today, the topic of the poem might seem a bit bizarre, but at the time it was a familiar element of humanist ideology. In the Olympus scene in the poem, Minerva (Athena), Apollo and Juno are competing against one another in front of Jupiter over who Szalkai should belong to (in order not to leave the reader in doubt, it was Jupiter himself who won in the end).¹²

By 1525, Velius' hard work had yielded fruit, in part thanks to Piso's influential advocacy. The archbishop made him a member of his court. The illustrious poet made sure to leave no doubt regarding his success in his book of poems from 1526 entitled *Nenia*, in which he let the world know what a wonderful patron he had found in Hungary. He did so by publishing two of Szalkai's poems, which he placed at the beginning of the volume, and he praised the poems to the skies in the dedication, noting the erudition of the archbishop and his other virtues.¹³ Still, the short epigrams that Szalkai pieced together – as pointed out by László Jankovits – disseminate in their entirety a culture and worldview dating back the Middle Ages, and they are poorly written. This is not surprising. Sources suggest that the powerful archbishop was a *domidoctus* (educated only in Hungary and not abroad) and had never had any humanist education.¹⁴ Obviously, Velius included these poems in the volume not for their aesthetical value. Instead, he tried to express how he had won the archbishop's favour, as proven by the fact that the archbishop had shown him the poems and had unquestionably allowed their publication.

In addition to the poems, a rather cordial lyrical dialogue was also published in this book. In the first part of this dialogue, Szalkai suggests that Velius live next to him and promises that he will be friendly with him (the poem is awkward, so in my view, it is possible that it was also authored by Szalkai).¹⁵ The reply suggests a passionate and fervent affection that only a humanist can feel for his

10 "Quid enim liberalius? quid doctius? quid sapientius Ladislao Salcano Archiepiscopo Colocensi Revere[n]dissimo], cuius munificentiam nemo non probat, eruditionem admiratur, sapientiam denique incredibilem observat." Caspar Ursinus Velius, 'Reverendissimo in Chistro Patri ac domino D. Stanislao Episcopo Olomutzensi... (Dedication)', in *Sancti Cyrilli... de animae decessu, deque eius vita altera sermo*. [Transl.] C. Ursinus Velius. Viennae Pannoniae, 1521, [A i]v.

11 Bauch, *Caspar Ursinus Velius*, 46.

12 Caspar Ursinus Velius, 'Ad reverendissimum D. Ladislaum Zalcanum archiepiscopum Strigoniensem', in Caspar Ursinus Velius, *Oratio dominica in versus adstricta... Aurea carmina Pythagorae... eodem Ursino interprete... eiusdem epistola... eiusdem varia epigrammata*. Viennae Austriae, 1524 (henceforth *Oratio dominica*), B4v. The poem later was published in Velius' book edited in 1526: Caspar Ursinus Velius, *Nenia Sereniss. Dominae Mariae reginae Pannoniorum de obitu Sereniss. Dominae Elisabethae reginae Danorum Sororis dulcissimae: Eiusdem ad diversos diversa epigrammata*. [Vienna], 1526, Aiii v.

13 For the poems, see Ursinus Velius, *Nenia*, A ii r; for a Hungarian translation of them, see József Fögel, *II. Lajos udvartartása 1516–1526* [The Court of Louis II 1516–1526]. Budapest, 1917, 74. For the dedication, see Ursinus Velius, *Nenia*, [Ai]v.

14 See Jankovits, 'Jacobus Piso és Szalkai László', 93–95.

15 "Salcanus Ursino: Vivere nobiscum, si vis Ursine, venito / Mens mea fortunis fiet amica tuis." Ursinus Velius, *Nenia*, B[i] v.

patron. He wants to serve and please him only! Even if the emperor or someone of a higher rank (!) would try to approach him (Velius), he could never compete with the archbishop! For him, Szalkai will be the Emperor, Buda will be Rome, and the Pannonian Plain will be Latium!¹⁶ Velius gave further expression to his devotion with a series of poems.¹⁷ Though the reader might regard this exuberant show of respect and dedication with some scepticism, one fact was certain: Velius seriously considered staying in Buda as part of Szalkai's entourage.

Velius also endeavoured to form good relationships within the political elite of the Kingdom of Hungary. In his book of poems entitled *Nenia*, he dedicated twenty-five panegyrics (a popular lyrical genre in humanist circles in the sixteenth century, so in the royal court of Vienna as well) to Hungarian magnates. These poems helped him establish his own prominence, build his career and network, and climb the ladder in the court hierarchy (Johannes Serifaber's *Sylva encomiorum* is a very similar compilation to *Nenia*).¹⁸ Based on the list of people to whom the poems were dedicated, Velius carried out exhaustive work. In addition to Szalkai, he wrote poems to influential figures such as the Palatine of Hungary István Werbőczy,¹⁹ the new Chancellor inaugurated on 11 March 1526 Stephanus Brodericus (István Brodarics),²⁰ papal nuncio Antonio Burgio,²¹ and the master of the treasury Elek Thurzó,²² to name but a few.

Brodericus – and Burgio – are especially important from the perspective of our discussion, since the former was appointed by the ruler to replace none other than Szalkai: a decision which was made at Burgio's proposal, who detested Szalkai and considered him responsible for the country's dire financial situation.²³ Why did Velius dedicate endearing poems to people like Brodericus – to whom he referred as chancellor even in the title!²⁴ – and Burgio if they were enemies of his patron? The answer may well lie in the fact that Szalkai was a calculating and cautious politician, and in all likelihood, he was able to collaborate with Burgio and Brodericus despite these conflicts, even after the election of the new

16 “Ursini responsum: Sic mihi tu facilis, sic sim tibi maxime carus, / praesul, et optata conditione fruar: / ut mea mens nulli, tibi quam servire parata est, / et studet haec uni velle placere tibi. / Non, si me Caesar petat aut qui Caesare maior, / te potior fuerit ille vel iste mihi. / Tu mihi Caesar eris, tu Caesare maior, et urbs haec / Roma erit et Latium Pannonis ora solum.” *Ibid.* B[i] v–Bii r.

17 For the poems praising Szalkai, see *ibid.* Aiiiii v–Bii v.

18 For this, see Gábor Kiss Farkas, ‘Istvánffy Miklós Oláh-panegyricusa [The Panegyric Poem of Miklós Istvánffy on Nicolaus Olahus]’, in Pál Ács – Gergely Tóth (eds.), „A magyar történet folytatója”: *Tanulmányok Istvánffy Miklósról* [“The Continuer of Hungarian History”: Studies on Miklós Istvánffy.] (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest, 2018, 207–215; for Serifaber's work published in 1550, see *ibid.* 209.

19 Ursinus Velius, *Nenia*, Bii v–[Biiiii]r.

20 For the poems, see *ibid.* [Biiiii]r. For more about the poems, see Péter Kasza, *Egy korszakváltás szemtanúja: Brodarics István pályaképe* [Witness to a Turn of an Era: The Career of Stephanus Brodericus]. Pécs–Budapest, 2015, 167.

21 Ursinus Velius, *Nenia*, [B iiiii]v.

22 *Ibid.* C[i]r–v.

23 Kubinyi, ‘A magyar állam’, 93–95; Idem, ‘Szalkai László’, 102–103; Kasza, *Egy korszakváltás*, 67–70.

24 Ursinus Velius, *Nenia*, B[iiiiii]r.

Chancellor. Later, even Brodericus, his successor, recognized the archbishop's immense influence and his experience in government before Mohács, highlighting that the king had relied first and foremost on his opinion.²⁵ Consequently, one cannot speak about treason or "duplicity" here regarding Velius: he simply sensed that his patron was able to maintain good relations with the other members of the court. At the same time, we cannot exclude the possibility that the humanist poet – like Szalkai himself – held several irons in the fire at once and tried to keep up good relations with all of the various cliques in the court.

Among these cliques, the royal couple was particularly powerful, especially Queen Mary of Austria and her adherents.²⁶ Velius was aware of this, and he worked hard to gain the queen's favour. In his book of poems from 1524, he flattered her eloquently. In this playful text, Cupid complains to his mother that Mary, the Hungarian king's pretty wife, has taken his bow and arrow. When Venus asks how this could have happened, Cupid gives the following answer: he was deceived by Mary's beauty, and he thought he was giving his arms to his mother!²⁷

During his stay in Buda, Velius certainly had occasion to meet the queen, as his host, Jacobus Piso, worked as the royal secretary and therefore was the royal couple's confidant.²⁸ This might be related to the fact that Velius strove to attain Mary's sympathy in his volume of poems from 1526; moreover, the occasion for which the book was compiled was the death of Isabella (of Austria), Queen of Denmark, Mary's sister. This serves as the subject of one of Szalkai's poems and the title poem of the volume, the elegy entitled *Nenia*, in which the poet gives voice to Mary, who is mourning her sister.²⁹ This is followed by two fictional gravestone poems dedicated to Isabella, but in the next, slightly frivolous poem, Venus reaches out to the repenting sister and asks her to leave her mourning gown behind and impress her husband instead.³⁰ Logically, the Cupid poem above is republished here, immediately after the latter one.³¹

25 Stephanus Brodericus, *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima*. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova, Tom. VI.) Ed. Petrus Kulcsár. Budapest, 1985, 27. (We refer to the original text by Brodericus in line with Kulcsár's system of division.) Of course, it is possible that by underlining Szalkai's great influence, after the battle, Brodericus wanted to suggest that the late archbishop bore some responsibility.

26 Kubinyi, 'A magyar állam', 80–81, 86–90, 98; András Kubinyi, 'Habsburg Mária királyné udvartartása és a politika 1521–1525 [The Court of Queen Mary of Hungary and Politics between 1521 and 1525]', in Orsolya Réthelyi – Beatrix F. Romhányi – Enikő Spekner – András Végh (eds.), *Mária királyné, Mohács özvegye: A királyné és udvara 1521–1531* [Queen Mary, Widow of Mohács: The Queen and Her Court 1521–1531]. Budapest, 2005, 13–23.

27 "Cur fleret, natum Cytherea rogavit inermem, / ille, arcum amisi, telaque mater, ait. / Tunc dea, quis rapuit tantus tibi? Rettulit ille, / Pannonio regi nupta decens Marie. [!] / Rursum haec, qui potuit? haec reddidit ille: putavi / deceptus forma me dare, diva, tibi." Ursinus Velius, *Oratio dominica*, B4v; Ursinus Velius, *Nenia*, A[iiii]r–v.

28 See Kubinyi, 'Habsburg Mária', 14. Piso had been one of the king's tutors. See further Főgel, *II. Lajos*, 19, 41; Jankovits, 'Piso, Jacobus', 200.

29 Ursinus Velius, *Nenia*, Aii v–Aiii v.

30 *Ibid.* Aiii v–A[iiii]r.

31 *Ibid.* A[iiii]r–v.

We do not know how Queen Mary received these poems, though we do know that she was able to read them. We also know that she admired Erasmus. In 1522, during a lunch in the royal castle of Buda, she excitedly reached for a letter from the great writer that Piso had brought. (Erasmus had addressed the letter to Piso.)³² In 1530, the widowed queen sent a letter that she had written to the guiding light of the *respublica litteraria*.³³ If Velius dedicated the title poem to her and other poems as well, he had probably assumed that they would be met with a warm response. So developing a closer relationship with the royal couple was obviously among his long-term plans in Buda. Furthermore, Velius dedicated two poems to Louis II of Hungary, too. Each of them depicted the king's chivalric gallantry,³⁴ although, those written to Mary outnumbered them and were more notable. However, Velius' hopes were dashed, as his promising career in Buda was ruined by the disaster at Mohács a couple months later.

“...E POETA PRODII HISTORICUS...” –
VELIUS IN HUNGARY BETWEEN 1527 AND 1528

On 10 December 1527, Velius grabbed a pen to write a letter to Erasmus. First, he coldly remarked what a pity it was that the famous writer friend of his had not recommended him to Ferdinand, despite having promised to do so. Fortunately, Velius writes, someone else had done this, namely Johann Faber, Bishop of Vienna, and so he had become a member of the court of the Habsburg monarch, and from the classroom he had been transferred to the “military tent”. As he puts it, he said farewell to the muses and became a follower of Bellona, Mars, and also a court historian.³⁵ The letter was written in Esztergom.

What happened to Velius after the spring of 1526? Based partly on this letter and partly on other records, we can arrive at the following conclusions. Sometime in the spring or summer, probably after the inauguration of Brodericus as

32 The Queen was eager to see Erasmus' handwriting (*“cognoscendae manus avida”*). Piso reported all this to Erasmus; see Allen, *Opus Epistolarum*, V. nr. 1297 (p. 82). For a Hungarian translation, see Fögel, *II. Lajos*, 142–145. (The expression quoted here is mistranslated and partly left out, see *ibid.* 144.) For the scene and its background, see Zoltán Csepregi, ‘Udvari papok Mária királyné környezetében [Court Priests in the Environment of Queen Mary]’, in Réthelyi–F. Romhányi–Spekner–Végh (eds.), *Habsburg Mária*, 45.

33 See it mentioned in Johann Henckel's letter: Allen, *Opus Epistolarum*, VIII. nr. 2309 (p. 420); Erasmus' answer: *ibid.* nr. 2350 (p. 479). Mary sent another letter to him later, on 13 June 1533, in which she urged Erasmus to return to the Low Countries: *ibid.* X. nr. 2820 (pp. 246–247). I would like to thank Emőke Rita Szilágyi for bringing my attention to this letter.

34 This poem published in the volume of 1524 is also rather frivolous, as it relates that Venus, after having seen Louis' triumph at the tournament, said to Mars that she would rather suffer under Vulcan's chains bound to this king – alluding to the famous myth – than with the god of war. (*“Huic equidem regi Vulcania vincula malle / ante deos iterum, quam tibi iuncta pati.”*) Ursinus Velius, *Oratio dominica*, B4 r–v. For the other poem, see Ursinus Velius, *Nenia*, B[i] r–v.

35 See Velius' letter to Erasmus. Esztergom, 10 December 1527: Allen, *Opus Epistolarum*, VII. nr. 1917 (p. 272).

Chancellor, so after 11 March,³⁶ he left Buda; the circumstances of his departure are unknown, but he probably had to go to Vienna in order to have the *Nenia* printed.³⁷ It is also possible that he was driven to leave the Hungarian royal seat because of news of the approaching Ottoman forces, and he thought it advisable to return to Austria when he realized that armed conflict was imminent. As explained earlier, his network of connections in Hungary broke down almost completely following the Battle of Mohács. Szalkai was killed on the battlefield, the king died, and in 1527, PISO died; although the queen had stayed for a time as regent of Ferdinand (in Pozsony [Pressburg/Bratislava], close to Vienna),³⁸ it seems that Velius did not try to get close to her at the time. Instead, as the letter reveals, he managed to enter Ferdinand's promising court in a new role, that of a chronicler.³⁹ In July 1527, he was present in the army when the Habsburg ruler launched the campaign against his rival, John Szapolyai, who was elected king by part of the Hungarian nobility after the battle of Mohács. He alludes to this in his letter by mentioning the military tent and "following" Mars. He stayed next to Ferdinand when he moved his seat to Esztergom for the winter of 1527–1528;⁴⁰ the latter can only be deduced from the letter's date and the place where it was written.

When Velius wrote the aforementioned letter to Erasmus, he had already met the first serious challenge of his new position. The task of the new court historian was to write a speech for the coronation of Ferdinand in Székesfehérvár, which he delivered on 3 November 1527 in the coronation church as part of the ceremony.⁴¹ Later, he had the speech published in print;⁴² the contents of this

36 He wrote a comic poem on Stephanus Brodericus' "arrival to Esztergom", and as he named him chancellor in the poem mentioned above, we can reasonably assume that this poem was also written after the nomination; see Ursinus Velius, *Nenia*, B[iiii]r. As per Pongrácz Sörös, the poem was written around the end of June, at least Brodericus went to Esztergom around that time to meet with Archbishop Szalkai; see Pongrácz Sörös, *Jerosini Brodarics István (1471–1539)* [István Brodarics of Jerosin (1471–1539)]. Budapest, 1907, 40. For the poem, see also Kasza, *Egy korszakváltás*, 167.

37 See further Bauch, *Caspar Ursinus Velius*, 52–53.

38 On her significant political role during these times and her regency, see Géza Pálffy, 'Új dinasztia, új udvar, új politikai döntéshozatal: Korszakváltás Magyarországon a mohácsi csata után [New Dynasty, New Court, New Political Decision-Making: A Decisive Era in Hungary after the Battle of Mohács]', in Réthelyi–F. Romhányi–Spekner–Végh (eds.), *Habsburg Mária*, 26–27.

39 In Hungary, this was accompanied by the title "the keeper of the library of Buda" (*Bibliothecae Budensis custos*) – at least Vadianus, the acquaintance of Velius reported this to Collimitius around the end of 1527. See Csaba Csapodi, *A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek* [The Codices and Printed Books Found in the Royal Castle of Buda in 1686]. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei, 15.) Budapest, 1984, 45.

40 See Géza Pálffy, 'A Magyar Királyság a 16. századi Habsburg Monarchiában [The Kingdom of Hungary within the Sixteenth-Century Habsburg Monarchy]', *Századok* 141:5 (2007) 1086.

41 He reports about this in his work *De bello Pannonico*; see Caspar Ursinus Velius, *De bello Pannonico libri decem*. Studio et opera Adami Francisci Kollarii. Vindobonae, 1762, 37. Hungarian translation: Caspar Ursinus Velius, *Tíz könyv a magyar háborúról* [Ten Books on the Hungarian War]. Trans., annotation, afterword by Zsolt Szebelédi. Máriabesnyő, 2013, 34.

42 Caspar Ursinus Velius, *Oratio habita in Alba Regali die felicissimae coronationis Ferdinandi, Ungariae Boemiaeque regis...* Basileae, 1528. For a short review, see Mihály Imre, *Magyarország*

work should be discussed in detail, as it was an important antecedent to the *De interitu*.

First, the text reveals that Velius was completely aware of his tasks as chronicler. Second, it demonstrates that he was a high master not only of Latin poetry but of rhetoric, too. His oration is a masterpiece: it is a concise, witty, and impressive work. First, he affirmed Ferdinand's right to the Hungarian throne with reference to historical facts: he evoked the Treaty of Pozsony of 1491, then the marriage contract of 1515, according to which Anna Jagellonica became the wife of the Habsburg archduke.⁴³ These kinds of references to contracts were a common element of Habsburg claims to the Hungarian throne, so it is not surprising that Velius put considerable stress on this.⁴⁴ Then, he praised Ferdinand's virtues and talents to the skies;⁴⁵ later, he noted several times that hopefully Ferdinand and his older brother Emperor Charles V would reclaim the castles conquered by the Turks.⁴⁶ One year after Süleyman's campaign, this was an important issue for the Hungarian orders present at the coronation ceremony.

Velius further explained in the oration how the Hungarians should interpret the endeavours in which Ferdinand had engaged over the course of the past eighteen months or more, and he urged them to reconsider the acts of Szapolyai, too. Velius emphasized that, although both the Emperor and his brother, the archduke, had been busy with various other duties during the Ottoman attack (which was why they had not really helped Louis), when they had learned of the defeat, Ferdinand had hurried to Vienna to raise an army.⁴⁷ When the archduke learned that the Ottomans had retreated abruptly, he could have attacked Hungary, but he did not do so. Instead, he waited, as he did not want to declare a new war on this poor, downtrodden country. Ferdinand had done everything possible to compel the Hungarians to be loyal and fulfil their obligations, Velius continued, but he had been unable to prevent Count John from laying his hands

panasza: A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában [The Complaint of Hungary: The *Querela Hungariae* Trope in the Literature of the Sixteenth and Seventeenth Centuries]. (Csokonai Könyvtár, 5.) Debrecen, 1995, 16–19; Réthelyi–F. Romhányi–Spekner–Végh (eds.), *Habsburg Mária*, Cat. VII–12 (the work of Ágnes W. Salgó).

43 Ursinus Velius, *Oratio habita*, A4r–v.

44 Today we already know that, in keeping with Hungarian law, these contracts could not be referred to as legitimate foundations for any claims, as they had not been ratified by the Diet. Ferdinand became lawful king because in December 1526 he was legitimately elected by the Diet of Pozsony, then at the beginning of November 1527 the legal coronation took place in Fehérvár in the presence of Velius. See Géza Pálffy, *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*. (CHSP Hungarian Studies Series, 18; East European Monographs, 735.) 2010, Wayne, NJ., 2009, 37–41.

45 Ursinus Velius, *Oratio habita*, A4v–B1v.

46 *Ibid.* B3v. For more on the given part, see Imre, *Magyarország panasza*, 17–19; Attila Bárány, 'Queen Mary of Hungary and the Cult of King Louis II in the Low Countries', in Réka Bozzay (ed.), *Történetek a mélyföldről: Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban* [Stories from the Lower Lands: The Relationship between Hungary and Low Countries in the Early Modern Period]. Debrecen, 2014, 375–376.

47 Ursinus Velius, *Oratio habita*, B1v–B2r.

on the crown and usurping the throne.⁴⁸ Thus, Velius left out the fact that John had been legitimately elected and crowned one year earlier, on 10 and 11 November 1526,⁴⁹ emphasizing instead the impertinence and wicked ambition of Ferdinand's enemy and contending that he was using the title of ruler "undeservedly" (*indignissime*).⁵⁰

With the narrative presented above, Velius clearly sought to offer an excuse for how Ferdinand had fallen behind John in the struggle for power and to explain by what right he had launched a campaign against the lawfully crowned king of Hungary. As for the tardiness of the archduke, Velius' excuse is not plausible. In the autumn of 1526, Ferdinand had been occupied first and foremost with obtaining the Bohemian throne, and even though he had also tried to hamper Szapolyai's rise to power, the one-time Transylvanian voivode had presented him with a fait accompli.⁵¹ It is worth noting that Velius did not mention the Diet of Pozsony held in December 1526, during which Ferdinand was lawfully elected as a king – he only wrote about it in the recommendation to István Báthory, and he refers to it as a *nomination*.⁵² He may have done this because the Habsburgs viewed Hungary as an inheritance, so in their assessment, there was no need for an election.⁵³ He also clearly took into consideration the fact that it would have been difficult to declare Szapolyai's election void if he were to make note of Ferdinand's election, which took place *later* in time, in order to undermine the legitimacy of the alleged usurper. Making mention of the *earlier* contracts and the inheritance through the female line seemed a much more persuasive approach.⁵⁴

At this point, Velius turned to Ferdinand to tell him that on that day, he became the monarch of a wonderful nation. Next, Velius discussed at length the heroism and piety of the Hungarians, their fight against the pagans and heretics (including the Cumans, the Hussites, and the Turks), and even the triumph over Venice and the conquest of Dalmatia.⁵⁵ He mentioned the two Hunyadis and the so-called *propugnaculum* trope: according to Velius, the Hungarians "*viva propugnacula, et spirantes muri*", i.e. against the Turks.⁵⁶ But the obligatory *fertilitas* tropes are also included in the speech.⁵⁷ Regarding the Battle of Mohács, he claimed that every other nation should have supported Hungary, as Hungary

48 *Ibid.* B2r.

49 For John's legitimate accession to the throne, cf. Pálffy, *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy*, 37–39.

50 "Proinde [Ferdinandus] nihil non tentavit, quo benigne admoniti illi in fide officioque continerentur, verum haud quicquam profecit, iampridem corroborata Comititis Ioannis audacia, inveterataque scelesti ambitione, quin ille de repente arrepto diademate regium sibi nomen, ac potestatem indignissime usurparet." Ursinus Velius, *Oratio habita*, B2r.

51 Cf. Pálffy, 'Új dinasztia', 26–27.

52 "...regem Pannoniorum nominarent." Ursinus Velius, *Oratio habita*, A2r.

53 Pálffy, *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy*, 161–168.

54 *Ibid.* 38–39.

55 Ursinus Velius, *Oratio habita*, B3v–[B4]v.

56 *Ibid.* B4v. See further Imre, *Querela Hungariae*, 17–18.

57 Ursinus Velius, *Oratio habita*, C1r–v. Cf. Imre, *Querela Hungariae*, 18–19.

helped them during war and fed them during peace: but Hungary had been forsaken, so suffering defeat had been inevitable.⁵⁸ As indicated, the Royal Court of Vienna did not hesitate to make this allegation, which King Matthias of Hungary (1458–1490) had also made, namely that the western monarchs were to blame for the Ottoman advances because they had failed to provide support. Many other sources offer ample testimony to this. The propagation of this allegation, accompanied by the image of Hungary as a bastion protecting the whole of Europe, was entirely natural, as it underpinned Habsburg policy from then on, for example at the imperial diet, when the *Türkenhilfe*, a kind of tax imposed to gather funds for the struggle against the Turks, was being discussed.⁵⁹

The section on the Hungarians and Hungary is interesting from other perspectives as well. At this point, Velius' oration struck a different tone than Johannes Cuspinianus (1473–1529) had one year earlier in his *Oratio proptreptica*, in which the humanist from Vienna, who was twenty years older than Velius (and also a tested Habsburg diplomat), depicted the severity of the loss of the Battle of Mohács and encouraged the imperial orders to support Ferdinand's "anti-Ottoman" campaign (which in reality was intended to seize the Hungarian throne). The main idea behind Cuspinianus' oration was to prove that only the inert, drunkard, irresponsible and militarily unprepared Hungarians were to be blame for the defeat, for they had betrayed their own king, and only the Habsburg monarch could restore order to the country. The oration was so "successful" that Stephanus Brodericus cited it as one of the reasons why he had ceased to support Ferdinand.⁶⁰ In Vienna, they realized that "warmer words" would be needed to win back and conciliate the Hungarian magnates and persuade them to acknowledge Ferdinand's rule.

At the same time, the references to John Szapolyai in both orations are also fascinating. While Cuspinianus tried to ignore him as if he did not exist (there

58 "*Quam [Hungariam] ad servandam atque eripiendam ex faucibus immanissimorum hostium omnes exterarum nationes, quae ab ea in bello saepissime defensae, in pace nutritae fuerunt, sumtis armis tanquam ad restringendum commune incendium concurrere oportebat, eam anno superiore illarum auxiliis destitutam impurissimus hostis copiis instructissimis improviso adortus, ferro atque igni perpopulatus est, et miserabiliter devastavit.*" Ursinus Velius, *Oratio habita*, C1v.

59 See further Bárány, 'Queen Mary', 376–377.

60 See Kasza, *Egy korszakváltás*, 172–173. The following book discusses Brodericus' decision meticulously, and it also includes the bishop's letter to Ferdinand and a translation of this letter: Péter Kasza – Géza Pálffy, *Broderics- emlékkönyv: egy különleges pártváltás a mohácsi csata után. Broderics István szerémi püspök búcsúlevele I. Ferdinánd királyhoz 1527. március 18., Dévény* [Brodericus Memorial Book: A Special Change of Sides after the Battle of Mohács. The Farewell Letter from Stephanus Brodericus, Bishop of Szerém, to King Ferdinand I (Dévény, 18 March 1527)]. Budapest, 2011. See the detailed analysis of Cuspinianus' work in our previous essay: Gergely Tóth, 'Bűnbakképzés és propaganda: Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása) [Scapegoating and Propaganda: The Ottoman Campaign and Battle of Mohács of 1526 in the Historiography of the Early Modern Period (Part I. The Historiography of the Sixteenth Century)]', in Pál Fodor – Szabolcs Varga (eds.), *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben* [More than a Battle: Mohács. The Battle of 1526 in the Hungarian Academic and Cultural Memory]. (Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet) Budapest, 2019, 76–83.

is only a blurred allusion to him, and his name is not used),⁶¹ one year later, Velius could not do this, especially not at Fehérvár, where one year earlier, King John had been elected by part of the Hungarian elite. Instead, he chose a different strategy: he contended that “the Count of Szepes” taken the title of king as a usurper, and his rule was not legitimate, as opposed to Ferdinand, who was entitled to the throne for several reasons. To summarize, based on its contents, Velius wrote his speech after having carefully pondered previous experiences, and he kept the necessary considerations in mind and took into account the opinions and self-perceptions of the Hungarian political elite (which was essential, of course, as his address was delivered in front of a Hungarian audience), while at the same time he gave his full support to Habsburg rule in Hungary.⁶²

It is worth returning to Velius’ letter to Erasmus dated December 1527, as its continuation also revealed a great deal about the “tasks” of the poet-turned-chronicler. As it so happens, Velius did not write his old friend to let him know about his new position. This only served as an introduction to the actual message. The real subject of the letter was Erasmus’ letter written on 11 May 1527 and addressed to Sigismund I, or Sigismund the Old, King of Poland. In the epistle, the great humanist praised the monarch for his piety and his policy of seeking peace. He also complimented him for having made no claim to the Bohemian and Hungarian thrones after the death of Louis II, even though he had had the right to do so: instead, he had encouraged the Hungarians to elect the most suitable person. Furthermore, when he “learned that a war is on its way *between Ferdinand and John, King of Hungary*”, he had sent Archchancellor Krzysztof Szydłowiecki to urge the negotiation of a peace treaty between the parties.⁶³

The letter was printed in Kraków, behind Erasmus’ back,⁶⁴ so it made its way to Vienna and quite certainly to Hungary, where Ferdinand had been residing since the beginning of August. It is easy to understand why the monarch and his entourage would not have been happy about it, as Velius’ letter to Erasmus also indicates. Velius stated that he had already finished a book (or the first volume of his major work, later entitled *De bello Pannonico?*) in which he discussed Ferdinand’s quick and fortunate takeover of power in Hungary, and he also expressed his deep “astonishment” that Erasmus in his letter to the king of Poland did not call him, Ferdinand, king, though he was not ashamed of referring to the “count who attacked his homeland and betrayed his country (*illum parricidam et regni proditorem comitem*)” as king. The new chronicler let the humanist superstar know that this attitude had met with the disapproval of many (“*multorum certe in reprobationem incurristi*”), and as a bit of “friendly advice”, he urged him never to neglect to refer to Ferdinand by the appropriate title (“*ne ipsum merito honore fraudes*”).⁶⁵

61 *Ibid.* 78, 81.

62 See further Imre, *Querela Hungariae*, 17–18; Bárány, ‘Queen Mary’, 375–377.

63 Allen, *Opus epistolarum*, VII. nr. 1819 (p. 63).

64 For the details, see Allen’s introduction; *ibid.* pp. 59–60.

65 Allen, *Opus epistolarum*, VII. nr. 1917 (p. 272). For more on the letter, see Bauch, *Caspar Ursinus Velius*, 55–56.

Needless to say, this was not simply a misunderstanding or minor conflict between two friends. Erasmus' reputation was huge in Europe at the time: he exchanged letters with monarchs (he received a response to this letter from King Sigismund, too),⁶⁶ and most scholars shared his opinion. Therefore, everything that appeared under his name mattered. Certainly, it was quite inconvenient for Ferdinand that Erasmus considered his enemy to be king, and it was probably the Habsburg monarch himself (or a high-ranking member of his court) who had Velius reproach the great humanist. The "disapproval of many" alludes undoubtedly to the fact that, in Ferdinand's circles, the unfortunate statement by the renowned humanist prompted protest. In turn, Velius fulfilled his duty, and the exasperated and threatening tone in which he offered his "friendly advice" clearly indicated that he was not simply suggesting a sound counsel to a friend. Rather, there were higher interests in the background.

This short episode also sheds a light on the multiple roles Velius played. As a chronicler, he began crafting the narrative of the acts of the new ruler; he authored the festive speech for a key ceremony, the coronation of Ferdinand, in which he strove to reconcile the Hungarian magnates to Ferdinand's rule and to provide a narrative of the eighteen months which had elapsed that would sound reasonable from everyone's perspective; finally, he used his well-developed humanist relationships as a means of casting reproach on foreign opinions that happened to be displeasing to the Habsburg court. Consequently, a few years later, he started writing a history of the event with which this all began: the story of the Battle of Mohács.

“...LIBELLUM CONFECI DE INTERITU LUDOVICI REGIS ET CLADE HUNGARIAE...” –
THE QUESTION OF ORIGIN IN 1531

Velius first mentioned his work about Mohács in a letter addressed to Nicolaus Olahus (Miklós Oláh) on 10 September 1531, in which he stated that he wrote the narrative in question when staying in Vienna for six months.⁶⁷ This means that he

⁶⁶ See Allen, *Opus epistolarum*, VII. nr. 1952.

⁶⁷ “Ego Viennae totos sex menses fui, illic et quartum historiae librum absolvi, et libellum confeci de interitu Ludovici Regis et clade Hungariae...” See the letter in Ipolyi Arnold, *Oláh Miklós levelezése* [The Correspondence of Miklós Oláh]. (Monumenta Hungariae Historica, 1; Diplomataria, 25.) Budapest, 1875, 152; in a new critical edition: Nicolaus Olahus, *Epistolae. Pars I. 1523–1533*. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series nova, XIX/I.) Ed. Emőke Rita Szilágyi. Budapest, 2018, 235. For the correspondence of Oláh, see Emőke Rita Szilágyi, ‘Oláh Miklós mint szerkesztő. Szerkesztési eljárások és cenzúra-típusok az Epistolae familiaresban [Miklós Oláh as editor. Editing procedures and types of censorship in Epistolae familiares]’, in József Jankovics et al. (eds.), *Stephanus noster. Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára* [Studies for István Bartók's 60th birthday]. Budapest, 2015, 81–86; Emőke Rita Szilágyi, ‘Epistolae familiares – baráti (?) levelek Oláh Miklós barátai levelezése tükrében [Epistolae familiares – friendly (?) letters in the light of the correspondence of Miklós Oláh's friends]’, Judit Nyerges – Attila Verók – Edina Zvara (ed.), *MONOKgraphia: Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára* [Studies for István Monok's 60th birthday]. Budapest, 2016, 668–672.

probably wrote it in the first half of 1531. He referred to the work in another letter dated 21 November 1531, maintaining that he had finished it and he only had to add to the text the names of the people who had died in the battle or been captured. He also disclosed that he would send his short but rather substantial work to Queen Mary.⁶⁸ Ursinus Velius seems to have intended to offer the work to Mary, who was in the Low Countries by then. Later, the humanist from Vienna mentioned his work in a letter addressed to Olahus on 23 February 1532. In this letter, he complained that he still did not have the names of those killed and captured, otherwise he would have sent it to Olahus.⁶⁹ In his response dated 10 March 1532, the Hungarian humanist noted that he had mentioned the work to the queen, who had said that she would read it with pleasure. Moreover, Olahus compiled a long list of those killed and captured in order to help Velius with his work.⁷⁰

The found manuscript is certainly identical to the work Velius mentioned to Olahus, as it begins with Süleyman's attack in 1526 and it discusses the campaign and march of the Hungarian army until its end. However, the text abruptly comes to an end with a description of the Hungarian battle formation prior to the fight.⁷¹ The work certainly continued, but later many of the manuscript's pages were cut out, and unfortunately, we are left with a truncated work. The fact that the text originally included the whole description of the battle is confirmed by Velius' letters, in which he writes about a work that was practically finished.

Generally speaking, the text is a short work of humanist writing, well-edited and polished according to Velius' talent, written in a smooth and fluent style, and the surviving fragment includes three fictive speeches, although there remain some details in need of correction and clarification.⁷² Velius started weaving the narrative thread at the beginning of 1526, so he discussed the pivotal events,

68 "Quem mittam ad serenissimam dominam reginam brevem, sed tamen multa complexum libellum meum." Ipolyi, *Oláh Miklós levelezése*, 168; Olahus, *Epistulae*, 255.

69 The date of the letter in the book of epistles compiled by Olahus and in the Ipolyi edition based on it is 23 February 1533. Ipolyi, *Oláh Miklós levelezése*, 303. Bauch, and later Waczulik, pointed out that the date is incorrect, the letter was written on 23 February 1532 – as the answer to this from Olahus came on 10 March 1532. Bauch, *Caspar Ursinus Velius*, 67; Waczulik Margit, *A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a XVI. században* [Sixteenth-Century Western Historiography on the Beginning of the Ottoman Era]. Budapest, 1937, 56. Emőke Rita Szilágyi shares the same idea in the newest edition of the correspondence; see Olahus, *Epistulae*, 291: note 8. We can also confirm this statement, as Velius reports in the letter about progress in the education of Ferdinand's children, on which Olahus reflects in detail in the response; see *ibid.* 290, 300. For further analysis of this problem, see Emőke Rita Szilágyi, 'Mohács emlékezete a magyarországi latin nyelvű levelezésekben és beszámolókbán a csatát követő évtizedben [The Memory of Mohács in Latin Correspondence and Reports from Hungary from the Decade after the Battle]'; in Fodor–Varga, *Több mint egy csata: Mohács*, 200: note 20.

70 Ipolyi, *Oláh Miklós levelezése*, 207; Olahus, *Epistulae*, 300–301.

71 See Caspar Ursinus Velius, [*De interitu Ludovici Regis et clade Hungariae*], OSZK Fol. Lat. 4596. ff. 1–10 [35–43], for the interruption of the texts, see f. 10v [43v]. The title was given based on the letter quoted above (see the note 67).

72 For an earlier review of the work, see Margit Waczulik, 'Ismeretlen magyar vonatkozású részek I. Ferdinánd udvari történetírójának munkájából [Unknown Segments of Relevance to Hungary from the Works of Ferdinand I's Chronicler]', *Történetírás* 3:3–4 (1939) 151–152.

much as Cuspinianus did in *Oratio protreptica*. The latter has to be mentioned because he was practically the first person to write an account of Mohács as part of his *Oratio*, and the account written by Brodericus was a reply to this; Velius' work is the third in line. Velius certainly knew the work of Cuspinianus, as is clear from the fact that he wrote a short epigram for the publication of it in Vienna, in which he summarized its content,⁷³ and repeatedly used it as a source of inspiration for his *De interitu*. So, for him, the *Oratio* of the famous humanist from Vienna constituted an example to follow and outdo. (I touch below on his problematic relationship towards Brodericus' work.)

The content of the work or at least of what survives of it can be summarized as follows. First, Süleyman launched the campaign and occupied Petrovaradin. The news of the attack arrived in Buda, where it was met with dismay. Velius summarized the causes of the distress. Louis and the court took measures to build up an army; he received little aid from abroad, as the foreign (imperial) monarchs acted slowly. Louis decided to go into battle against the Ottomans; he reported the news to Mary, who tried to persuade him to postpone the departure. Louis first marched to Tolna, then to Mohács: his troops already numbered 25,000 soldiers. John Szapolyai started recruiting his own army, but he was procrastinating and did not come to the king's aid: in doing so, he fuelled suspicions against him. 2,000 Hungarian soldiers, who were camped closer to the Turks, tried to convince the king to attack immediately, as the enemy had only deployed a relatively small force. An argument arose between the Hungarians and the Czechs as to whether the king should participate in the battle or not. László Szalkai argued against the king's participation in a long speech. The opposing party, however, under the leadership of palatine István Báthory, won the debate. Velius briefly described the Hungarian and Ottoman armies and their positions. When the enemy marched to attack, Louis gave the order to ready the army, which was carried out by commander-in-chief Pál Tomori. Louis gave permission to launch the attack. The Hungarian assault began... The text abruptly comes to an end here, which is regrettable, as it would have been interesting to continue reading the narrative to better understand what motivated Velius to compose it and what his precise aims were. As pages of the work were later removed, it is difficult to answer these questions, but perhaps not impossible.

Reasons and aims

Why did Velius take plume in hand to write an account of the Battle of Mohács? One answer seems obvious: he had been made a court historian, the chronicler of Ferdinand's deeds. He certainly knew that he would have to deal with the events which had taken place in the period leading up to this historical moment, including the tragic battle as well, which gave the Habsburgs the opportunity to seize the Jagellonians' mid-European empire. Many things depended on the

⁷³ Caspar Ursinus Velius, 'Ad Germaniae principes', in Johannes Cuspinianus, *Oratio protreptica...* Viennae, [1526?], [Diiij]r. See further Bauch, *Caspar Ursinus Velius*, 80.

appropriate interpretation and the judgement of the personalities involved in this event. And there were plenty of significant personalities involved, primarily the royal couple, prelates and magnates, and commanders, many of them still alive at the time: first and foremost, John Szapolyai, the loathed enemy. One recalls Velius' letter to Erasmus and his invective against "that count"! Clearly, Velius' first and foremost aim when writing his work was to offer a suitable presentation of the acts of this alleged usurper following Mohács which included the necessary emphasis on the charge of treason against him. Indeed, he may have been explicitly commissioned to provide such an account. In addition, the fallen Hungarian lords had to be placed in the right light, with clear mention of their roles on the good side and the bad side.

Cuspinianus' role as a forerunner was mentioned above. Velius, however, might have had other things in mind, namely the same considerations that had shaped his coronation speech. Cuspinianus' narrative had to be revised after Ferdinand came to the throne because it was derogatory and offensive: it did not serve to advance Ferdinand's interests in Hungary at all. A sober, (more) gentle narrative had to be constructed regarding the Hungarian elite, which simultaneously designated the "actual" transgressors. However, in contrast with his coronation oration, this time, Velius included remarks with which he criticized the one-time leaders of the country on a certain level, as I discuss below.

There were or at least might have been other motives behind the writing of this work which motives had nothing to do with Habsburg propaganda or re-interpretations of past events. In 1530, Ferdinand and Mary (and their households) met in Linz. According to his report to Erasmus, Velius was in the city at the time, and he made the acquaintance of Mary's court priest Johann Henckel, a follower of Erasmus but also someone who showed interest in Luther's reformation. Velius listened to his sermons with great joy, though he did not turn away from Catholicism.⁷⁴ From our perspective, the fact that Velius met the widowed queen again may have been of importance. It may well have had something to do with the fact that the following year, Velius started writing the history of Mohács, which, as he himself wrote, he wanted to send to Mary, and in which – as we shall see – he intended to give her an outstanding role. This assumption finds support in the fact that in each of the three letters that he addressed to Olahus, he emphatically asked him for a recommendation to the queen.⁷⁵ The Hungarian

74 For the letter written in Linz, 20 April 1530, see Allen, *Opus Epistolarum*, VIII. nr. 2313 (pp. 425–427). See further Bauch, *Caspar Ursinus Velius*, 62. For more literature on Henckel, see Zoltán Csepregi, *A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálatára alapján* [The Language of the Reformation. Studies Based on the Examination of the First Quarter of Century of the Hungarian Reformation]. (Humanizmus és reformáció, 34.) Budapest, 2013, 69–75, 91–94, 97–101 et passim. – Velius – with the help of Ferdinand – managed to be granted exemption from his ecclesiastical duties in 1529. He married, but as far as we know, he never left the Catholic faith, neither then nor later; see Erbe–Bietenholz, 'Caspar Ursinus Velius', 357; Lakatos, 'Ursinus Velius', 233.

75 "Etiam atque etiam Tuam Dominationem rogo et oro, ut illustrissimae atque excellentissimae feminae ac reginae clarissimae de optima nota me subinde commendet" (Olahus, *Epistulae*, nr. 179); "Tua Dominatio interea perget, ut solita est, me illius maiestati etiam atque etiam commendare"

humanist had been serving Mary as her secretary since 1526, and he was one of her confidants: other authors had also sent their works to him in the hope that they would find their way to the widowed queen.⁷⁶ Thus, Velius was turning to the most suitable person if he wished to have his work delivered to Mary and thereby finally gain the patronage of a powerful member of the Habsburg family, as he had been dreaming of doing for so long.

Finally, I should note another comparatively trivial reason: Velius may well simply have been interested in the topic. He spent several months in Hungary at the turn of 1525–1526, close to the royal court: he probably knew in person the majority of the elites who were to take part in the upcoming disaster. Additionally, he returned to the country in 1527 and remained for at least six months. He also played an important role in the coronation of Ferdinand. He was able to see with his own eyes the consequences of the Ottoman campaign and battle, and he also met many Hungarians and survivors. It hardly seems overly bold to suppose that these experiences may have led him to make the decision to compose an account of the tragic defeat. After all, in his book of poems from 1528 (*Monosticha*), he included four epitaphs written for the death of Louis II.⁷⁷

“...IN HOSTIUM ACIEM AUDACISSIME IRRUIT...” –
AN ANALYSIS OF VELIUS’ WORK

Records, data, information

What kind of records were available when Velius was writing his story of Mohács? Margit Waczulik, who found the work, looked into this matter thoroughly and named the work by Cuspinianus as one of the sources. She was clearly right, as the parallels that she identified between the two works are indisputable, and indeed there were others which she did not mention.⁷⁸ The use of the *Oratio* as

(*ibid.* nr. 186); “*Tua magnificentia me inclytae ac serenissimae dominae reginae diligenter commendabit*” (*ibid.* nr. 214). See also Tivadar Ortway, *Mária, II. Lajos magyar király neje (1505–1558)* [Mary, the Wife of Louis II, King of Hungary (1505–1558)]. (Magyar Történeti Életrajzok) 398–399.

76 Cf. István Fazekas, ‘Oláh Miklós, Mária királyné titkára (1526–1539) [Nicolaus Olahus, the Secretary of Queen Mary (1526–1539)]’, in Réthelyi–F. Romhányi–Spekner–Végh (eds.), *Habsburg Mária*, 39.

77 See Caspar Ursinus Velius, *Monosticha regum Italiae, Albanorum, Romanorum... monosticha summorum pontificum Romanorum... eiusdem carmen ad Adrianum sextum... adiuncta sunt praeterea epigrammata quaedam selectiora*. Viennae, 1528, Eii v.

78 Waczulik notes the influence of Cuspinianus’ *Oratio* on passages in which Velius writes about the occupation of Újlak (Ilok), the unsuccessful attack of Siklós, and the demolition of Pécs; see Waczulik, ‘Ismeretlen magyar’, 153–154. It can be added that he might have read in Cuspinianus’ work that the defenders of Pétervárad (Petrovaradin) surrendered themselves to the Ottomans; see Cuspinianus, *Oratio*, Aiii r–v, and Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 1–2. (We refer to the work of Velius according to the numbers of sections created in this volume.) Interestingly,

a source should not come to us as a surprise, as Velius knew this work well. But it merits noting again, that in contrast with Cuspinianus' account, Velius' text does not contain any contentions according to which the Hungarians had been dancing and indulging in debauchery prior to the Ottoman campaign. Thus, Velius borrowed ideas from his outstanding humanist colleague, but he did not adopt the fundamental tone of the *Oratio* and he refrained from casting aspersions on the Hungarians.

In her book, which was published in 1937 (i.e. before she knew of the manuscript), Waczulik proposed that Velius relied on the data Olahus had sent him and the work of Iovius, which was published on 22 January 1531 in Rome and which was written in Italian.⁷⁹ In an essay published two years later, by which time she was familiar with the surviving pieces of the manuscript, she rejected Iovius as a source and Olahus as well, referring to the fact that Velius only asked for a list of the people who had been killed or taken captive, but that part was lost.⁸⁰ However, Velius could still have drawn on Olahus' letter in the parts that were later cut out.

We also proposed Brodericus' *Historia verissima* as a possible source in an earlier study, as there are some obvious overlaps between the two work.⁸¹ Finally, we determined that the connection was second-hand. The most evident parallels between the two texts are the following:⁸²

Brodericus

1. „**Eo die, quo Buda egressi sumus**, ad suburbanum Ambrosii Sarkani pervenimus duobus milliariis a Buda distans; Erd loco est nomen. Ibi **rex equum** amisit, quem habebat omnium charissimum ac praestantissimum, **repentino morbo** absumptum, ex quo incredibili dolore est affectus; multi id pro **infausto omine** habuere.” Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 84–85.

Ursinus Velius

1. „Porro regis ipsius interitum, ac regni miserabilem ruinam cum alia **prodigia** tum hic casus inprimis visus est praesagire. **Eius diei, qua Buda egressus fuit**, insequenti nocte **equus regius**, quo maxime firmo et strenuo utebatur, nullo **morbi** alicuius inditio [!] observato aut deprehenso **repente** ac de improvviso corruens examinatus est...” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 31.

both similarities that Waczulik pointed out were written by Velius later in the margins of the page; one explanation for this may be that initially he did not have Cuspinianus' work at hand, and when he obtained it, he jotted down in the margins the bits of information that he wanted to borrow from it.

79 Waczulik, *A török korszak*, 56. However, according to Zimmermann, Iovius' monographer, the work (*Commentario*) was first published in 1532: T. C. Price Zimmermann, *Paolo Giovio: The Historian and the Crisis of Sixteenth-Century Italy*. Princeton, 1995, 289.

80 Waczulik, 'Ismeretlen magyar', 153.

81 Tóth, 'Bűnbakképzés és propaganda', 107–109.

82 These have been included in the aforementioned essay, but it is important to include them here as well.

At this text fragment, it seems as if the Viennese humanist only wanted to rephrase the Chancellor's words and left out some less important parts (the information concerning Ambrus Sárkány and Érd). Except for some minor changes, the identical six-word long fragment is remarkable (*"Eo die, quo Buda egressi sumus – eius diei, qua Buda egressus fuit"*). This resemblance is the most persuasive evidence of some sort of connection between the two texts.

In the case of the other parallel fragments, including identical data and episodes, the connection is more blurred, more distant.

Brodericus

2. „**Rege Tolnae** existente ... supervenit et comes **Georgius Scepusiensis** cum trecentis vel paulo amplius **equitibus** gravis et levis armaturae ac mille circiter ducentis peditibus...” Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 99–100.

3. „...**venirent** igitur cum rege et castra Deo bene iuvante cum suis castris hosti vicinioribus et illi invadendo opportunioribus iungerent, quod si qui aliud regi persuadere niterentur, illis paratum esse exitium, seque **ab hoste contra nos**, si castra nostra castris illorum quamprimum non admoveremus, **venturos** affirmabant.” Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 143.

4. „Franciscus Pereni episcopus Varadiensis ... quasi eorum, quae paulo post sequuta sunt, praescius, regi non sine omnium, qui aderant, admiratione dixit **eum diem**, quo pugnandum esset, postquam ita placeret, viginti millibus **Hungarorum martyrum** (nondum enim hunc numerum exercitus excedebat) duce fratre **Paulo** Thomory pro Christi religione occisorum fore consecrandum, ac pro eorum canonisatione, quod vocant, cancellarium, si is huic bello supersit, in urbem fore mittendum, ut qui pontifici et supremis patribus ob legationes Romae defunctas bene notus. In quo utinam ille falsus fuisset vates!” Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 147.

Velius

2. „**Apud Tulnam** deinde **cum rege Georgius Cepusiensis** [!] Joannis waidae [!] Transylvaniae germanus frater adductis **MD equitibus** se coniunxit...” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 33.

3. „...**qui** [rex] si cunctetur **venire**, aut ab aliis prohibeatur, se arma **ab hoste in illos** quamprimum **versuros**, et omnes se hostium numero **habitueros**.” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 41.

4. „...Perennium iuvenem liberae linguae ac perfestivum in Pauli Tomori temeritatem in re etiam tristissima facetum hoc modo iocatum: olim uno die maiores Ungarorum, qui Hunni perhibentur fuisse, tredecim milia cum virgine Ursula hominum ob haec inter divos relata contrucidasse; contra **Paulum hodie** XXV. milia **Ungarorum** ad internecionem secum adducturum, ac maiorem quam illi **martyrum** numerum caelo asserturum.” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 81.

The second fragment, which offers an account of how György Szapolyai joined the effort, contains the same information as the same section of Brodericus' work, except that Velius (or perhaps the intermediary) identified all the 1,500 soldiers as horsemen. The third fragment by Velius and the wider context in which it is found contains very intriguing data concerning the battle as well, though the question of the connection to the corresponding part of *Historia* still awaits clarification. According to Brodericus, during a deliberation Tomori's revolting soldiers threatened the other part of the army. In Velius' text, the (presumably) corresponding episode is altered. Here, 2,000 soldiers settled not far from the city (Mohács) on a marshy plain. On the basis of misleading claims made by spies, they sent an envoy to the king with the message that, "the enemy is indeed low in number, barely 16,000 have gathered, they know it for sure."⁸³ They then threatened the magnates and cautioned them not to prevent the king from joining them. Some of the phrases in this part of the text definitively reflect Brodericus' account.

Finally, as the fourth fragment shows, Perényi's prophecy also appears in Velius' text, but in a completely different form. Velius modifies the scene and enriches it with a new motif: he enweaved into Perényi's "jest" the 13,000 maidens, "including the virgin Ursula", who were massacred by the Huns. By mentioning Ursula, Velius certainly wanted to refer to the 11,000 virgins killed at Cologne and their leader, Saint Ursula.⁸⁴

Furthermore, there are major and minor overlaps in Brodericus' and Velius' works which are worthy of mention. Like the one-time Chancellor of Louis II, Velius also contended in his account that Louis left Buda on 24 July, but Cuspinianus made note of this, too.⁸⁵ Velius reported that the Hungarian army numbered 25,000 people. Brodericus mentioned 24,000 or 25,000.⁸⁶ The court historian later wrote that the envoys sent by the aforementioned 2,000 soldiers went to the king and threatened to murder anyone – referring here especially to Szalkai – who advised the King to back out of the battle ("terrifiantes eos, qui aliud suaderent, Salcano praecipue, quem consilii istius authorem praedicabant, caedem intentare").⁸⁷ Velius' fragment "qui aliud suaderent" concurs with Brodericus' "si quid aliud regi persuadere niterentur". In his text, however, the soldier made threats not because of this, but against the adjournment of the battle.⁸⁸ The descriptions in the two texts of the positioning of the Hungarian troops are also

83 "...sese pro explorato habere hostium exiguum numerum adesse, coisse milia vix sexdecim, id pro comperto se habere..." Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 39.

84 See István Diós, 'Szt. Orsolya [St. Ursula]', in István Diós – János Viczián (eds.), *Magyar Katolikus Lexikon. Vols. I–XVI* [Hungarian Catholic Lexicon]. Budapest, 1993–2014 (online version: <http://lexikon.katolikus.hu/>), ad vocem.

85 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 29 (in the margin; see the text-critical note for this section); cf. Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 81; Cuspinianus, *Oratio protreptica...*, [Aiiii]r.

86 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 35; Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 161.

87 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 67.

88 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 143.

similar. Velius wrote that the Hungarians had their camp on a plain near moorlands and that a hill blocked their view of the enemy.⁸⁹ Brodericus offered the same description from the perspective of the Hungarian frontline, mentioning the plain, the swampy marshes next to it, and the hill behind which the Sultan's army was located.⁹⁰ Finally, it is worth noting that, according to Velius, the king (!) had his forces form a long line, and thus the frontline became "thin" and was not strong enough.⁹¹ Brodericus also mentioned the manner in which the forces had been spread out to form a long line, though he did not make this observation in a critical manner. Moreover, he noted the possible reason for this strategic decision (to avoid being surrounded).⁹²

Apart from the similarities noted above, the relationship between Brodericus' *Historia verissima* and Velius' work seems rather problematic.⁹³ The main issue is that even the descriptions regarding the same events differ substantially (for example, Velius was not aware that the revolting part of the army would consist of Tomori's soldiers, but he wrote that they numbered 2,000, a piece of information Brodericus did not mention; the two accounts also do not agree on the reason behind the soldiers' "threat" either, and the prophecy made by Perényi is completely different in the works of Brodericus and Velius; etc.). Also, if Velius knew the work of Brodericus, he would not have had to ask Olahus for the list of soldiers taken captive or killed, as he would have found this information in the *Historia verissima*.⁹⁴

The most plausible explanation for these differences may be that Velius knew the data from Brodericus' work only superficially, and that he mixed it with his own information or accounts given by other Hungarian or foreign witnesses. Brodericus, furthermore, changed sides and joined Szapolyai in 1527, which may well explain why Velius may not have wanted to rely too closely on the *Historia verissima*. As far as the role of potential "witnesses" is concerned, we can justifiably consider the possibility that Velius drew on these kinds of accounts because he included information that was not included anywhere else.

But can we say for certain that Velius even had access to the *Historia verissima*? We cannot be sure of this. Brodericus' narration – either the *Historia verissima*

89 "Regiis castris locus delectus fuit plano ac patenti campo secundum paludes, quamquam [?] collis leviter assurgens in hostium castra prospectum negavit." Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 70.

90 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 186–188.

91 "...rex... in planicie ante castra reductis copiis aciem longe eam quidem longo ordine ac raram nec bene firmam instruxit." Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 74.

92 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 170.

93 According to the research findings of Péter Kasza, the work could only have come to him as a manuscript anyway, as it seems that, in contrast with earlier presumptions, it was printed neither in 1527 nor in 1528. For further details, see Péter Kasza, 'Egy elveszett kiadás nyomában: Broderics István *Historiájának* első kiadásáról [On the Track of a Lost Edition. On the First Edition of Stephanus Brodericus' *Historia*]', in Gergely Tóth (ed.), *Clio inter arma: Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról* [Clio inter arma: Studies on Hungarian Historiography between the Sixteenth and Eighteenth Centuries]. Budapest, 2014, 39–65.

94 See Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 227–235.

or another text (a report? personal correspondence?) originating from him – happened to make its way to Velius second hand: meaning that Velius did not know the Chancellor's original work, but was familiar rather with a secondary source which contained some of the information from the account or an adaptation of it. This may explain why many parts of *De interitu* resemble episodes from *Historia verissima*, but with blurry, inaccurate, and vague contours. The similarities still suggest, however, that Velius knew – directly or indirectly – the narrative by the Hungarian humanist scholar.

Among the possible sources or connections, one must include the scholar Jan Dubravius (1486–1553), Bishop of Olomouc, and his work, the *Historia regni Bohemiae*. Waczulik noticed three important episodes which appear in the work of the Czech author and in Velius' account. They are the death of the king's horse, Perényi's "prophecy", and King Louis' ill-omened remark before the battle.⁹⁵ As it so happens, the three cases are fairly different. Velius' account of the death of the king's horse mirrors Brodericus' narrative more than it does that of Dubravius.⁹⁶ An outstandingly similar element in the Perényi prophecy by Velius and Dubravius is the example of the Hungarians' "martyr-making" ancestors. This distinguishes the narrations of Velius and Dubravius from the version found in Brodericus' work, in which this element is completely missing from the episode, but in Velius' account, the Huns fulfil this role, while according to Dubravius, these ancestors were probably the Parni people (?).⁹⁷ Finally, as far as the king's ill-omened words are concerned, this element is completely missing from Brodericus' work, but Velius' and Dubravius' accounts differ. Velius wrote that when King Louis' squire Ulrich Czetricz asked the king when he would like to have lunch, Louis replied that any soldier in the army who would have lunch that day would be lucky.⁹⁸ However, in Dubravius' work, it is the food taster who asks the King where he would like to have his lunch, to which the king replies, "Only God knows where we will have lunch today".⁹⁹

Waczulik presumed that a personal acquaintance or mutual oral source might explain these resemblances.¹⁰⁰ One cannot rule out this possibility, but there may also have been a written record that was used by each of the two authors. Whatever the case, it is possible that early records of the Battle of Mohács which served as links between the accounts given by Velius and Dubravius have since been lost. Moreover, it is also possible that similar information of rumours made

95 Waczulik, 'Ismeretlen magyar', 154–155.

96 The fragment by Brodericus (Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 84–85) was quoted and commented on above. For the fragment by the Czech author on the death of the king's horse, see Johannes Dubravius, *Historia regni Bohemiae*. Prostannae, 1552, 207r. The fragment was also quoted by us: Tóth, 'Bűnbakkepzés és propaganda', 101.

97 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 81; Dubravius, *Historia*, 207v; Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 147. For the problematic fragment from Dubravius and its analysis, see Tóth, 'Bűnbakkepzés és propaganda', 100.

98 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 75.

99 "Deus novit, ubi hodie coenabimus." Dubravius, *Historia*, 207v.

100 Waczulik, 'Ismeretlen magyar', 155.

their way into the two narratives from different sources, through oral communication, and were distorted in different ways.¹⁰¹

New information, individual observations in Velius' work

However little of Ursinus Velius' work survived, it nonetheless includes many new observations and data, some of which can be confirmed by other records as well, while some still requires further research. It is worth noting again that he was in Hungary for a couple of months right before the battle and one year after it, and he was in contact with the royal elite on both occasions. This suggests that we should not ignore his account or the details it contains. He was able to observe the political conditions prior to Mohács very well in the royal court in Buda, and after the battle, he was able to speak to survivors and witnesses in Ferdinand's entourage. Furthermore, as the sources indicate very clearly, he was in direct contact with many of the leading Hungarian dignitaries.¹⁰²

His observations show that he was aware of the existing political situation before the battle. As he wrote, Louis and his court received the news of the Ottoman attack with great despair, for they knew they would have to overcome many obstacles in order to mount a successful defense. One of these obstacles was the serious conflicts between the magnates. Here, Velius notes Werbőczy's downfall and István Báthory's appointment, again, as palatine. Furthermore, based on his account, the royal treasury was empty, and the revenues had been misappropriated by a few magnates driven by self-interest and greed.¹⁰³ When making note of this, Velius may well have remembered his one-time patron, László Szalkai, who as royal treasurer title had had disposal of a significant share of the royal incomes.¹⁰⁴ In addition, Velius could learn of the unstable economic situation of the kingdom from his host, Jacobus Piso, who had access to the royal court. Of course, Velius refrained from identifying these allegedly avaricious lords, but he was definitely better-informed than he appeared to be.

101 Oral information exchange and transfer were much more widespread at the time than written communication; so we also have to take into consideration news that spread orally; see Jean-François Gilmont, 'A reformáció és az olvasás [Reformation and Reading]', in Guglielmo Cavallo – Roger Chartier, *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban* [A History of Reading in the West]. Budapest, 2000, 250. (Thanks to Péter Kasza for drawing my attention to this factor and the related secondary texts.)

102 The epigrams that were published in 1528 and included poems addressed to Chancellor Tamás Szalaházi and Royal Treasurer Miklós Gerendi corroborate this. Ursinus Velius, *Monosticha*, Eii r. Moreover, in 1531 he developed a relationship with Deputy Chancellor Ferenc Újlaky, secretary to Ferdinand, who also belonged to the court. In the letter already mentioned, addressed to Nicolaus Olahus (10 September 1531), Velius revealed that, apart from books, they also spent a great deal of time on Liber Pater, namely wine... See Olahus, *Epistulae*, nr. 173. Further see Bauch, *Caspar Ursinus Velius*, 65.

103 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 6.

104 Kubinyi, 'Szalkai László', 104, 106, 109.

His contention that serious problems arose from the fact that the Hungarians were inexperienced men of arms and had not taken part in wars,¹⁰⁵ however, may seem imprecise and not completely true, as there had been an ongoing state of war with the Ottoman Empire since 1521 and actual battles were underway on the southern border. However, the contention was true to a certain extent, as these fights were only carried out by the military forces of the southern counties, some the clergy's and the nobility's banderiums, and the forces from the border fortresses. Neither Vladislaus II nor Louis had ever led any significant military campaign. With the exception of the military mobilization in 1526, the only other mobilization under Louis' reign took place in 1521, during Süleyman's first campaign, but it never led to any battles.¹⁰⁶ However, all in all, the remark is still misleading. It cannot be said that the Hungarian society was not familiar with military preparedness, and in the southern part of the country, a significantly large military force was at the ready in the border fortresses and was fighting the Ottomans. Indeed, it was precisely the need to provide finances to support these forces that caused the continuous financial woes faced by the treasury. However, these forces were dwarfed by the immense human and financial resources of the Ottoman Empire.¹⁰⁷

Velius also contended that there was a lack of competent generals.¹⁰⁸ In this, he was correct. Though there were leaders with military experience who were also trained in fights against the Ottomans (for instance, István Báthory, János Drágffy, Kristóf Frangepán, John Szapolyai, and Pál Tomori), none of them had taken part in any large-scale assaults.¹⁰⁹ Velius also did not fail to mention that Louis sought aid in vain from the principalities of the Holy Roman Empire holding a meeting in Speyer, for the heads of the principalities responded only slowly, and the help they offered came too late.¹¹⁰ As noted earlier, this observation by Velius harmonized well with the strategy used by the Royal Court of Vienna in its efforts to explain the defeat, as these remarks enabled the court to depict the disaster as a consequences of the failure of the principalities to provide help, for example at imperial diets. This is why Velius blamed the western principalities in his coronation speech in November 1527, because the monarchs did not provide support for Hungary during wartime, and this is why he highlights this episode in the *De interitu*.

105 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 7.

106 András Kubinyi, 'A mohácsi csata és előzményei [The Battle of Mohács and its Antecedents]', *Századok* 115:1 (1981) 76–82. For the mobilisation of the Hungarian forces and the various difficulties that were faced, see János B. Szabó, *A mohácsi csata* [The Battle of Mohács]. 2nd revised edition, Budapest, 2011, 29–32.

107 See the financial and military situation of the time and the approach from a new perspective on both: Tibor Neumann – Norbert C. Tóth – Tamás Pálosfalvi, 'Két évszázad a sztereotípiák fogságában: Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról [Two Centuries in the Shadow of Stereotypes: Current Findings of Scholarship on the Jagellonian Era]', in Fodor-Varga (eds.), *Több mint egy csata: Mohács*, 11–73.

108 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 7.

109 Cf. Kubinyi, 'A mohácsi csata', 101–102; B. Szabó, *A mohácsi csata*, 102–109.

110 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 10–11.

Velius also provided a clear explanation as to why the young King Louis took part in the campaign. In his answer to Mary, he put the words in the monarch's mouth: had he, Louis, not gone to war, no one else would have gone either.¹¹¹ Here, one again senses the parallel with Brodericus, who also wrote that the barons and noblemen did not want to go from Tolna to protect the Drava River because they were only willing to fight under the king's flag.¹¹² But the situation – for example the location – is basically different, so Velius had probably relied on his own source here. His claim is corroborated by other documents as well, such as Burgio's letter dated 5 July 1526, in which he claimed that Báthory informed Louis II in Buda that if the king did not go into battle against the Ottomans in person, the noblemen would not "rise up" either.¹¹³ The presentation of an important character in the Mohács history, the Silesian-born squire of the king, Ulrich Czetricz, raises some doubt, however. According to Velius, Mary commissioned Czetricz to take care of the king, to remain at his side and protect him from any danger. Though this detail is not found in other sources, it cannot be ignored. Velius may well have known Czetricz in person, and he may have gotten in contact with him after the battle. Indeed, he remembers his fellow countryman with words of praise, which can be understood as a sign of acquaintanceship.¹¹⁴

According to Velius, there were 85 canons and 5,000 wagons in the royal camp.¹¹⁵ Brodericus wrote of eighty canons, and he did not give the number of wagons.¹¹⁶ However, the two pieces of information mentioned by Velius are on the list of casualties that survived in two copies (one can be found in the Vatican Apostolic Archive, the other in the eighth volume of *Acta Tomiciana*). This list was probably compiled and sent out (presumably by someone from Queen Mary's entourage) to inform the allied courts.¹¹⁷ Velius apparently received the information it contained somehow.

111 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 24.

112 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 104.

113 For a translation of the letter, see János B. Szabó (ed.), *Mohács*. (Nemzet és Emlékezet) Budapest, 2006, 69 (translated by Emma Bartoniek). For more on the letter, see Jenő Gyalókey, 'A mohácsi csata (1526. augusztus 29.) [The Battle of Mohács (29 August 1526)]', in Imre Lukinich (ed.), *Mohácsi emlékkönyv 1526* [Memorial Book on Mohács 1526]. Budapest, 1926, 204.

114 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 27.

115 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 35.

116 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 162.

117 The version kept in the Vatican Apostolic Archives was published by Antonín Kalous, 'Elfeledett források a mohácsi csatáról: Antonio Burgio pápai nuncius jelentései és azok hadtörténeti jelentősége [Forgotten Sources on the Battle of Mohács: The Reports of Papal Nuncio Antonio Burgio and Their Importance for Military History]', *Hadtörténelmi Közlemények* 120 (2007) 611–613 (see the data regarding the canons and the wagons: *ibid.* 612.) For the origins of this source and its connection to the other version, see *ibid.* 604–605. The other version survived in print: *Acta Tomiciana: tomus octavus*. Per Stanislaum Gorski. Posnaniae, 1876, 228–230 (for the mentioned data, see *ibid.* 229.) It is noteworthy, that Gyalókey incorrectly wrote that the list originates from Brodericus (he refers to the text in *Acta Tomiciana*): Gyalókey, 'A mohácsi csata', 218. But there is no proof of this, moreover the given data does not coincide with the evidence in the corresponding parts of *Historia verissima*, where Brodericus listed the losses.

Velius' observation that György Szapolyai's cavalry reported to the king late at night that the Ottomans had approached the Hungarian camp is surprising. Allegedly, the king set up the formation of his forces on the basis of this information.¹¹⁸ We can again recall Brodericus' work, according to which a couple of nights before the battle, an envoy was sent by the magnates to the king to report that the majority of the Ottoman army had crossed the Drava River.¹¹⁹ Possibly, here the two authors narrated the same event, and this can give further rise to our suspicion that Velius knew the *Historia verissima* indirectly. Interestingly, however, Velius named the voivode's brother as the leader of the soldiers who brought the news. This strengthens the assumption that this was a piece of information that he learned from a survivor.

However, what Velius wrote about the manoeuvres of one part of the Ottoman fluvial fleet hardly fits our knowledge of the events. He contended that 100 Ottoman ships were far "above" the royal troops on the Danube, so the Christian troops were already under threaten from the rear.¹²⁰ One of the main problems with this remark is that nothing resembling it is found in any other record, not even Turkish sources, to my knowledge.¹²¹ Furthermore, this operation is hard to imagine, because other narratives, including Brodericus' *Historia*, contend that at that time Hungarian ships were anchored at Mohács, more precisely, the ships that had brought the canons from Buda.¹²² Of course, they were cargo ships, not warships. We must leave this question open for now.

Finally, it is worth noting that right after recounting the king's ill-omened words regarding the unstable future, Velius continued with another classic instance of foreshadowing: two horseshoes fell from the king's horse's hooves, even though the horse had recently been shod.¹²³ This observation, of course, does not carry any historical value. It can be seen as a narrative element that began to become popular in the era after the catastrophe. It is, however, an interesting and typical feature of these kinds of narratives, and as far as I know, it is not found in any other sources.

Velius offers other interesting details and remarks concerning some people missing from other records. These bits of information partly originate from unidentified sources – probably a witness or witnesses. In some cases, however, one can reasonably suggest that Velius's attitude toward the given persons, his

Cf. Kalous, 'Elfelegett források', 605. It is interesting, however, that Miklós Istvánffy also stated that the Hungarian army had 85 canons. On this, see also B. Szabó, *A mohácsi csata*, 123; Tóth, 'Bűnbakképzés és propaganda', 138.

118 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 73.

119 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 123.

120 "Interim celoces hostium Danubio adverso flumine ad centum numero supra castra regia longe adscenderant [praetergressi], iam ut a tergo etiam formidabiles essent." Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 78.

121 For the Ottoman sources regarding this, see B. Szabó (ed.), *Mohács*, 191–238.

122 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 155, 234.

123 "Deinde progressu rege equi pedibus soleae duae veluti sponte sua deciderent [recte: deciderunt], quae nuper admodum affixae nullius mortalium vi utique avelli potuissent." Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 76.

biases because of his position, and his aspirations as a chronicler and instrument of propaganda exerted a significant influence on his account. The additional information on these personalities will be discussed in the next chapter.

The characters and their roles

One of the main characters of Velius' work is obviously Queen Mary. We learn that she was hunting on Csepel Island when Louis informed her that he was going to war. This information can be useful and may be accurate, as there was a domain of the Queen of Hungary on Csepel Island and Mary had already received it in 1522.¹²⁴ When she learned of Louis' intentions, she expressed her opinion in a chiselled speech, in which the tropes from the rhetoric of Antiquity of the anxious wife who senses impending doom¹²⁵ are mingled with sober political and military considerations. Mary was critical of Louis' army: it was ill-armed, full of inexperienced troops, and small in number. She advised him to wait for the auxiliary troops from Bohemia to arrive and only launch the attack afterwards. Otherwise, she contended, he would expose himself to mortal danger. According to Velius, Mary was in tears when she said all this.¹²⁶ After Louis gave his reply, as mentioned above, Mary commissioned Czetricz to be her husband's personal guard.

Based on Velius' letters and the positive depiction given of Mary in his account, Velius clearly wanted the widowed queen to read his work. It is also possible that if the work had been finished and printed, he would have dedicated it to her. I have noted above why this was important to him. Mary was an influential figure at the time: as his employer's, Ferdinand's sister, she was a member of the Habsburg family with significant political roles and great power, and the governor of the Netherlands, so he had every reason to try to ingratiate himself to her. Indeed, he attempted to do this even before Mohács, as the many poems he wrote prove, and during his stay in Hungary between 1525 and 1526, he presumably got to know her in person. But other factors should also be taken into consideration. From the perspective of the Royal Court of Vienna, it might have been important that Mary's personality remain spotless in the narrative of the disaster at Mohács. While in Cuspinianus' work she only appeared as a suffering and slandered victim,¹²⁷ Velius gave her a voice and depicted her as a considerate and wise politician.

However, one must not make the mistake of being overly sceptical and dismissing Mary's speech as mere invention. Formulating the oration was obviously Velius' work, but some circumstances suggest that there must have been a similar dialogue between the king and the queen in real life. Let me note

124 Kubinyi, 'A magyar állam', 90.

125 Cf. Waczulik, 'Ismeretlen magyar', 153.

126 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 14–22.

127 Cf. Cuspinianus, *Oratio*, Biii r. In his short narrative on Mohács, Joachim Camerarius depicts a similarly schematic picture of how Mary was overwhelmed by grief; see Tóth, 'Bűnbakképzés és propaganda', 96.

a seemingly trivial reason first. Velius pronouncedly wanted Mary *to read* his work. Given this, it is difficult to imagine that the scene mentioned above would lack all authenticity. Furthermore, he could have obtained first-hand information on the life of the court from Piso, the secretary to the queen, and he might have learned about this event, too. Finally, Mary is known to have been a rather self-confident and educated woman, who actively took part in Hungarian internal and foreign affairs, and after the battle, she acted as the regent of the king and later had a role as governor, as well. In the light of all this, it does not seem unbelievable at all that, in the given situation, she came up with the logical and obvious reasons for her husband to postpone a military campaign.

The other protagonist who is given particular attention throughout the work is László Szalkai. Velius put a rather long oration in his mouth as well (even longer than Mary's), in which the archbishop argued that the king had to be kept away from the fight. But he also offered a general analysis, too. On the one hand, he explained that although the enemy was large in number (more than 200,000 people, though this was a dramatic overstatement, of course), the Hungarian forces could not flee, since then the whole country would perish, and the Turks would go after the king and his troops right away; moreover, the circumstances were dire since the enemy was already so close, so the fight could not be avoided.¹²⁸ (Brodericus also mentioned this reason in his explanation of the vote taken by the Hungarian leaders to fight.)¹²⁹ On the other hand, the king should not be taken to the battlefield, as he was too young and inexperienced. He understood that the Hungarians would fight more courageously if the king were present, but were Louis to perish, the whole country would be lost, while if he were to survive the battle, he could raise another army and, by uniting with the approaching Czech, Moravian, and German forces, he could launch an attack again. The archbishop emphasized that the king would receive help from Ferdinand as well, and from the Emperor. Louis' uncle Sigismund, furthermore, could not afford not to support the Hungarians this time. Szalkai then asked the noblemen and generals to take all these factors into consideration and go into battle without the king.¹³⁰

What should we think of this speech? The reader's first impression may well be (especially given the previous events) that Velius was paying his respects to his one-time patron. Szalkai's speech was pleasing, like that of the queen, as after learning about the consequences, it could become the general opinion that the king should not have been put in danger; indeed, he should have been kept away from the fight. True, it seems unlikely that Louis, or anyone else for that matter, could have assembled, out of the available auxiliary troops, an army capable of going into battle against Süleyman's war machine (or rather, it does not seem unlikely at all, it seems impossible). Szalkai's views (as expressed in this speech) were also useful from the political point of view, as they reinforced the Habsburg's

128 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 48–50.

129 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 151.

130 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 51–61.

major narrative: given the chance, both Ferdinand and Charles would have helped Louis. The respectful way in which the narrative refers to Szalkai (“*vir summae et virtutis et consilii*”) also suggests that Velius wanted to flatter his one-time patron, so this speech may well have hardly any authentic content: it was rather speculation after the fact, and it should be seen as a typical device used by a historian to narrate the events and present a personal standpoint (through the speeches of others).¹³¹

Velius clearly constructed this positive image of Szalkai because of the support the archbishop had given him and the close relationship they had once had.¹³² One can see that their relationship was one of trusted confidants: otherwise, Velius could not have published the archbishop’s poems. At the same time, we cannot conclude that Velius’ account is mere invention. On the one hand, we know from Brodericus that there was indeed an argument about whether the king should be on the battlefield or not, and there were individuals who thought that Louis should camp with a couple thousand people far from the army.¹³³ On the other hand, Velius reveals in the upcoming part, that some people were ready – at István Báthory’s initiative! – to take the king to the battle even against his will, and they threatened those who thought otherwise with drawn swords; then, the heralds of “the other part” (the other camp? the other party?) burst in on the king and intimidated anyone who sought to persuade him not to take part in the battle, and they told Szalkai that they would kill him, who they identified as *the author of this plan*.¹³⁴ It seems hard to imagine that Velius was guided only by the desire to flatter his one-time supporter, much as it is also difficult to suppose that the episode was mere invention. The precision of the details and the vividness with which they are recounted suggest that the narrative was based in part on a witness’ account, although the length of Szalkai’s oration and the praise with which he is depicted can be seen as reflections of Velius’ attachment to his one-time Maecenas.

In my opinion, the fact that the work of Brodericus contains no mention of this speech by Szalkai does not contradict what was mentioned above. It is likely that Brodericus and Szalkai were not on friendly terms. Szalkai definitely was not fond of the “young” successor to whom he had to hand over the royal seal, and Brodericus made felt the archbishop’s (in his assessment) overly dominant influence on the king.¹³⁵ It seems probable that this is why the author of *Historia* did not highlight Szalkai’s role in his narrative of the events, even though Szalkai clearly did have a role.

It is also possible, of course, that we are dealing with a distorted and incorrect version of a moment an account of which can be read in the work of Brodericus

131 On the fictive humanist orations most recently, see Tóth, ‘Bűnbakképzés és propaganda’, 126–128.

132 Cf. Waczulik, ‘Ismeretlen magyar’, 155.

133 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 163–166.

134 “...terrifiantes eos, qui aliud suaderent, Salcano praecipue, quem consilii istius authorem praedicabant, caedem intentare...” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 67.

135 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 27.

as well. According to the Chancellor, those who burst in on the war council – and on the king himself – were Tomori's soldiers, who had been camping in a separate camp, and instead advocating for the king's presence, they argued against the postponement of the battle.¹³⁶ What if Velius – or his source – only distorted this episode by Brodericus? Again I must note that the differences in Velius' account are way to profound. The emphasis he places on the figures of Szalkai and Báthory could not have been solely the work of his imagination. Perhaps Tomori's soldiers – and the others joining them – argued *both* against postponement of the war and for the king's participation: but Velius' source highlighted only the latter.

Velius' standpoint regarding John Szapolyai is completely clear. He did not fail to mention the obligatory charge against him: though Szapolyai raised a huge army, he procrastinated and gave excuses with which he fuelled the suspicion that he was a traitor and a renegade.¹³⁷ If we look back at the letter written by Velius to Erasmus, this should not seem surprising. Moreover, as other records indicate, the Habsburg propaganda emphasized the accusation against Szapolyai of failing to arrive on time early on. In December 1526, this was highlighted in the speech of one of the royal commissioners at the Diet of Pozsony (the text of which had been previously edited and corrected by Ferdinand).¹³⁸ As far as the present work is concerned, we can be certain that the "dilatatory traitor" narrative continued on the missing pages, as well. As evidence of this, one should keep in mind that in his major historical work entitled *De bello Pannonico*, Velius wrote of Szapolyai's failure to arrive, which he contended was deliberate. Velius claimed that, like "Suffetius" (Mettius Fufetius, the King of Alba Longa, who betrayed the Romans), Szapolyai betrayed the king and left him prey to the enemy.¹³⁹ Meanwhile, it is interesting that in the *De interitu*, Velius mentioned the brother of the "chief enemy", György Szapolyai, twice, and he wrote of him both times in an objective manner, without blaming him (first when he joins the main army, then when his heralds report on the approaching Ottomans).¹⁴⁰

Earlier in the *Nenia*, Velius flattered István Werbőczy by praising his "shining virtue", and he compared his eloquence to that of Pericles and Nestor.¹⁴¹ Of course, Werbőczy had already become palatine by that time. He was the most powerful person in the land after the king, and he was someone with whom Szalkai could

136 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 142–144.

137 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 36–37.

138 Vilmos Fraknói (ed.), *Magyar Országgyűlési Emlékek. Vol. I. (1526–1536)* [Records of the Hungarian Diets. Vol. I. (1526–1536)]. (Monumenta Hungariae Historica, 3. Comititalia.) Budapest, 1874, 49, 51; Pálffy, *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy*, 38–39. At the same time, it is possible that this charge was provided to the Habsburg court by István Báthory and other magnates who joined Ferdinand.

139 "[Comes Cepusiensis] ... alterum [Ludovicum] in acie fortissime pugnantem... cum potuisset mature suas vires cum illius copiis coniungere, Suffetiano more exemploque destituit, ac veluti hostibus mactandum obrutis..." See Ursinus Velius, *De bello Pannonico*, 82; Ursinus Velius, *Tíz könyv*, 71; see further Zsolt Szebelédi, 'Magyarország két tűz között [Utószó] [Hungary between Two Fires (Afterword)]', in Ursinus Velius, *Tíz könyv*, 167–169.

140 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 33, 73.

141 Ursinus Velius, *Nenia*, Bii v–Biii r.

cooperate. But in 1531, Werbőczy did not receive words of praise anymore, as by that time he had already become a follower of and counsel and Chancellor to King John. So neither could Velius mention the heroes of the Antiquity any longer as a means of praising him. Instead, he said that Werbőczy had gained his position – the title of palatine – not by honourable means, but by making rabble-rousing speeches to the masses and gaining their favour.¹⁴² With this, Velius showed again that he was completely aware of Hungary's situation before the Battle of Mohács, and he passed judgement "retrospectively" on one of Szapolyai's most important supporters.

While Velius' characterization of Werbőczy can be easily interpreted, the appearance in the work of his enemy, István Báthory, is more complicated. As far as his political career is concerned, there could have been no "complaints" about him in Vienna, as he was the one who in 1526, together with Mary, organized a diet in order to elect Ferdinand.¹⁴³ (Velius did not fail to thank him for this in the *Oratio* published in 1528.¹⁴⁴) The palatine's first appearance in the Mohács story is not problematic: after Werbőczy had been expelled, Báthory regained his previous position, Velius says.¹⁴⁵ The second time, however, he stepped forward as the leader of those who had gripes and personal grudges, and who were demanding that the king take part in the battle. "Others grumbled in opposition," Velius writes, "*and with István Báthory as their leader, they demanded the king on the battlefield*, and it seemed clear that if he were not willing to come freely, they would force him and take him there against his will."¹⁴⁶ The prestigious palatine, a follower of the Habsburgs and supporter of Ferdinand, was threatening King Louis, and in doing so, he bore blame for his death?

This serious charge against Báthory is unquestionably surprising, and the circumstances show that in the background there may have been some motivations linked to the prevailing political conditions at the time. The old palatine died in the spring of 1530, but after his death, Ferdinand did not support the initiatives of the estates to elect a new palatine. Instead, he appointed procurators between 1532 and 1554 who had a limited scope of authority. The palatine title had become inconvenient for the Habsburg administration, probably because the person who held this title was elected jointly by the orders and the king, and had

142 "...multa vero obstabant parandae tanti belli defensionis. Primum similitudines, quas exercebant inter se optimates, haud multo anno pulso ac summo magistratu exuto Verbetio, quem non optimis artibus ac seditiosis ad multitudinem concionibus et aura populari fuerat adeptus..." Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 5.

143 Fraknói, *Magyar Országgyűlési Emlékek*, I. 33–34; Pálffy, *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy*, 37–41.

144 Ursinus Velius, *Oratio habita*, A2 r.

145 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 5.

146 "*Contra fremere alii et regem ad pugnam quasi deposcere auctore Stephano Bator palatino, quos, nisi ultro cum eis veniret, apparebat vim allaturos et attracturos invitum. Ceterum consulentibus diversum stricto ferro caedem minari, itaque factum, ut maior ac ferocior pars, ut plerumque in malis accidere solet, vicerit meliorem ac saniolem.*" Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 63–64.

too much power.¹⁴⁷ Thus, it is possible that this is why, one year after Báthory's death, Velius no longer had to write about him in a polite manner.

However, before arriving at the conclusion that Velius' remark should be seen as fictitious insinuation, we should consider Brodericus' *Historia*. Brodericus states that on the day of the battle, it was the palatine himself who presented the king to the army and led him along the frontline, "as he had done three days before", then "he pointed with his hands at the king to show everyone that he is here in case anyone still questioned this"; moreover, "he said that the king is ready to fight until the end of his days for the country, for the religion of Christ, the most gracious and powerful God, and for the wives and children of the soldiers".¹⁴⁸ So the palatine, being a soldier, must have sensed that the presence of the king was of utmost importance for the troops, and had the king not been present, a catastrophe might have occurred (of course, the catastrophe occurred anyway).¹⁴⁹ Therefore he was the one who led the king along the frontlines twice (!) in order to calm everyone down and convince those who doubted their leader that he was indeed there.

If we take this statement by Brodericus into account, it is not hard to imagine that during the council, the palatine took threatening action against the plan to take the king to a secure location. Of course, if we are very critical, we can suppose that Velius used the data from Brodericus or the sources which drew on this data – according to which Báthory presented the king (twice) to the army – to make Báthory the scapegoat for the king's death. Báthory, of course, was dead by this time, so he could not really defend himself. However, in my opinion, if this was really what was hidden behind the information above, then Velius would not have left out the scene mentioned above, namely the scene in which Báthory led the king around the army encampment and the frontlines before the battle. But he makes no mention of this in his work.

Thus, it is possible that Velius again relied on an authentic source, possibly a person in a high position who had been involved in the battle and who may even have been present at the council, too. His meticulously detailed account supports this idea. Furthermore, some of the elements of Brodericus' account (the argument about the king's "position" and Báthory presenting Louis to the army twice) perfectly overlap with the *De interitu*. However, we cannot rule out the possibility that Velius may have shared this "damning" statement about Báthory on purpose, perhaps in order to discredit the palatine position, which became vacant in 1530 and constituted an inconvenience for the court.

147 Pálffy, *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy*, 173–174.

148 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 191.

149 Moreover, Báthory had a personal experience regarding this topic. Brodericus also reported that Louis sent the palatine to protect the Drava River, but as no one joined him, he returned empty-handed to the king in Buda. Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 75–76. It is clear from Burgio's report mentioned above: Báthory saw the reason for the failure in the fact that the king did not join the fight; see footnote 113. Thanks to János B. Szabó for calling my attention to this.

Furthermore, one should note how Pál Tomori, the actual leader of the Hungarian army, was represented in the work. Velius wrote about the personality of the archbishop with recognition, yet he contended that Tomori only excelled in minor battles, not in larger ones.¹⁵⁰ Other narrative sources mention this as well, including Brodericus, who was a witness and who noted that Tomori wanted to free himself of this burdensome responsibility by referring to his lack of experience in greater battles.¹⁵¹ Velius, furthermore, makes explicit reference to the archbishop's responsibility in undertaking the battle, when he explains that, with his famous prophecy, Ferenc Perényi made fun of Pál Tomori's imprudence (*"in Pauli Tomori temeritatem"*).¹⁵² All in all, Velius was not exaggerating regarding Tomori, although he was not correct in his contention that the archbishop-general bore sole blame for everything. As Brodericus notes, the soldiers under Tomori were insisting on combat at all cost, and the whole army was excited and eager to fight.¹⁵³ Finally, the prelate appeared once again, at the end of the incomplete manuscript: he asked the king whether he could now launch the attack, and when Louis gave permission, Tomori prayed, spoke with words of encouragement to his soldiers, and then launched the historic assault.

One could continue the list of characters, in particular the characters missing from the account. Péter Kasza contends that it was not a coincidence that Brodericus, the "traitor" who changed sides and went from supporting Ferdinand to supporting Szapolyai, was left out of Velius' narrative. In his account, Brodericus himself explained to the magnates why the battle should have been postponed, and he mentioned reasons similar to those marshalled by Szalkai in his oration.¹⁵⁴ This idea is worthy of further consideration, but one must keep in mind that there are significant differences between the two speeches. Brodericus' aim was to postpone the battle and to surrender, while Szalkai only wanted the king to be left out of the battle (as he could see that the battle was inevitable); Brodericus hoped that the Hungarian army would escape by surrendering and would later be able to launch a successful attack with the help of auxiliary troops, yet Szalkai hoped that after the inevitable defeat a new army would be built. Nonetheless, it is quite possible that Velius left Brodericus out of his account on purpose, even though he knew about his role. This cannot be proven, but it seems likely. And as has been explained in detail above, he definitely offered a flattering portrait of Szalkai on purpose.

150 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 77.

151 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 111. Iovius, too, mentioned this: Paulus Iovius, *Turcicarum rerum commentarius*. Argentorati, 1537, E[8]r–v.

152 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 81. The *"Tomori temeritatem"* is obviously a pun.

153 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 126; see also Ferenc Szakály, *A mohácsi csata* [The Battle of Mohács]. (Sorsdöntő történelmi napok, 2.) Budapest, 1981, 28.

154 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 128–133. For Szalkai's speech in Velius' work, see the note 130.

THE LATER LIFE OF THE WORK: WHY WAS IT NOT PUBLISHED?

We do not know whether Velius sent his work to Mary in Brussels or not. We also do not know whether he finished it. However, it is clear that the text was not printed, as there certainly would be some trace of it if it had.

At the moment, there is no clear answer to the question of why it was not published. We can suggest two possible answers. First, in 1531, the year in which the work was written, Velius' scope of activities changed significantly. At the beginning of the year, he delivered a speech at the coronation of Ferdinand as Holy Roman Emperor (a much less enthusiastic one than the speech he had held in 1527 in Fehérvár).¹⁵⁵ Later, however, as he himself wrote in a letter, he was "asked to retire" from the unruly court, and Ferdinand gave him the task of tutoring the royal children, which was a more comfortable job, though not without hardships of its own.¹⁵⁶ It is possible that he failed to complete the *De interitu* in part because of this change in his duties. This supposition, however, is weakened by the fact that in 1532, according to a letter by Velius addressed to Olahus, he was still considering completing the narrative, and after 1531, he continued writing his major work entitled *De bello Pannonico*, as well.¹⁵⁷ Of course, there may no longer have been any demand in the court for this type of work by him.

Furthermore, it is possible that the work remained only in manuscript form because of the changes in the political conditions. In February 1533, peace talks were initiated between the representatives of King Ferdinand and King John. These talks were soon interrupted, but no conflicts erupted, and new negotiations later began.¹⁵⁸ In this milieu, there was no need for a work that would cast aspersions on John.

It is interesting to consider what might have happened to the pages that were cut from the manuscript. Perhaps it was Velius himself who mutilated the text. Or perhaps there was another, unknown person – possibly Wolfgang Lazius, who knew Velius' manuscript well.¹⁵⁹ There are rather serious arguments against the latter hypothesis, as there is no proof that Lazius used Velius' work about Mohács, or at least it seems unlikely that he borrowed anything from it for his own historical work.¹⁶⁰ Admittedly, we still cannot say this for certain, as the content of the missing pages is unknown, but the surviving part of Velius' work narrates

155 Published in print, too: Caspar Ursinus Velius, *Oratio de felicissima electione... regis Ungariae et Bohemiae Ferdinandi... in regem Romanorum...* Coloniae, 1531.

156 See Velius' letter to Erasmus (Innsbruck, 26 June 1532): Allen, *Opus Epistolarum*, X. nr. 2664 (pp. 39–40). See further Velius' letter to Olahus (Innsbruck, 23 February 1532 [incorrectly 1533]): Olahus, *Epistulae*, nr. 214; and Olahus' answer to Velius (Brussels, 10 March 1532), *ibid.* nr. 219.

157 For more on this, see Péter Kasza's essay in this volume.

158 Kasza, *Egy korszakváltás*, 96–103.

159 See Péter Kasza's essay in this volume.

160 See Waczulik, *A török korszak*, 47, 56; Waczulik, 'Ismeretlen magyar', 150.

the preliminary events of the battle in a much calmer and more detailed manner than Lazius' later superficial and impetuous narrative.¹⁶¹

THE PIECE OF WRECKAGE AMONG THE WAVES – EPILOGUE

Velius' work, the *De interitu*, has come down to us in a mutilated form, having survived roughly half a millennium. But it is still an important writing, even if incomplete. On the one hand, though even the surviving part is not finished, its detailed accounts and the imaginary speeches offer testimony to Velius' outstanding talent. Thus, the work completes the oeuvre of the renown humanist with a valuable sample of his writing. The work is also important because of the propagandistic aims it contains. I am thinking of the accusations brought against Szapolyai and Werbőczy, the positive depiction of the queen, and the elements of Habsburg propaganda, expressed primarily by Szalkai, to whom Velius gave voice. Szalkai argues in Velius' narrative, that Ferdinand and Charles will certainly help Louis to build a new army in case of defeat.

Velius' work is also important because of the information it contains. Some of the details are not found in other sources, and they are therefore worthy of further research. These details include his observations concerning the queen, György Szapolyai, the Ottoman ships, Szalkai, and István Báthory. It is also worth noting that Velius aimed to offer a faithful account of the antecedents to the battle or at least to touch on the reasons behind them. His observations about the country's financial problems are interesting, as is the explanation he offers for the poor state of the military. He noted the failure of foreign powers to provide assistance and also points out the serious conflicts within the Christian army (the case of the "2,000" soldiers who revolted and the serious arguments regarding the king's presence on the battlefield). His description approaches that of Brodericus, but as we saw, there are significant differences between the two works.

The account is also a valuable addition to Velius' career. If we concentrate on the emphasis placed on the role of László Szalkai, the *De interitu* can be interpreted as a posthumous (and also unusual) homage to the one-time patron. Furthermore, the rather positive depiction of Mary suggests that Velius was searching for a new patroness in the widowed queen; also, he may also have been looking for a new "employer". His letters addressed to Olahus also suggest this.

In the introduction, I promised to offer a sketch of how the "ship" looked as a whole. In the above, however, I have dealt primarily with events which took place after which the ship was constructed, seeking to determine more precisely the scope and the aims of this process and the kinds of "materials" that were used. We only have vague conceptions of what the missing section might contain. As Velius wanted to discuss "the decay of Hungary", he certainly must have followed Süleyman's campaign to the end, like his predecessors, Cuspinianus and

161 For Lazius' narrative of the battle, see Tóth, 'Bűnbakképzés és propaganda', 110–111.

Brodericus. The narrative lines and strategies on the existing pages must have continued on the missing ones, as well. Obviously, emphasis was put on Szapolyai's "treachery", Louis' death, and Mary's grief and escape, depicting the queen in the most positive manner possible. One assumes that Szalkai's death was also recorded by his one-time protégé with the pathos one would expect in light of the circumstances.

However rigorously we were to continue to interrogate this "piece of wreckage", I rather doubt that it would reveal anything more for the time being. Nonetheless, we can be grateful that we received it *post tot naufragia*, because even if only with smaller data, it unquestionably contributes to a better understanding of the tragic defeat at Mohács and the events that led to it. We can only hope that someday some ebb or eddy will wash the missing pages of the manuscript onto shore.

Caspar Ursinus Velius

DE INTERITU LUDOVICI REGIS ET CLADE HUNGARIAE

Caspar Ursinus Velius

LAJOS KIRÁLY HALÁLÁRÓL ÉS MAGYARORSZÁG BUKÁSÁRÓL

(1– 8) In 1526, Sultan Süleyman launches a powerful army to attack Hungary, and within a few days he occupies Pétervárad (Petrovaradin), the last remaining stronghold of the southern border fortresses. The Kingdom of Hungary is completely unprepared because of divisions between the feudal lords, but the young King Louis II still plans to take up arms against the Ottoman invaders. (9–12) In order to do so, he calls the counties to arms and sends envoys to seek foreign aid, but the auxiliary forces either arrive late or not at all. (13–28) Before departing with his handful of royal armies gathered in Buda, the king seeks out his wife, Queen Mary, who beseeches him not to go to war with such a small and unprepared army, but Louis is relentless and explains why he must go. (29–44) The next day he sets out with his troops for Tolna, and by the time he set up camp at Mohács, his army has grown to 25,000 people, consisting mainly of Hungarians, Czechs, and Moravians. Before the battle, a serious debate breaks out within the royal camp as to whether the king should take part in the battle or remain distant from the fighting, out of danger. (45–61) László Szalkai, Archbishop of Esztergom, argues in favour of the latter in an impassioned speech. Szalkai contends that the death of the king would constitute a fatal tragedy for the country. (62–69) However, in response to threats made by the Hungarian soldiers, in the end the king finally joins the army. (70–76) The enemy troops set up their camp two miles away. (77–81) King Louis prepares for battle at dawn, the commander-in-chief, Pál Tomori, arranges the army in formation. (82–83) In the afternoon, the king gives order to attack and, the Hungarian army led by Tomori launches the assault. [The text is interrupted here.]

(1) [3r] Anno quarto, qui erat a natali Christiano MDXXVI., postquam Solymannus Turcarum imperator Belgrado potitus,¹ cum iam veluti patefactas regni portas apertosque aditus omnes haberet, conflato exercitu ad numerum CC milium armatorum, infestis copiis ac valde quam instructis Pannoniae fines nemine resistente aut demorante iter eius invasit, ac primum Waradinum Petri, quae arx adhuc regi Ludovico parebat, ingenti obsidione cinxit, ac graviter obsessam paucos intra dies deditionem facere coegit. (2) Erat in ea arce haud satis firmum praesidium, quod suis viribus diffisum desperatis iampridem auxiliis conditionibus arcem² hosti tradidit. (3) Et iam fama nimis quam certa increbruerat hostes summis copiis adventare ac in intimam Ungariam et regni viscera pleno gradu contendere et accelerare. (4) Ea fama, cum iam per exploratores confirmaretur, omnibus ingentem terrorem iniecit, sed inprimis regem Ludovicum et regni optimates sollicitos habuit.

(5) Multa vero obstabant parandae tanti belli defensionis. Primum simultates, quas exercebant inter se optimates, haud multo anno pulso ac summo magistratu exuto Verbetio, quem non optimis artibus ac seditiosis ad multitudinem concionibus et aura populari fuerat adeptus, et Stephano a Bator in pristinum dignitatis suae locum restituto.³ (6) Dein angustiae publicae pecuniae iam olim aerarii proventibus avaritia ac paucorum potentium studio privati commodi multo maxima ex parte interceptis. (7) [3v] Postremo intermissus ad longum tempus armorum usus et belli gerendi consuetudo ducibus prope cunctis militarium artium peritis, scientiaque et usu armorum praestantibus aut belli fortuna aut morbo aliove casu iam ante assumptis.

(8) Cum haec, tum aliae res maximi momenti et gerendo bello necessariae tametsi defuere, non tamen praestantissimi et magnanimi iuvenis regis Ludovici

1 aditus *corr. a Velio ex ingressus* | CC *corr. a Velio ex CCL* | invasit *corr. a Velio ex ingressus est* | ac graviter ... deditionem] *in ms. ad hanc lineam add. a Velio in margine (sine certo loco designato, ubi inserenda essent):* turrim quamprimum †unam† adactis cuniculis hostes labefactarant 2 auxiliis *corr. a Velio ex subsidiis* | aut demorante ... viribus diffisum] *hic in marg. add. a Velio sine certo loco designato, ubi inserenda essent:* Aliis arcibus atque oppidis aut vi aut voluntate suo imperio adiunctis †Turco† [Turceo?], inter quae eminet Ulac sepulchro Capistrani clarum 3 desperatis ... summis copiis] *hic in marg. add. a Velio sine certo loco designato, ubi inserenda essent:* Turca totum Ungariae regnum †nostrum† invaserat | post viscera a Velio *del.* adproperare 4 regem ... primum] *hic in marg. add. a Velio sine certo loco designato, ubi inserenda essent:* Episcopus Paulus Colocensis cum mediocribus copiis ad fines Ungariae 5 ac seditiosis ... concionibus *add. a Velio in marg.* 6 paucorum potentium *add. a Velio in marg.* | multo maxima ex parte *add. a Velio in marg. inferiore 7 post fortuna del. a Velio consumptis*

1 Velius' date is not entirely correct, because Nándorfehérvár (today Belgrade) fell on 29 August 1521, i.e. five years before the campaign of Mohács.

2 Despite the harsh circumstances, the soldiers lead by György Alapy managed to protect the fortress of Pétervárad (today Petrovaradin) for two weeks, but the Ottomans exceeded them in power forcing the remaining defenders to surrender on 28 July 1526.

3 István Báthory was deposed from the office of palatine of Hungary at the Diet of Hatvan of 1525 and on 24 July István Werbőczy was elected to replace him. Nevertheless, Werbőczy was unable to handle the arising issues, so he was dismissed during the Diet of Rákosmező that started at the end of April 1526, and Báthory was returned to office. He remained in office up until his death in 1530.

(1) [3r] Szulejmán török szultán négy évvel azután, hogy megszállta Belgrádot,¹ tehát a Krisztus születését követő 1526. esztendőben – mivel már az ország minden kapuja és összes bejárata tárva-nyitva állt előtte – kétszázezer főt számláló fegyveres erejét összegyűjtve, roppant nagy és igen erősen felszerelt csapataival, anélkül, hogy bárki akadályozta vagy feltartóztatta volna vonulását, Magyarország területére tört. Először súlyos ostrommal az addig Lajos királynak engedelmeskedő Pétervárad várát zárta körül,² keményen szorongatta a várat, és néhány napon belül megadásra kényszerítette. (2) A várban nem volt elég erős az őrség, amely nem bízva saját erejében – és miután már régen elvesztette a reményt, hogy segítséget kapjon – átadta a várat³ az ellenségnek.⁴ (3) Elterjedt az a nagyon is biztos hír,⁵ hogy az ellenség a teljes haderejével gyorsan közeledik, és erőltetett menetben Magyarország belsejébe, az ország szíve felé tart. (4) Mikor ezt a hírt már a felderítők is megerősítették, mindenkin hatalmas rémület lett úrrá, de ez mindenekelőtt Lajos királyt és az ország előkelőit nyugtalanította.⁶

(5) Valóban sok dolog akadályozta egy ily nagy háború elhárítására való felkészülést. Mindenekelőtt azok az ellenségeskedések, amelyeket az országnagyok egymás közt folytattak. Miután Werbőczyt nem sokkal korábban elzavarták és letették a legfőbb tisztségből, amelyet nem a legméltóbb eszközök segítségével, a tömeget lázító szónoklatokkal a nép kegyéből nyert el, Báthory Istvánt helyezték vissza korábbi méltóságába.⁷ (6) Akadályt jelentett továbbá a pénzhíány, mivel kapzsiságból és néhány hatalmasság egyéni haszonlesése miatt a kincstár bevételei nagyrészt elapadtak. (7) [3v] Aztán mert hosszú évek óta hiányzott a harci tapasztalat és a hadviselés szokása, miután csaknem az összes hadművészetben és hadi tudományban jártas, valamint fegyverforgatásban kiváló vezér elhalálozott – vagy háborúban, vagy betegségben, vagy egyéb okból.

(8) Jóllehet egyrészt ezek, másrészt egyéb fontos és a hadviseléshez szükséges eszközök hiányoztak, Lajos király, a nagyszerű és bátor ifjú mégsem rettent meg

1 Velius datálása nem teljesen pontos, mivel Nándorfehérvár 1521. augusztus 29-én, vagyis a mohácsi hadjárat előtt öt évvel esett el.

2 *Majd aknákat ásva az ellenség az egyik tornyot ledöntötte* [Velius kiegészítése a margón. – A továbbiakban szintén jegyzetben közöljük az olyan kiegészítéseket, melyek beillesztése a főszövegbe bizonytalan].

3 A Pétervárad élén álló Alapy György és katonái a nehéz körülmények ellenére is két hétig tartották a várat, de az oszmánok túlereje 1526. július 28-án megadásra kényszerítette a megmaradt védőket.

4 *Miután a török más várakat és városokat vagy erőszakkal, vagy szépszerével a hatalma alá hajtott, ezek közül is kitűnt a Kapisztrán sírhelyéről elhíresült Újlak* [kiegészítés a margón]. – A megjegyzés Cuspinianus hatását tükrözi. Nála is szerepel Újlak elfoglalása, illetve Kapisztrán sírjának említése. „Lassanként elfoglalta a környező falvakat és az emberektől elhagyott városkákat, Titel várát, aztán tűzzel-vassal bevette a Duna partjára települt Újlak városkát, ahol a néhai Kapisztráni pihen sírjában, várva a közös feltámadást.” Vö. Kasza Péter – Pálffy Géza (szerk.), *Brodarics-emlékkönyv. Egy különleges pártváltás a mohácsi csata után*. Budapest, 2011, 84.

5 *A török egész Magyarországot megtámadta* [megjegyzés a margón].

6 *Pál kalocsai érsek közepes erőekkel Magyarország határainál* [Velius megjegyzése a margón].

7 Báthory Istvánt az 1525-ös hatvani országgyűlésen váltották le a nádori tisztségből, és helyébe június 24-én Werbőczy Istvánt választották meg. Werbőczy azonban nem tudta kezelni a felmerülő problémákat, így az 1526 április végén nyílt rákosmezei országgyűlésen menesztették és ismét Báthoryra bízta a posztot. A tisztséget egészen 1530-ban bekövetkező haláláig töltötte be.

mens a quovis belli discrimine abhorrere, sed magis ac magis quotidie accendi, nihilque malle, quam pro regno et suorum omnium salute vitam suam manifesta in pericula offerre. (9) Itaque continuo per cunctos regni totius comitatus ad arma conclamari iubet, Bohemos ac Moravos finitimos evocat, Silesiorum auxilia accersit. (10) Quin etiam ac Germaniae principes tum apud Spiram agentes conventum nuntios mittit opem et subsidia petitem. (11) Quae partim nulla, partim sero illis languide ac segniter omnia facientibus missa fuerunt, proinde quot militum evestigio cogi illum per tumultum potuit, Budam convenit.⁴

(12) Quibus cum rex Ludovicus, tametsi paucis, vix enim V. milia convenerant, hostibus obviam ire non dubitanter constituit. (13) [4r] Antea tamen reginam animi causa ad insulam Schepel profectam ac illic venationibus operam dantem adiit ac, quid sui consilii sit, exponit. (14) Cuius oratione illa attonita ac iam providens, quam manifesto discrimini ac certissimae morti caput suum rex obiecturus erat, eum profusis lachrymis complexa hoc maxime modo dicitur allocuta fuisse:

(15) „Optime rex ac placidissime coniunx, quid tibi in mentem venit aut quam insana gloriae cupiditate accensus statuisti te meque una tecum ire perditum? (16) Adversusne hostem acerrimum, copiis atque opibus maxime pollentem tu cum semiermi ac ne iusto quidem exercitu proficisci et in aciem descendere constituisti, et ducere desuetos bello aut tyrones adversus exercitissimos milites ac veteranos? An quidem vix tot erunt centuriae, quot hostis milia armatorum habet? (17) Obsecro te per deum immortalium fidem, ne aetatem tuam, qui nondum vigesimum annum explesti, praecipites, neve committas, ut regnum Pannoniorum te periclitante occidat, ego vero vidua, quod longe absit, ac regno extorris calamitosam ac aerumnosam vitam in luctu perpetuo ac moerore degam. (18) Quin potius te serves melioribus longeque insignioribus factis, cum vis †ingesta† [4v] et animi ac corporis vigor auctiores ematurescant. (19) Quod si nihil haec te movent, at saltem precibus acquiesce uxoris, qua, si (quod animo praesagit) tu vita periclitaberis, nihil erit in terris destitutius, egentius et calamitosius. Iam nuper admodum eos annos attigimus, qui procreandae soboli sunt accommodati. (20) Patere, te obsecro, ut prius te parentem susceptis liberis efficere possim, quam orba et ipsa marito et regnum haerede careat. (21) Sin ita iam animo sedet hostibus obviam ire, at expecta copias omnino auxiliares firmiores ex Bohemiae regno propediem adventuras,

8 post magis del. a Velio ad virtutem virtutem [!] et 9 cunctos] in ms. cunctas, ubi primum cunctas ... diocesos [!] a Velio scriptum; pro vocabulo autem diocesos posterius verbo comitatus in margine adnotato, adiectivum cunctas in cunctos corrigere omisit; quod pro authore emendare nobis visum est. | comitatus corr. a Velio ex diocoeses [!] | post evocat del. a Velio et regis quoque Sigismundi aux [!] 10 post conventum del. a Velio opem inplorat 11 illis corr. a Velio ex remissae | evestigio add. a Velio in marg. 12 post constituit del. a Velio Qui ubi reginae, quid sui consilii esset, exposuisset, tum illa 15 post statuisti del. a Velio me 21 post adventuras del. a Velio quibus fretus et hostibus terrorem et praesentiore animo

4 At the diet, which after having been postponed several times was finally held in Speyer in the summer of 1526, Tamás Nádasdy strove to persuade the imperial orders to provide help. The orders, on the other hand, insisted that Charles V fill their requirements regarding the Reformation first, only then were they willing to vote for the desired support.

a háború semmiféle nehézségétől, hanem napról napra egyre jobban, egyre inkább felbuzdult, és semmit sem akart inkább, mint a nyilvánvaló veszedelemben az országért és övéi üdvéért kockára tenni az életét. (9) Ezért megparancsolta, hogy az egész ország minden megyéjében szólítsanak fegyverbe, és hívta a szomszédos cseheket és morvákat, továbbá a sziléziai segédcsapatokat. (10) Sőt még az akkor Speyerben tanácskozó német fejedelmekhez is követeket küldött, hogy segítséget és támogatást kérjenek. (11) Mivel azonban a fejedelmek mindent lomhán és lassan intéztek, részint semmit sem küldtek, vagy csak későn. Így annyi katoná érkezett Budára, amennyit ebben a zűrzavarban hamarjában össze lehetett gyűjteni.⁸

(12) Lajos király habozás nélkül elhatározta, hogy velük együtt, még ha kevesekkel is – mert alig ötezren gyűltek össze –, szembeszáll az ellenséggel.⁹ (13) [4r] De előbb felkereste a királynét, aki felüdülés végett Csepel szigetére utazott és ott vadászgatott, és feltárta neki szándékát. (14) Szavaitól a királyné megrémült és előre látva, hogy a király milyen nyilvánvaló veszedelemnek, jóformán a biztos halálnak teszi ki magát, könnyek közt megölelte, majd – mint beszélük – a következőképpen szólott hozzá:

(15) „Kiváló királyom és szeretett hitvesem, mi jut eszedbe, vagy a dicsőség miféle örült vágyától ösztönözve döntöttél úgy, hogy te és veled együtt én a vesztünkbe rohanjunk? (16) Úgy döntöttél, hogy a kegyetlen, csapatokban és eszközökben felettébb erős ellenséggel szemben gyengén felfegyverzett és seregnek aligha nevezhető csapatokkal kelsz útra és mész csatába, és a háborútól elszokott embereket vagy újoncokat vezetsz a legtapasztaltabb katonák és veteránok ellen? Lesz-e vajon annyi századod, ahány ezreddel az ellenség rendelkezik? (17) A halhatatlan istenekre kérlek, ne áldozd fel életed, hiszen még huszadik évedet sem töltötted be, és ne sodord magad veszélybe, hogy veled együtt Magyarország is elbukjon, én pedig – Isten ments – özvegyként és az országból száműzve nyomorúságos és boldogtalan életemet örök gyászban és bánatban töltssem. (18) Sőt inkább óvd magad jelesebb és sokkal dicsőbb tettekre, mialatt hatalmad [4v] is gyarapszik, valamint testi és lelki erőd is érlelődik. (19) Hogyha ezek egyáltalán nem indítanak meg téged, legalább a feleséged könnyörgései előtt hajolj meg, mert nála, ha életedet (miként szíve súgja) veszélybe sodrod, senki sem lesz a világon elárvultabb, nyomorultabb és szerencsétlenebb. Már épp abba az életkorba léptünk, amely alkalmas utódok nemzésére. (20) Könnyörgők, gyermekeket foganva hadd tegyelek apává még azelőtt, hogy én árván, az ország pedig örökös nélkül marad! (21) De ha már eltökélt szándékod, hogy szembeszállsz az ellenséggel, legalább várd be a Csehországból hamarosan meg-

8 A többször elhalasztott, végül 1526 nyarán Speyerben megtartott birodalmi gyűlésen Nádasdy Tamás igyekezett segítségnyújtásra rávenni a birodalmi rendeket. A rendek viszont ragaszkodtak hozzá, hogy V. Károly előbb a reformáció ügyében engedjen kívánságaiknak, és csak azután voltak hajlandók megszavazni a kívánt segélyt.

9 *De mikor a királynőnek feltárta, mi a szándéka, az...* [áthúzott szöveg].

validioribus copiis tutius et animo praesentior hosti occurrere et cum eo acie configere possis. (22) Cum hisce tam exiguis et imparatis copiis pro certo habeto te praesens ac manifestum in exitum ruiturum.”

(23) Haec atque alia multa nequidquam regis animum a voluntate proficiscendi avertere conata ubi flens elocuta est, [5r] ille porro iam obfirmato animo breviter respondit: (24) Non sine iactura regni omniumque salutis consilium de profectione mutatum iri, quod si remaneret, neminem arma adversus hostem laturum, quin potius omnes militiam detractaturos, sin vadat, alios quidem pudorem, alios fidem excituram, breviter omnes secum hosti obviam ituros; consultius esse experiri belli fortunam et martis aleam ancipitis subire, qui modo hos, modo alios victoriae compotes facere assolet, quam adhuc non in conspectum dato hoste indecora fuga sibi exilium consciscentes, incruentam victoriam hostibus ac regni opulentissimi possessionem expressa confessione timoris atque ignaviae permittere. (25) Se bona spe esse coactis in unum regni viribus hostem aut ab irruptione aversum aut a regni ipsius finibus profligatum iri, se victorem et incolumem propediem in complexus reginae rediturum.

(26) Ab hac oratione data acceptaque salute, mutuo complexu inter se in lachrymas profuso ambo omnibus circumstantibus pariter lachrymas excusserunt.

(27) [5v] Itaque rege in bellum iam abeunte regina Udalrico Cateritio⁵ et genere et fortunis ac praecipue animi magnitudine nobili ac praeclaro viro Silesio regem enixissime commendavit, ipsum subinde precata flebili oratione, ut ab eius latere noctes diesque totos ne latum quidem, quod aiunt, unguem discederet ac quovis euntem prosequeretur. (28) Ad haec ingentia pollicens ei, si incolumem ex bello ad se reduxisset.

(29) Reversus inde Budam rex Ludovicus postridie circiter V milia equitum, qui eo convenerant, secum eduxit, Tulnam,⁶ id oppido nomen est a Buda XVIII miliarium sito, recta iter capessens. (30) Porro regis ipsius interitum et regni

22 exiguis corr. a Velio ex paucis | post te del. a Velio certum | post exitum del. a Velio cum omnibus 24 post detractaturos del. a Velio sin vadat | timoris corr. a Velio ex metus 26 excusserunt corr. a Velio ex exciverunt 27 regem enixissime corr. a Velio ex ipsum regis personam | ac quovis euntem prosequeretur add. a Velio in marg. 28 Ad haec corr. a Velio ex Praeterea | pollicens corr. a Velio ex pollicendo | ei si...ex bello ad] hic in marg. add. a Velio sine certo loco designato, ubi inserenda essent: sospitem restituat 29 circiter ... qui eo] ad hanc lineam add. a Velio in marg. die XXIII Julii

5 Ulrich Czetricz later became the only eyewitness of Louis' death and even the king's body was found based on his guidance. The fact that Velius gave Czetricz a major role (he appears in the fragmentary text once more and he is given voice) precludes that he was accused of Louis' death or even held grudge against. Had it been so, the author would hardly portray him in such a positive manner in a text dedicated to Queen Mary. A lively debate has been risen recently over the finding of the king's body. For more on this, see Gábor Farkas Farkas – Zsolt Szebelédi – Bernadett Varga (eds.), „Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos rejtélyes halála és különböző temetései [“We Still Need Mohács...” The Mysterious Death and Several Funerals of King Louis II of Hungary]. Budapest, 2016.

6 Tolna was designated as the meeting place of the Hungarian army, where they should have gathered by 2 July. According to Brodericus' report, when Louis set out from Buda, there were about 3,000 soldiers by his side.

érkező, sokkal jelentősebb segéderőket.¹⁰ (22) Az erősebb csapatokkal nagyobb biztonságban és elszántabban szállhatnál szembe és ütközhetnél meg az ellenséggel. Biztosra veheted, hogy ezekkel az egyszerre gyenge és felkészületlen kis csapatokkal nyilvánvalóan és okvetlenül¹¹ a vesztedbe rohansz.”

(23) Miután a királyné ezeket és még sok mást is zokogva elmondott – hasztalan próbálván eltántorítani a királyt az indulástól –, [5r] az uralkodó szilárd lélekkel röviden így felelt: (24) az ország és mindenki üdvének kára nélkül ő nem változtathatja meg az eredeti szándékát, mert ha vesztég marad, senki sem fog fegyvert az ellenség ellen, sőt inkább mindenki vonakodni fog a katonai szolgálattól. Ám ha megindul, egyeseket a szégyen, másokat a hűség fogja ösztönözni erre, egyszóval vele együtt mindenki szembe fog szállni az ellenséggel. Tanácsosabb a hadiszerencsét próbára tenni és a kétes csata kockázatát vállalni, amely egyszer ezeket, másszor azokat szokta a győzelemben részesíteni, mintsem hogy – bár az ellenség még nem is mutatkozott – szégyenteljes menekülésre szálni rá magunkat, az ellenségnek pedig vértelen győzelmet biztosítani, valamint a félelem és gyávaság nyílt megvallásával e nagyszerű ország birtoklását átengedni. (25) Erősen reménykedik abban, hogy ha az ország erői egyesülnek, el lehet majd tántorítani az ellenséget a betöréstől, vagy el lehet űzni őket az ország határaitól, ő pedig hamarosan győztesen és sértetlenül fog visszatérni a királyné karjaiba.

(26) E beszéd után elköszöntek egymástól és sűrű könnyek között összeölelkeztek, s eközben a körülöttük állókat is egytől egyig könnyekre fakasztották.

(27) [5v] Így hát, miközben a király már a harcra készült, a királyné erősen meghagyta a származás, vagyon és különösen jellem tekintetében nemes és híres sziléziai férfinak, Czetricz Ulrichnak,¹² és egyben zokogva arra kérte, hogy a király mellől se éjjel, se nappal – ahogy mondják – egy ujnyira se távolodjék el, és bárhová megy, kövesse őt. (28) Nagy vagyont ígért neki azért, ha épségben visszahozza¹³ a háborúból a királyt.

(29) Lajos király visszatérvén Budára a következő napon¹⁴ az oda egybegyűlt, körülbelül ötezer lovas magával vitte, egyenesen Tolna felé véve az irányt, mely város Budától tizennyolc mérföldre fekszik.¹⁵ (30) Úgy tűnt, hogy magának a

10 mert ezekre támaszkodva az ellenségben elszántabban rémületet... [áthúzott szöveg].

11 egész seregeddel [áthúzott szöveg].

12 Czetricz Ulrich lett később Lajos halálának egyetlen szemtanúja, és az ő útmutatása nyomán találták meg a király holttestét is. Az, hogy Velius kiemelt szerepet ad Czetricznek (a töredékes szövegben még egyszer megjelenik és szót kap), kizárja, hogy vádolták volna Lajos halála miatt vagy akár csak nehezteltek volna is rá. Ez esetben egy, az özvegy Mária királynőnek szánt szövegben aligha illette volna a szerző ilyen pozitív szavakkal. A király holttestének megtalálása körül újabban élénk vita bontakozott ki. Erről bővebben ld. Farkas–Szebelédi–Varga (szerk.), „Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos rejtélyes halála és különböző temetései. Budapest, 2016.

13 sértetlenül hazahozza [megjegyzés a margón].

14 Július 24-én [megjegyzés a margón]. Brodarics is azt írja, hogy Lajos július 24-én indult Budáról a tolnai táborba. De ez az adat szerepel Cuspinianusnál is.

15 Tolnát jelölték ki a magyar sereg gyülekezőhelyének, ahol július 2-ra kellett volna összegyűlnie a hadaknak. Brodarics beszámolója szerint, amikor Lajos király útnak indult Budáról, körülbelül 3000 katona volt mellette.

miserabilem ruinam cum alia prodigia, tum hic casus inprimis visus est praesagire. (31) Eius diei, qua Buda egressus fuit, insequenti nocte equus regius, quo maxime firmo et strenuo utebatur, nullo morbi alicuius inditio observato aut deprehenso repente ac de improvviso corruens exanimatus est.⁷ (32) Cui rei tametsi exacta fides non est habenda, perdamnata iam olim a Christianis [6r] augurandi scientia ac rerum futurarum praedictione, tamen cum saepius compertum habemus eadem prodigia regum regnorumque occasui praecessisse, haud ideo impietatis arguamur, si putaverimus non temere haec interdum accidere consuescere.

(33) Apud Tulnam deinde cum rege Georgius Cepusiensis, Joannis waidae Transylvaniae germanus frater adductis MD equitibus se coniunxit.⁸ (34) Ceterum per eos dies, quoad ad oppidum Mohatz ventum est, ex diversis locis milites confluxere, turmatim optimates praecipue et episcopi totius regni, qui integri adhuc regis fidem sequebantur, nullum periculum pro regis sui regnique salute deprecaturi. (35) Porro summae copiae fuerant ad milia XXV equitum peditumque, machinae campestris LXXXV,⁹ currus V milia, impedimenta complurima. (36) *Quod si Joannes Cepusiensis, qui Transylvaniae totius vires ac robur omnes coegerat et iustum prope exercitum conflarat, ad regem, ut sperabatur, admaturasset ducere suas copias, certa prope victoriae spes aut saltem evitanda tantae cladis fuisset.* (37) *Sed ille tempus extrahendo ac nihil non causando, quo minus auxilio regi veniret, perfidiae suspicionem iam pridem inter multos ortam insigniter auxit.* (38) Postea vero quam rex cum parte copiarum apud Mohatz subsisteret, forte duo milia Pannoniorum haud procul oppido in palustri planicie constituerant, qui credito falso ab exploratoribus suis rumore allato ad regem confestim nuncium mittunt. (39) [6v] Sese pro explorato habere hostium exiguum numerum adesse, coisse milia vix sexdecim, id pro comperto se habere. (40) Proinde rex cum copiis suis admaturaret, optimam occasionem, priusquam omnes hostium copiae cogerent, ne dimitteret; certam iam ac prope partam victoriam sibi polliceri, dummodo ne prolatando occasio rei bene gerendae

30 ruinam *corr. a Velio ex casum* 32 consuescere *corr. a Velio ex solere* | augurandi scientia ... rege Georgius] *hic in marg. add. a Velio sine certo loco designato, ubi inserenda essent:* Turcus arcem Soklos frustra oppugnavit. Inde avertit iter Quinqueecclesias versus; laus Georgii Zotmar; urbem copiosam ob merces incendit, captivos abegit, alios alios [!] trucidat 34 Ceterum *corr. a Velio ex* Inde | turmatim optimates *corr. a Velio ex* ac sparsim nobilitas 35 impedimenta complurima *corr. a Velio ex* cum ceteris impedimentis 36 evitandae *corr. a Velio ex* avertendae 36–37 Quod si Joannes ... insigniter auxit] *add. a Velio in marg.* 38 Postea vero quam *corr. a Velio ex* Cum 39 Sese ... habere] *add. a Velio in marg.* 40 prolatando *corr. a Velio ex* cunctando

7 This is in line with Brodericus' account, who wrote that they spent the first night in Érde, in the house of Ambrus Sárkány, and the king's favourite horse died that night. Cf. Gergely Tóth's paper in this volume.

8 Brodericus reported about 1500 people. His recounting differs in the respect that according to him György Szapolyai joined the king's camp with 300 cavalymen and 1,200 infantrymen. Cf. Gergely Tóth's paper in this volume.

9 The figures coincide with those given by Brodericus: he also gives the final number of 24–25 thousand men, while the artillery consisted of 80 cannons. Cf. Gergely Tóth's paper in this volume.

királynak a halálát és az ország szomorú bukását részint egyéb előjelek, részint mindenekelőtt az alábbi eset is megjósolja. (31) A Budáról való távozást követő éjszakán a király lova, amelyet előszeretettel használt, mivel igen erős és derék állat volt, anélkül, hogy a betegség bármiféle jelét megfigyelték vagy felfedeztek volna rajta, hirtelen és váratlanul összerogyott és elpusztult.¹⁶ (32) És bár ennek nem szabad teljes mértékben hitelt adnunk, mivel a keresztények már régen helytelenítik [6r] a jóslás tudományát és a jövendőmondást, mégis, mivel többször tapasztaltuk, hogy ugyanazok az előjelek a királyok és országok bukását vetítették előre, ezért nem vádolhatunk bennünket szentségtöréssel, ha azt gondoljuk, hogy ezek néha nem ok nélkül következnek be.

(33) Tolnán azután¹⁷ ezerötszáz lovassal csatlakozott a királyhoz Szepesi György, János erdélyi vajda testvére.¹⁸ (34) Egyébként azokban a napokban, amíg Mohács városához érkeztek, különböző helyekről gyülekeztek a katonák: elsősorban az egész ország még most is töretlenül királyhű főurai és püspökei érkeztek csapatosan, akik a királyuk és az országuk üdvéért bármilyen veszedelmet hajlandók voltak vállalni. (35) Ezután a teljes haderő huszonötezer lovasból és gyalogosból, nyolcvanöt tábori ágyúból¹⁹ és több mint ötezer szekérből és rengeteg málhából állt. (36) *Ha Szapolyai János, aki egész Erdély erejét és színe javát összegyűjtötte, és valóságos hadsereget állított fel, a várakozásoknak megfelelően igyekezett volna, hogy a királyhoz vezesse a csapatait, szinte biztos remény lett volna a győzelemre vagy legalább egy ilyen csapás elkerülésére.* (37) *De mivel ő húzta az időt és mindenféle indokokat hozott fel mentségül arra, hogy miért nem jön a király segítségére, sokak szemében alaposan megnövelte a hűtlenségével kapcsolatban már korábban meglévő gyanút.*²⁰ (38) Miután pedig a király a csapatok egy részével Mohácsnál letáborozott, valami kétezer magyar a várostól nem messze, a mocsaras síkságon telepedett le. Ezek hitelt adván a felderítőiktől származó hamis híreknek, tüstént hírvivőt küldtek a királyhoz, (39) miszerint [6v] ők biztosra veszik, hogy csak csekély számú ellenség van a közelben. Azt is pontosan tudják, hogy alig tizenhatezren gyűltek össze. (40) Siessen ezért a király a csapataival, nehogy elszalassza a kitűnő alkalmat, mielőtt az ellenség teljes hadereje szorongatná. A biztos győzelem már a

16 Ez egybecseng Brodarics beszámolójával, aki azt írta, hogy az első éjszakát Érden töltötték, Sárkány Ambrus házában, és ezen az éjszakán pusztult el a király kedvenc lova. Velius műve ezen a helyen szövetszerűen is erős hasonlóságot mutat Brodarics munkájával. Ld. még Tóth Gergely kíséretanulmányát.

17 A török Siklós várát hiába ostromolta. Majd Pécs felé fordult; Szatmári György dicsérete; a kereskedelemről meggazdagodott várost felégette, a foglyokat elhurcolták, másokat lemészároltak [megjegyzés a margón]. – A tervezett kiegészítés ismét Cuspinianus hatását mutatja. Egyedül ő számol be arról (egyébként tévesen), hogy miután a törökök hiábavalóan ostromolták Siklóst, Pécsset foglalták el és égették fel. Pécs kapcsán pedig megemlíti annak korábbi püspökét, Szatmári Györgyöt is. Vö. Kasza–Pálffy, *Brodarics- emlékkönyv*, 84–85.

18 Brodarics is 1500 emberről ír. Annnyiban ír mást, hogy szerinte Szapolyai György 300 lovassal és 1200 gyalogossal csatlakozott a király táborához. Ld. még Tóth Gergely kíséretanulmányát.

19 A számadatok nagyjából egyeznek azzal, amit Brodarics írt: a végső létszámot ő is 24–25 ezer katonában adja meg, a tüzéség számát viszont 80 ágyúra teszi. Ld. még Tóth Gergely kíséretanulmányát.

20 [Velius kiegészítése a margón.]

corrumpatur. (41) Qui si cunctetur venire aut ab aliis prohibeatur, se arma ab hoste in illos quamprimum versuros et omnes se hostium numero habituros.¹⁰ (42) Atqui nihil importuna comminatione profecerunt ceteris tum pluribus, tum maturius considerantibus vim et copias Turcarum, quos minime parva manu in regni fines intrasse verissime suspicabantur. (43) Acrior deinde contentio fuit, quae prope seditionem conciverat inter ipsos Pannonos et Bohemos de rege, quem alii pugnae interfuisse et una proelium capessere, alii, ne in unius capite summa regni totius periclitaretur, seducendum [7r] in tuta et abesse procul dimicatione censebant. (44) Quamobrem Salcanus Ladislaus archiepiscopus Strigoniensis, vir summae et virtutis et consilii hunc in modum fertur locutus fuisse:¹¹

(45) „Maxime decet eos homines, amplissimi viri Pannonii ac fortissimi Bohemi, quibus rei publicae cura aut summa regni alicuius tradita est et commissa, rationem inire, quonam modo devitatis omnibus incommodis nullum detrimentum capiatur. (46) Quae res, si utique ingruente adversa fortuna aut repentino aliquo casu omnino averti non potest, tamen summa cura et diligentia adhibenda, quo damni quam minimum accipiatur. (47) Id, quod nobis in hoc tanto discrimine nunc usu evenit, in quo nostrum omnium fidei ac prudentiae specimen innotescet. (48) Hostis acerrimus cum amplius ducentis milibus armatorum nostris cervicibus imminet, cuius vim pertimescentes, si retro fugerimus et nos ille ocius persequetur et ferro atque igni totum Ungariae regnum evastabit. (49) Sin descendere in aequum statuerimus et proelio contendere, vereor, ut tantillae copiae satis fuerint ad sustinendam violentiam multitudinis hostium prope infinitae. (50) Verum eo iam necessitatis adducti sumus propter hostium propinquitatem, ut omnino acie decertandum sit.

(51) [7v] Quapropter regem nostrum in extremum discrimen a nobis trahendum minime censeo. Sed amandandum aliquo, ubi in tuto exspectet, quo res sit evasura. Nam, per deum immortalem, quid momenti habet adulescentem adhuc principem et nondum satis armorum usu pollentem adversus validissimos hostes in acie, veluti hostiam mactandam obiicere? (52) Aut quid ipse unus iam, ut secundum proelium fecerimus, adiumenti adversus tantam vim attulerit, in cuius tamen unius vita totius regni salus vertitur? (53) Credo praesentia illius vos alacriores futuros et animo quoque praesentiore in hostem pugnatuuros, equidem non infitior plurimum ad virtutem accendere principis sui ora coram intuentes, et fortasse idem censerem, si non dissuaderet periculi magnitudo. (54) Nam si

47 nunc] hodierno die *add. a Velio in marg.*

10 The threatening delegation from the other camp can also be found in Brodericus' account. Cf. Gergely Tóth's paper in this volume.

11 Szalkai's speech is one of the key scenes of the surviving part of the fragmentary text. This speech significantly reminds of what we read at Brodericus, where Chancellor Brodericus tries to convince the leaders, including Szalkai (!) himself to postpone the battle and do not peril the king's life.

markukban van, csak nehogy a halogatás miatt füstbe menjen a siker esélye. (41) Ha viszont késlekedik vagy mások akadályozzák, az ellenség helyett haladéktalanul ellenük fordítják fegyvereiket, és ők is valamennyien az ellenfeleik közé számítják magukat.²¹ (42) Ám durva fenyegetőzésükkel semmire sem mentek, mivel mások, mégpedig a többség józanabbul mérlegelte a török csapatok erejét, akikről teljes joggal azt gyanította, hogy igencsak nagy számban lépték át az ország határait. (43) Ezután csaknem zendülést kirobbantó vita bontakozott ki a csehek és magyarok közt a királyról, akivel kapcsolatban egyesek azt javasolták, hogy vegyen részt a csatában és velük együtt vállalja az ütközetet, mások – nehogy az egész ország veszélybe kerüljön – [7r] azt tanácsolták, hogy biztonságba kell helyezni, és maradjon távol az ütközettől. (44) Ezért a kiváló, erényes és okos férfiú, Szalkai László esztergomi érsek állítólag a következő módon szólott:²²

(45) „Kiváló magyar és bátor cseh férfiak! Legfőképpen azokhoz az emberekhez illik, hogy számot vessenek azzal, mindenféle sorscsapást elkerülve milyen módon nem szenved semmiféle kárt az ország, akikre az állam gondját vagy valamely ország irányítását bízta. (46) Ha pedig ez a balszerencse tombolása vagy valamilyen váratlan esemény miatt nem hárítható el teljesen, mégis a legnagyobb gondot és igyekezetet kell arra fordítani, hogy az ország a lehető legkisebb kárt szenvedje el. (47) Ami most²³ megesik velünk ebben a roppant veszedelemben, abban mindannyiunk hűsége és bölcsessége meg fog mutatkozni. (48) A különösen kegyetlen ellenség több mint kétszáz ezer fegyveresével a nyakunkon van. Ha az erejétől félve elmenekülnénk, egyrészt gyorsabban fog üldözni minket, másrészt tűzzel-vassal fogja pusztítani Magyarországot. (49) De ha úgy határoznánk, hogy síkra szállunk és megütközünk, félek, hogy ilyen kicsiny csapat nem lesz elegendő arra, hogy a mérhetetlen számú ellenség erejét feltartóztassa. (50) Ám az ellenség közelsége miatt immár rá vagyunk kényszerítve, hogy nyílt csatát vívjunk.

(51) [7v] Ezért a legkevésbé sem gondolom, hogy királyunkat súlyos veszélybe kellene sodornunk, hanem el kell küldenünk valahová, ahol biztonságban kivárhatja, hogy miként fog végződni a dolog. Mert, a halhatatlan istenekre, milyen haszna van annak, hogy a még fiatal és a fegyverhasználatban nem eléggé gyakorlott fejedelmet odavetjük az ellenség elé, mint valami áldozati állatot? (52) Vagy mennyi segítséget jelenthetne ő egymagában, hogy sikeres csatát vívjunk ilyen roppant erővel szemben, miközben pedig egyedül az ő életben maradásán múlik az egész ország üdve? (53) Elhiszem, hogy az ő jelenléte állhatatosabbá tesz titeket és elszántabban harcoltok majd az ellenséggel, és még azt is elismerem, hogy a fejedelem arcának látványa igencsak szítja a bátorságot, és talán ugyanezt javasolnám, ha nem beszélne le erről a veszély nagysága. (54) Ha ugyanis a király

21 A másik tábor fenyegető küldöttsége megtalálható Brodarics beszámolójában is. Ld. még Tóth Gergely kísérettanulmányát.

22 Szalkai beszéde a töredékesen fennmaradt szöveg egyik kulcsjelenete. Ez a beszéd nagyon sokban emlékeztet arra, amit Brodaricsnál olvasunk, ahol éppen Brodarics kancellár próbálja meg rábeszélteni a vezetőket, köztük magát Szalkait is (!), hogy halasszák el a csatát és ne kockáztassák a király életét. Veliusnál azonban nem a csata elhalasztása mellett érvel Szalkai, hanem a király biztonságba helyezését szorgalmazza.

23 a mai napon [megjegyzés a margón].

rex in proelio vita periclitatus, quod malum deus avertat, occubuerit et de nobis puncto temporis et de summa regni totius actum erit. (55) Nihil ubique nobis erit salvi, nihil integri, qui enim non ceciderint in acie, foeda fuga salutem petentes extorres patria in alieno solo egentes miserrimam vitam degent, reliqui, qui in regno remanserint, etiam morte miseriore servitutem servant.

(56) [8r] Sin incolumis ille nobis proelio victis superfuerit, facile quidem novas vires et alium exercitum hoc longe firmiorem parabit evocatis Bohemis et corrogatis apud Germanos auxiliis, praesertim Ferdinandum, Austriae archiducem sibi affinitate arctissima iunctum,¹² itemque apud caesarem ipsius Ferdinandi fratrem.¹³ (57) Neque vero patruelis, Sigismundus rex Polonorum committat, ut afflictis regni rebus ac nepoti carissimo extremo iam discrimine non subvenisse [arguatur]. (58) Quibus quidem auxiliis fultus rex noster et reliquis regni viribus fretus poterit et hosti obviam ire et audacius congredi, et amissa bello oppida atque arces recuperare, *regnique decus profligatum instaurare pessumdatum*. (59) Proinde minime video opus esse in acie eius sive viribus, quod unus, ut antea dixi, non ita multum vobis profuerit, sive praesentia. (60) Quibus si in mentem venit, quid patriae debeatur a vobis, quid innocenti principi, satis quidem vos spiritus et animorum vel ipso absente estis habituri. (61) Quos maiorem in modum acciet pietas et patriae cura ac communis omnium defensio salutis, tum vero fortissime pugnabitis, cum pro quo magis, quam quocum certamen inieritis in animis vestris exigetis.”

(62) [8v] Ab hac oratione contraria hominum studia diverse sententium apparuere. Alii quidem, praecipue Bohemi et Slesii censuere regem ad tuta seducendum, ne eo periclitante res Bohemorum regni turbarentur. (63) Contra fremere alii et regem ad pugnam quasi deposcere authore Stephano Bator palatino, quos, nisi ultro cum eis veniret, apparebat vim allaturos et attracturos

54 et de nobis ... nihil ubique] *hic in marg. add. a Velio sine certo loco designato, ubi inserenda essent: quibus una tandem calamitas accepta †sedem† [?] fecit 55 morte ... servant] sub hanc lineam in marg. add. a Velio sine certo loco designato, ubi inserenda essent: si quis usus mei est; tam pauci adversus tantam belli molem 56 sin incolumis ... superfuerit] ad hanc lineam in marg. add. a Velio sine certo loco designato, ubi inserenda essent: de rege Vladislao apud Warnam | post apud del. a Velio ipsum 57 post Sigismundus del. a Velio opem | [arguatur] in ms. videatur arguatur, utrumque autem verbum del. a Velio in ms., unde coniicitur non potuisse decernere authorem, utrum eorum esset eligendum; a nobis vero arguatur in textu relictum, quod posterius ab eo scriptum, ac argumento sententiae congruentius videbatur 58 regnique ... pessumdatum] add. a Velio in marg. 59 post in del. a Velio per | sive viribus ... sive praesentia] *hic in marg. add. a Velio sine certo loco designato, ubi inserenda essent: cuius unius haud magnus usus esse potest 60 sive praesentia ... quid patriae] hic in marg. add. a Velio sine certo loco designato, ubi inserenda essent: Regnum aut relinquendum aut retinendum armis 61 post habituri del. a Velio praesertim si | in animis vestris exigetis corr. a Velio ex fer [!] existimaritis 62 regni Bohemiae] quoque regni Bohemiae add. a Velio in marg. 63 nisi ultro ... accidere solet] *hic in marg. add. a Velio sine certo loco designato, ubi inserenda essent: non exspectanda nimis longinqua auxilia eo processum, ut confligendum sit et aut ab ignavis regnum relinquendum aut a strenuis defendendum et retinendum sit.***

12 Ferdinand and King Louis became brothers-in-law twice: Ferdinand's younger sister was Louis' wife and Louis' older sister, Anna, married Ferdinand.

13 Charles V, King of Spain and Holy Roman Emperor.

kockára tenné az életét és elesne a csatában – amely csapástól az Isten őrizzen –, abban a pillanatban nekünk és az egész országnak vége lenne.²⁴ (55) Semmink sem maradna ép és sértetlen. Akik ugyanis szégyenteljes futásban keresve menedéket nem esnek el a csatában, a hazából idegen földre száműzve a legnyomorúságosabban tengetik majd az életüket, a többiek pedig, akik az országban maradnak, a halálnál is szörnyűbb szolgásgot szenvednek majd el.²⁵

(56) [8r] Ha viszont a király,²⁶ bár minket a csatában legyőztek, sértetlenül életben marad, a cseheket hadba szólítva és segítséget kérve a németektől, különösen Ferdinándtól, Ausztria vele igen szoros rokonságban²⁷ álló főhercegetől, továbbá a császártól,²⁸ Ferdinánd fivéréből, könnyen új haderőt, ennél sokkal erősebb új sereget toborozhat. (57) A nagybátyja, Zsigmond lengyel király sem engedheti majd meg, hogy az ország szorongatott helyzetében és kedvelt unokaöccsének végveszedelmében [azzal vádolhassák],²⁹ hogy nem nyújtott segítséget. (58) A segédcsapatokkal támogatott és az ország maradék erejére támaszkodó királyunk pedig képes lesz szembeszállni az ellenséggel és merészebben harcba bocsátkozni, valamint a háborúban elvesztett városokat és várakat visszafoglalni, *továbbá az ország megaláztott és tönkretett becsületét helyreállítani*.³⁰ (59) Ezért úgy gondolom, hogy egyáltalán nincs szükség rá a csatasorban: sem a testi erejére, hiszen – mint korábban mondtam – önmagában nem sokat használhat nektek,³¹ sem pedig a jelenlétére. (60) Mert ha esetekbe jut,³² mivel tartoztok a hazának és ártatlan fejedelmének, kellő bátorságra és elszántságra tesztek szert, még ha személyében távol van is. (61) Mindezeket pedig különösképpen elő fogja mozdítani az alattvalói szeretet, a hazáért való aggodalom és a közérdek védelme: és akkor fogtok majd igazán bátran küzdeni, ha inkább azt veszitek fontolóra, hogy kiért mentek harcba, mint azt, hogy kivel.”

(62) [8v] E beszéd nyomán nyilvánvalóvá váltak az eltérő véleményen lévő emberek ellentétes törekvései. Egyesek, különösen a csehek és sziléziaiak úgy gondolták, hogy a királyt biztonságba kell helyezni, nehogy életének veszélyeztetésével Csehország ügyei összekuszálódjanak. (63) Ezzel szemben mások zúgolódtak, és Báthory István nádor vezetésével mintegy követelték a csatába a királyt, és világos volt, hogy ha önként nem jön velük, erőszakot fognak alkalmazni és akarata ellené-

24 mindezekre egyetlen elszennvedett vereség is alkalmat teremtett [megjegyzés a margón].

25 ha valami hasznom van – olyan kevesen egy ilyen hatalmas hadsereg ellen [megjegyzések a lap alján].

26 Ulászló királyról Várnánál [megjegyzés a margón]. – Ha Velius is említést akart tenni később I. Ulászló várnai vereségéről és haláláról, az szintén Cuspinianus hatása lehet. Vö. Kasza–Pálffy, *Brodarics-émlékkönyv*, 87.

27 Ferdinánd és Lajos király kétszeresen is sógorok voltak: Ferdinánd húga, Mária Lajos felesége volt, Lajos nővére, Anna pedig Ferdinándé.

28 V. Károly spanyol király és német-római császár.

29 Az kéziratban a „hogy úgy tűnjön” (*videatur*) és a „hogy azzal vádolhassák” (*arguatur*) ige is szerepel, de mindkettő áthúzva. Így Velius eldöntetlenül hagyta a kérdést, de a mondat mindkét igével értelmes, nélkülük viszont sántít.

30 [Kiegészítés a margón.]

31 mert egymagában nem hajthat nagy hasznat [megjegyzés a margón].

32 Az országot vagy el kell hagyni, vagy fegyverrel megvédeni [megjegyzés a margón].

33 a Cseh Királyság [megjegyzés a margón].

invitum. (64) Ceterum consulentibus diversum stricto ferro caedem minari, itaque factum, ut maior ac ferocior pars, ut plerumque in malis accidere solet, vicerit meliorem ac saniozem.

(65) Ac palam aliquamdiu et similior tumultui visa est, quam deliberationi, cum enim alterius partis nuncii ad regem et ad consulentes de rege abducendo magno numero mitterentur, armati tanto strepitu ac festinantia ac paene hostilem in modum ad Regiam properabant, ut vim illaturi esse plane a multis iudicarentur, a quibus consuasum fuit, ut portae ingressuris clauderentur. (66) Verum iam ubi propius aedes Regias accessissent, cognitum est pacatis animis venire et nuncium ad regem adferre. (67) Qui intromissi vehementi quidem [9r] et truci oratione regem, ne se pugnae subtraheret, orabant, minis atrocissimis territantes eos, qui aliud suaderent, Salcano praecipue, quem consilii istius authorem praedicabant, caedem intentare. (68) Quamobrem iam rex ultro suam omnibus praesentem operam polliceri, neque se periculum ullum defugere velle, quin una cum illis aut strenue pugnando vincat, aut victus honestissime occumbat. (69) Quare perspecta regis voluntate ab omnibus confestim assensum est et conplacitum, ut castris haud longe ab oppido positis ac deinde acie loco ac tempore instructa deo bene favente summa regni et salus omnium una cum rege ipso dimicationi ac belli fortunae committeretur.

(70) [9v] Regiis castris locus delectus fuit plano ac patenti campo secundum paludes, †quo† collis leviter assurgens in hostium castra prospectum negavit. Currus circum ea munimenti loco ducti muri speciem praebuerunt. (71) Erat itaque castrorum veluti facies concinctae urbis et contra Turcarum castra ad radices montis posita fuerunt. Inter †utraque† spatium duorum miliarium exstabat. (72) Ac primo quidem Turcae propius adequitantes et regia castra conspicati ex eorum exiguitate computaverunt non esse summas illic copias, sed exercitus subsequenter atque adhuc instantis longius antecessores, quippe vix satis copiarum illis videbatur ad ineunda levia certamina, nedum et cum universis hostium copiis confligere et manum conserere auderent. (73) Cum iam intempesta nocte exploratores Georgii Zepusiensis nunciarent hostes superatis palustribus et uliginosis locis haud longe constitisse ac iam propius

65 Ac palam... tumultui] *hic in marg. add. a Velio sine certo loco designato, ubi inserenda essent: vim ac metum adhibere placuit* 66 accessissent *corr. a Velio ex venissent* 69 post committerentur *del. a Velio* Dum haec apud Mohatz agerentur, imperator Turcarum iter avertit Quinqueecclesias versus infesto agmine progressus ac captum nullo negotio oppidum diripit et incendit. *Haec pagina continet alias additiones Velii, quae autem ubi textui inserendae essent, ab authore non est designatum: collocare castra | Forma castrorum regis | copiosum propter merces, quae [correx] ex: qua] cum aliunde, tum ex Italia praecipue eo deportantur | Georgii laus | Fortunae se maiore animo, quam spe committunt | plus animi, quam spei* 70 Regiis castris] *hic in marg. add. a Velio sine certo loco designato, ubi inserenda essent: castra Turcarum* 71 post castrorum *del. a Velio* amplitudo | concinctae *corr. a Velio ex* amplissimae | post castra *del. a Velio* superatis palustribus locis et uliginosis ad radices] *add. a Velio in marg. | haud longe a nostris castris constituerunt] add. et postea del. a Velio in marg. | utrinque corr. a Velio ex* bina castra | duorum miliarium *corr. a Velio ex* miliarii unius 72 computaverunt *corr. a Velio ex* coniectaverunt | post copias *del. a Velio* coniunctas | copias ... sub] *hic in marg. add. et postea del. a Velio* regii exercitus | illis videbatur *corr. a Velio ex* fuit 73 et uliginosis... ac iam] *add. a Velio in marg.*

re fogják odahurcolni.³⁴ (64) Továbbá a más véleményen lévőket kardot rántva halállal fenyegették. Így esett, hogy – miként a veszedelmek idején gyakran történni szokott – a nagyobb és féktelenebb párt győzelmet aratott a jobb és higgadtabb felett.

(65) Egy ideig nyilvánvalóan úgy tűnt, hogy inkább zavargás, semmint tanácskozás folyik: amikor ugyanis a másik párt nagyszámú fegyveres követét a királyhoz és a király biztonságba helyezését javaslókhöz küldték, ellenséghez méltó módon oly nagy lármával és lendülettel siettek a király szálláshelyére, hogy sokan egyértelműen úgy vélték, erőszakot fognak alkalmazni. Ezek azt tanácsolták, hogy a közeledők előtt zárják be a kapukat. (66) De amikor már a király lakhelyének közelébe érkeztek, nyilvánvalóvá vált, hogy békésen jönnek, és hírt hoznak a királynak. (67) Miután beléptek, határozott [9r] és kemény szavakkal arra kérték a királyt, hogy ne vonja ki magát a csatából, és a legvadabb fenyegetésekkel ijesztgették azokat, akik mást javasolnak. Különösen Szalkait fenyegették halállal, akit az elgondolás szülőatyjának tartottak. (68) Így tehát a király önként ígéretet tett arra, hogy személyesen száll hadba, nem akar semmilyen veszedelem elől elmenekülni, sőt velük együtt serényen harcolva győzni fog, vagy legyőzve a legdicsőbb módon fog elesni. (69) Amint a király szándéka világossá vált, mindenki egyetértett abban és úgy látta helyesnek, hogy miután a várostól nem messze letáboroztak, továbbá a helynek és körülményeknek megfelelően felállították a hadrendet, Isten segédelmével az egész országot és mindannyiuk sorsát a királlyal egyetemben a csatára és a hadiszerencsére bízzák.³⁵

(70) [9v] A királyi tábor helyéül³⁶ a mocsár melletti sík és nyílt mezőt jelölték ki, ahol egy enyhén emelkedő domb megakadályozta, hogy lássák az ellenség táborát. (71) Az erődítmény gyanánt körbeállított szekerek mintegy falat alkottak, a tábor tehát külsőleg olyan volt, mint egy fallal övezett város. A törökök táborát szemközt, a hegy lábánál verték fel. A kettő között két mérföld távolság volt. (72) Amikor a törökök először közelebb lovagoltak és megvizsgálták a királyi tábor, kicsiny mérete alapján azt gondolták, hogy nem tartózkodik ott minden csapat, hanem érkeznek még seregek, ezek pedig csupán a közelgő sereg előőrsei, mert ezek a csapatok még kisebb csetepatékra is alig tűntek elegendőnek, nemhogy arra, hogy az ellenség teljes erejével össze merjenek csapni és meg merjenek ütközni. (73) Miután Szapolyai György felderítői késő éjszaka jelentették, hogy az ellenség a mocsaras és vizenyős terü-

34 *nem szabad tovább külső segítségre várni, mert már oda jutott az ügy, hogy harcolni kell, és vagy gyáván el kell hagyniuk az országot, vagy elszántan meg kell védeniük és meg kell tartaniuk. / Úgy látták jónak, hogy erőszakot és megfélemlítést alkalmaznak* [kiegészítés a margón, beillesztése bizonytalan].

35 *Miközben Mohácsnál ezekről tanácskoztak, a szultán irányt változtatott, és harcra kész seregével Pécs felé nyomult előre, a várost könnyedén elfoglalta, majd kirabolta és felgyújtotta* [áthúzott szöveg bekezdés után]. – Az áthúzott sorok után az oldal üresen marad, de a margón olvashatók még töredékek: *a részint máshonnan, részint elsősorban Itáliából behozott áruk miatt meggazdagodott [várost – azaz Pécsét]; György dicsérete; nagyobb elszántsággal, mint reménnyel a szerencsére bízni magukat; több lelkesedés, mint remény.* – A töredékek, illetve az áthúzott szövegrész alapján látható, hogy Velius tervezett egy Pécsre vonatkozó kitérőt beiktatni. Hasonló feljegyzés található a 6r lap margóján is.

36 *Táborverés / a király táborának alakja; A törökök tábora* [megjegyzés a margón].

castra regia accedere, regem extemplo de Turcarum ad se praepropero adventu fecit certiore. (74) Quo nuncio rex subito excitus omnes arma capere et expedire ac prima luce in planicie ante castra reductis copiis aciem longe eam quidem [10r] longo ordine ac raram nec bene firmam instruxit. (75) Egredientem castris regem Udalricus Ceteritius rogavit, qua hora cenam sibi vellet parari, cui respondet rex haud ignarus futuri iam et imminentis casus et interitus: felicissimum matris partum eum habendum, qui ex numero illo eo die cenaturus esset.¹⁴ (76) Deinde progresso rege equi pedibus soleae duae veluti sponte sua deciderent, quae nuper admodum affixae nullius mortalium vi utique avelli potuissent.

(77) Acies porro ordinavit Paulus Thomori, excelsi quidem ille et praesentis animi vir, verum expertus magis levibus proeliis committendis, quam statariae pugnae et generalis conflictus instruendis ordinibus. (78) Interim celoces hostium Danubio adverso flumine ad centum numero supra castra regia longe adscenderant, iam ut a tergo etiam formidabiles essent. (79) Ceterum Turcarum Caesar quoad et ipse aciem quam opportune et idoneo loco instrueret ac tormenta aptaret, subinde levibus proeliis et excursionibus nostros lacessere et demorari. (80) Interea Ungari consilium tamquam in arena capere¹⁵ de conflictu quemvis in eventum faciendo, quibus animum auxit Thomorius commemorans saepenumero maximos exercitus a parva manu caesos fugatosque, deum suos non defuturum, quibus etiam prompta contra hostes praemia esset facturus.

74 omnes arma ... prima luce *corr. a Velio ex omnes in armis esse iubet mane cum iam diluxerat | longo ordine ... instruxit] hic in marg. add. a Velio sine certo loco designato, ubi inserenda essent: Conflictus die XXX. Aug 75 Egredientem castris regem] add. a Velio in marg. exeuntem in aciem regem | haud ignarus] add. a Velio in marg. metuens 76 Deinde *corr. a Velio ex* Atque ita | *post* duae *del. a Velio fere | equi pedibus ... ordinavit] hic in marg. add. a Velio sine certo loco designato, ubi inserenda essent: Prodigia. Haec atque alia, super quae ostendimus, prodigia satis, opinor, ostendere potuerunt. 77 generalis *corr. a Velio ex* universalis | instruendis ordinibus *corr. a Velio ex* ordinandis aciebus 78 castra ... ascenderant] *hic in marg. add. a Velio sine certo loco designato, ubi inserenda essent: praetergressi | iam ut ... formidabiles] ad hanc lineam add. et del. a Velio in marg. hostes essent 80 post Interea del. a Velio ab | faciendo *corr. a Velio ex* capiendo | quibus animum ... maximos exercitus] hic in marg. add. a Velio sine certo loco designato, ubi inserenda essent: Oratio Thomori in concilio | hostes] *correx*i ex hostibus ut *lapsu*m***

14 According to Dubravius' chronicle, it was the king's food taster who addressed a similar question: "In this mournful atmosphere one could hear the king's restrained answer to his food taster's question regarding where he would like to have lunch that day: in the camp or in the village? Only God knows, where we will have lunch today." As Czettricz was Louis' confidant chamberlain, it can be assumed that he was the unnamed food taster, only Dubravius source or the chronicler himself did not consider it important to name him. Cf. Gergely Tóth's paper in this volume.

15 In the original the ("*consilium in arena capere*") is a place taken from Seneca. In the twenty-second letter of *Epistulae morales* we can read: "*Vetus proverbium est gladiatorem in harena capere consilium.*" Meaning: "There is an old proverb saying that the gladiator plans (his fight) in the arena."

leteken átkelven nem messze megállapodott és már egészen a királyi tábor közelébe ért, ő tüstént értesítette a királyt a törökök felettebb gyors közeledtéről. (74) A király felserkent a hírré és rögtön megparancsolta, hogy az egész sereg fogjon fegyvert és készüljön a harcra, virradatkor³⁷ pedig, miután a tábor előtti síkságra vezették a csapatokat, elnyújtva, [10r] ritkásan és nem eléggé szilárdan állította föl a hosszú arcvonalat. (75) Czetricz Ulrich azt kérdezte a táborból elinduló királytól, hogy hány órára szeretné elkészíttetni magának az ebédet. A király,³⁸ mintegy megsejtve³⁹ a jövőt és tisztában lévén a közeli bukással és pusztulással, így felelt neki: igen szerencsés az az emberfia, aki aznap ebédhez jut közülük.⁴⁰ (76) Majd miután a király előrement, a lova lábáról – mintegy magától – két nemrég odaerősített patkó is leesett, noha azokat emberi erővel nem lehetett volna leszedni.⁴¹

(77) Ezután Tomori Pál elrendezte az arcvonalat; kiváló és elszánt férfiú volt, de inkább a könnyű csetepatékban járatos, mint rendezett ütközetek és komolyabb hadjáratok levezénylésében. (78) Eközben az ellenség száz gyors hajója a Duna folyón felfelé haladva a királyi tábor fölé jutott, s ezáltal már hátulról is fenyegetést jelentettek. (79) Amíg pedig a török szultán is fel nem állította a lehető legmegfelelőbb és legalkalmasabb helyen a hadsort, és elő nem készítette az ágyúkat, állandóan könnyű csatározásokkal és rajtaütésekkel zaklatták és akadályozták a mieinket. (80) Ezalatt a magyarok mintegy rögtönzésszerűen úgy határoztak,⁴² hogy minden körülmények között megvívják az ütközetet. Elszántságukat csak növelte Tomori, felidézvén,⁴³ hogy kis csapatok is számtalanszor vágtak le és futamítottak meg jelentős seregeket, és Isten nem fogja cserben hagyni az övéit, akiknek az ellenséggel szemben nyilvánvalóan győzelmet fog biztosítani.

37 *mindenki álljon harcra készen. Reggel, amint megvirradt* [áthúzott szöveg].

38 *Csata augusztus 30-án* [megjegyzés a margón]. – Velius téved, a csatára egy nappal korábban, augusztus 29-én került sor. A tévedés valószínűleg újfent Cuspinianus hatását mutatja: nála olvasható, hogy a csatára augusztus 30-án került sor.

39 *mint aki tart* [szövegváltozat a margón].

40 Dubravius krónikája szerint a király előkóstolója tett fel egy hasonló kérdést: „Ebben a gyászos hangulatban hallatszott a király visszafojtott hangú válasza, melyet előkóstolójának adott arra a kérdésre, hogy hol kíván ebédelni: a táborban vagy a faluban? Csak az Isten tudja, hol ebédelünk ma.” Mivel Czetricz Lajos belső kamarása volt, nem kizárt, hogy a meg nem nevezett előkóstoló alatt is ő értendő, csak Dubravius forrása vagy a krónikás maga nem tartotta fontosnak nevesíteni a személyét. Ld. még Tóth Gergely kíséretanulmányát.

41 *Jószelek. Ezek és más, fentebb említett jószelek, úgy vélem, elegendő bizonyossággal szolgálnak* [megjegyzés a margón].

42 Az eredetiben („*consilium in arena capare*”) Velius egy Seneca-helyet vett át. Az *Epistulae morales* 22. levelében olvashatjuk, hogy „*Vetus proverbium est gladiatorem in harena capare consilium*”. Vagyis: „Régi közmondás, hogy a gladiátor a porondon tervez.” Azaz: rögtönöz.

43 *Tomori beszéde a tanácsban* [megjegyzés a margón].

(81) [10v] Ferunt a concilio decreta iam infelici pugna, ubi rursus acies com-
 ponerentur, Perennium iuvenem¹⁶ liberae linguae ac perfestivum in Pauli Tomo-
 ri temeritatem in re etiam tristissima facetum hoc modo iocatum: olim uno die
 maiores Ungarorum, qui Hunni perhibentur fuisse, tredecim milia cum virgine
 Ursula hominum ob haec inter divos relata contrucidasse, contra Paulum hodie
 XXV. milia Ungarorum ad internecionem secum adducturum ac maiorem quam
 illi martyrum numerum caelo asserturum.

(82) Et iam plurimum diei processerat inclinante sole a meridie, cum Paulus
 ad regem adequitans hoc modo fertur locutus. Iubesne, rex Ludovice, ut paratum
 iam et animis et armis militem tuum et in acie collocatum adversus hostium
 exercitum educam? (83) Postquam rex annuisset, ille his suis precatus obsecravit
 deum immortalem, ut ea pugna feliciter regique et suis ac toti Christianitati
 eveniret ac deinde paucis omnes rursus, ut haud deterriti iniquitate loci et suo-
 rum paucitate praesentibus animis proelium capesserent, cohortatus, sese inci-
 tato equo ante regem conglobata turma equitum cum suis in hostium †anteces-
 sores† audacissime irruit.

81 *post concilio del. a Velio iam | post iuvenem del. a Velio immodice liberta | post perfestivum del. a Velio vel in in [!]* | *post Ursula del. a Velio mor [!]* | *olim uno ... inclinante] hic in marg. add. a Velio sine certo loco designato, ubi inserenda essent: ante proelium commissum Turci caput miles obtruncati hastae [corr. a Velio ex cuspidi] praefixum ante regis pedes proiecisce fertur, cuius aspectu equus regius abhorrens retro percussus abiisse dicitur* 82 *sole a meridie ... hoc modo fertur] hic in marg. add. a Velio sine certo loco designato, ubi inserenda essent: Inter bina castra spatium erat unum milium passuum | post inclinante del. a Velio die iam* 83 *haud deterriti ... suorum paucitate] add. a Velio in marg. | incitato corr. a Velio ex admissio | conglobata turma equitum] add. a Velio in marg. | post suis del. a Velio primariis hostibus | †antecessores† corr. a Velio ex aciem | irruit corr. a Velio ex irrumpit quod corr. ex impetum fecit*

16 The prophecy of Ferenc Perényi, Bishop of Várad – in a slightly altered wording – is also included in Brodericus' report. There Perényi suggested that Brodericus is the one who should be sent to Rome for the canonization of the fallen martyrs. This is missing from Velius' text, as he does not mention Brodericus in any other respect either. Velius' version is rather similar to that recorded in Dubravius' chronicle published in 1552: "Then Ferenc, Bishop of Várad, Perényi's son did not hold himself back and he said sonorously: allegedly, our ancestors sent ten thousand martyrs to their death, whose memorial day we celebrate in the church. As I see, today this Friar will sacrifice much more martyrs among the Hungarians." Cf. Gergely Tóth's paper in this volume.

(81) [10v] Beszélük, hogy miután a tanácskozáson döntés született a szerencsétlen csatáról és újra elkezdtek csatarendbe szerveződni, a szabad szájú és szellemes ifjú Perényi⁴⁴ a legsúlyosabb helyzetben is a következőképpen tréfálkozott Tomori Pál meggondolatlanságán: a hunok, akik állítólag a magyarok ősei voltak, egyetlen nap alatt tizenháromezer embert gyilkoltak le a szűz Orsolyával együtt, akiket emiatt aztán szentté avattak; ezzel szemben Pál ma huszonötezer magyart fog magával vinni a mészárszékre, és több mártírt fog az égbe juttatni, mint amazok.⁴⁵

(82) Már a nap nagy része eltelt, és a Nap is elhagyta delelőjét, amikor Pál a királyhoz lovagolva állítólag így szólt:⁴⁶ Parancsba adod-e, Lajos király, hogy harcba vigyem a lélekben és fegyverben már egyaránt felkészült és az ellenséggel szemben hadrendben felállított katonaságodat? (83) Miután a király beleegyezett, Pál imáival könyörögve kérte a halhatatlan Istent, hogy a király, az övéik és az egész kereszténység számára szerencsés kimenetele legyen a csatának, és végül néhány szóval mindenkit arra buzdított, hogy mit sem tartva az alkalmatlan helyszíntől és saját kicsiny létszámuktól⁴⁷ elszánt lélekkel induljanak harcba, majd megsarkantyúzta a lovát, és egy lovascsapattól körülvéve övéivel a király előtt vakmerően nekiment az ellenség csatasorának.

44 Perényi Ferenc váradi püspök jóslata – némileg más megfogalmazásban – szerepel Brodaricsnál is. Ott Perényi azt javasolja, hogy az elesett vértanúk kanonizációja végett éppen Brodaricsot kellene majd Rómába küldeni. Ez Veliusnál nem szerepel, ahogyan más vonatkozásban sem szerepelteti Brodaricsot. Velius verziójára jobban hasonlít az a változat, melyet Dubravius 1552-ben megjelent krónikája örökített meg: „Ekkor Ferenc váradi püspök, Perényi fia nem fogta vissza magát és csengő hangon így szólt: őseink, mondotta, állítólag tízezer mártírt küldtek a halálba, akiknek emléknapját az egyházban megünnepeljük. Ahogy én látom, ez a Barát ma sokkal több mártírt fog a magyarok közül feláldozni.” Ld. még Tóth Gergely kísérőtanulmányát.

45 *Az összecsapás előtt egy katona állítólag egy legyilkolt török lándzsára tűzött fejét dobta a király lábai elé, mire a látványtól a király lova állítólag riadtan hátrahőkölt* [megjegyzés a margón].

46 *A két tábor között egy mérföld volt a távolság* [megjegyzés a margón].

47 [Kiegészítés a margón.]

CORRESPONDENCE OF CASPAR
URSINUS VELIUS AND NICOLAUS
OLAHUS CONCERNING
THE *DE INTERITU LUDOVICI REGIS*

CASPAR URSINUS VELIUS
ÉS OLÁH MIKLÓS LEVÉLVÁLTÁSA
A *DE INTERITU LUDOVICI REGIS*
KAPCSÁN

1.

CASPAR URSINUS VELIUS TO NICOLAUS OLAHUS

Stuttgart, 10 September 1531

Published: Emőke Rita Szilágyi (ed.), *Nicolaus Olahus: Epistulae. Pars I. (1523–1533)*. Budapest, 2018, 235.

1.

CASPAR URSINUS VELIUS OLÁH MIKLÓSNAK

Stuttgart, 1531. szeptember 10.

He believes his portrait is with Olahus, he would be grateful, if he would send it to Speyer. He has spent six months in Vienna, where he finished the fourth book of his historical work, as well as another piece on the death of King Louis II. He has also composed two poems: one about Hungary's lament, the other a travel poem. He is on good terms with Újlaky, they sometimes chat with each other, even about Olahus, and about books as well.

Caspar Ursinus Velius Nicolao Olao thesaurario¹ Albensi secretario reginae Mariae.

Eikóva sive effigiem meam adhuc apud te esse arbitror. Proinde mihi pergratum feceris, si primo quoque tempore miseris Spiram. Nos fruimur induciis annuis, quas tamen adversarii non admodum sancte observant.² Ego Viennae totos sex menses fui, illic et quartum historiae librum³ absolvi,

Caspar Ursinus Velius Oláh Miklós, fehérvári kincstartónak,¹ Mária királyné titkárának.

Azt hiszem, képmásom vagyis arc-képem még mindig nálad van, ezért aztán nagy szívességet tennél, ha azt minél hamarabb Speyerbe küldenéd. Most épp élvezzük, hogy egyéves fegyverszünet van, még ha ellenségeink azt kevésbé tartják is tiszteletben.² Teljes hat hónapot voltam Bécsben, ahol történeti munkám negyedik könyvét³ is

1 Olahus was a guardian, an office also of financial respect, but not a treasurer. The fact that he himself and his friend referred to him like this was presumably an inside joke between friends.

2 In January 1531, the delegates of Ferdinand I and King John declared ceasefire for three months in Visegrád, which was later renewed several times.

3 Velius began to record Ferdinand's reign as court historiographer. His work remained unfinished and laid in manuscript for a long time. Its existing parts were edited into the volume entitled *De bello Pannonico* by Viennese chief librarian Ádám Ferenc Kollár. This is the only existing edition of this work to date. In the volume arranged by Kollár the fourth book is concluded with Ferdinand's

1 Oláh fehérvári őrkanonok volt, ami szintén pénzügyi természetű beosztás, de nem volt kincstartó. Hogy magát is nevezi így és barátai is címzik ilyenképpen, valószínűleg barátok közti bensőséges tréfa.

2 1531 januárjában I. Ferdinánd és János király megbízottjai Visegrádon három hónapos, utóbb többször meghosszabbított fegyverszünetet kötöttek.

3 Velius mint udvari történetíró kezdett hozzá, hogy megörökítse Ferdinánd uralkodását. A mű befejezetlen maradt, és sokáig kéziratban hevert. Meglevő részeit 1762-ben rendezte sajtó alá *De bello Pannonico* címen Kollár Ádám Ferenc bécsi főkönyvtáros. Mái ez a mű egyetlen kiadása. A Kollár által rendezte

et libellum confeci *de interitu Ludovici regis et clade Hungariae*. Praeterea versu elegiaco⁴ composui *Querelam Austriae ad reliquam Germaniam*,⁵ in qua utriusque Pannoniae laus in primis enitescit. Simulatque Spiram ventum fuerit, typographis excudendam mature tradam una cum *Epistola itineraria*,⁶ in qua descriptum est iter in Ubiis⁷ usque in Austriam. Die VII. Augusti suscepi ex uxore filiam satis scitam viro puellulam. Etiam atque etiam Tuam Dominationem rogo et oro, ut

befejeztem, és elkészítettem egy *Könyvecskét Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról*. Azonkívül elégikus versmértékben⁴ írtam egy verset *Ausztria panasza Germánia többi részéhez*⁵ címmel, melyben mindkét Pannónia dicsősége az élen tündököl. Amint Speyerbe érünk, rögvést átdom a nyomdásznak, hogy kinyomtassa az *Úti levéllel*⁶ együtt, amelyben az ubiusoktól⁷ Ausztriáig tartó út van lefestve. Augusztus 7-én feleségem lányt szült nekem, egy igen takaros, férfinak való kisleányt. Kérem Uraságodat és kö-

victory of 1528 against Szapolyai. However, there is a hitherto unpublished fragment (fol. 31r–34v) in the manuscript Fol. Lat. 4596 recently emerged in the National Széchényi Library (NSZL) that recounts Szapolyai's return and the war that broke out again which would definitely serve as the opening of the fourth book as Velius mentioned three completed books in the first lines of the fragment (*"Bellum cum Joanne susceptum prout gestum fuit ordine ac suo quoque tempore acta tribus proximis liberis inserui."*). In case we do not accept Kollár's order, all we knew could have been put down until the spring of 1531 except for the tenth book narrating the events of 1531. Most probably, Velius considered the books today bearing the numbers one to four as the first three books and the fourth book he finished in the spring of 1531 likely narrated the Siege of Vienna of 1529.

4 I.e. in distich (couplet).

5 *Querela Austriae sive epistola ad reliquam Germaniae per Alexandrum Weyssenhorn, Augustae Vindelicorum*, MDXXXI.

6 The poem describes the journey taken by Johannes Dantiscus, the permanent envoy of the king of Poland to Charles V, from the Rhineland to Vienna. It was published in the anthology containing poems dedicated to the death of the emperor's Grand Chancellor Marquess Gattinara (*Epitaphia, epigrammata et elegiae aliquot illustrium virorum in funere Mercurini cardinalis, marchionis Gattinariae*. Antwerpiae, Josephus Graphaeus, 1531, D2v–D3v).

7 Ubi: ancient Germanic tribe who dwelled along the east bank of the Rhine.

zett kötetben a IV. könyv Ferdinánd Szapolyai fölötti 1528 évi győzelmével zárul. Az OSZK-ban újabban előkerült kéziratban azonban található egy eddig kiadatlan töredék (fol. 31r–34v), amely Szapolyai 1528. őszi visszatéréséről és a harcok kiújulásáról szól, és mindenképpen a IV. könyv nyitánya lenne, mivel három befejezett könyvet említ az első sorokban Velius (*"Bellum cum Joanne susceptum prout gestum fuit ordine ac suo quoque tempore acta tribus proximis liberis inserui."*). Ha nem fogadjuk el Kollár rendszerét, az 1531-es eseményeket tárgyaló X. könyv kivételével minden, amit ismerünk, leíródhatott 1531 tavaszáig. De a legvalószínűbb, hogy Velius a ma I–IV. számot viselő könyveket tekintette I–III-nak, és a IV. könyv, amit 1531 tavaszán befejezett, az 1529-es bécsi ostromot tárgyalhatta.

4 Vagyis disztichonban.

5 *Querela Austriae sive epistola ad reliquam Germaniae per Alexandrum Weyssenhorn, Augustae Vindelicorum*, MDXXXI.

6 A vers Johannes Dantiscusnak, a lengyel király V. Károly mellé delegált állandó követének útját írja le a Rajna-vidéktől Bécsig. A császár főminisztere, Gattinara márké halálára írt költeményeket tartalmazó antológiában jelent meg (*Epitaphia, epigrammata et elegiae aliquot illustrium virorum in funere Mercurini cardinalis, marchionis Gattinariae*. Antwerpiae, Josephus Graphaeus, 1531, D2v–D3v).

7 Ubiusok: ókori germán törzs, akik a Rajna jobb partja mentén laktak.

illustrissimae atque excellentissimae feminae ac reginae clarissimae de optima nota me subinde commendet. Ego amoris tuo ac fidei me penitus tradere et committo.

Stutgardiae die X. Septembris anno 1531.

Utor suavissima consuetudine Francisci Poseniensis praepositi,⁸ ac quoties per assignatores licet, eodem cum eo diversorio accipior, garrimus invicem, interdum etiam de te, et nonnunquam libris, sed frequentius libero operam damus.

⁸ Ferenc Újlaky.

nyörgök, hogy a kiváló és nagyszerű asszonynak, a hírneves királynénak ajánljon engem időről időre a legjobb jelzők kíséretében. Én teljesen átadom és rábízom magam a te szeretetedre és hűségedre.

Stuttgart, 1531. szeptember 10.

Ferenc, pozsonyi prépost⁸ kelles társaságát élvezem, és ahányszor csak a szállásmesterek engedik, ugyanabban a vendéglőben telepszünk le, csevegünk, olykor rólad is, és néha könyvekkel, de még többször borozással foglalkozunk.

⁸ Újlaky Ferenc

2.

CASPAR URSINUS VELIUS TO NICOLAUS OLAHUS

Innsbruck, 21 November 1531

Published: Emőke Rita Szilágyi (ed.), *Nicolaus Olahus: Epistulae. Pars I. (1523–1533)*. Budapest, 2018, 254–255.

2.

CASPAR URSINUS VELIUS OLÁH MIKLÓSNAK

Innsbruck, 1531. november 21.

1. *It is not Olahus' fault that he has not sent the portrait of Velius; he will not be sad even if it has been lost. He has finished his book about King Louis II, only the list of participants for the battle of Mohács is missing, and he will send it to the Queen after that has been added. He will send his poem, which is being printed now, to Olahus. 2. His wife does not wish to leave Vienna, and there is discord between them; the following year is going to be full of plague and war. László Macedóniai sends his regards, and Logau is studying in Padua.*

Ursinus Velius Nicolao Olao thesaurario Albensi secretario reginae serenissimae.

[1.] Non est, quod accusem officium tuum, cum et ipse cessator fuerim et in scribendo ad Magnificentiam Tuam piger. Effigies quominus missa fuerit, non per te stetit. Verum vel ne-

Ursinus Velius Oláh Miklós, fehérvári kincstartónak, a felséges királyné titkárának.

[1.] Nincs, amit számon kérhetnék rajtad, mivel én magam is késlekedtem és rest voltam a Nagyságodnak való levélírásban. Hogy az arcképemet nem küldték el, az nem rajtad múlt, hanem,

gligentia accidit illorum, qui se missuros polliciti sunt, vel penuria hominum certorum, quibus perferenda tuto committeretur. Scribam vero ad illos denuo, sed neque magnopere dolebo, si perierit eikōv cum et mihi aliquando sit occidendum.

*De clade Ungariae et Ludovici regis interitu optimi et innocentissimi principis libellum mature absolvi,*⁹ nomina nostrorum quorundam in illo praelio occisorum mihi desunt, et captivorum,¹⁰ quibus insertis nihil aliud addam, nec minuam. Quem mittam ad serenissimam dominam reginam brevem, sed tamen multa complexum libellum meum. Tua Dominatio interea perget, ut solita est, me illius maiestati etiam atque etiam commendare. *Austriae epistolam* illam, quae nunc Augustae¹¹ excidit, propediem absolutam istuc mittam.

[2.] Uxor Vienna non potest abstrahi, ne metu quidem pestilentiae, illic iam aperta incendia, hactenus enim scintillas sparsit molientis. Venit huc nuper Hieronimus Lasky¹² cum

vagy azok nemtörődömségéből esett meg, akik azt ígérték, el fogják küldeni, vagy mivel nem akadt olyan megbízható ember, akikre nyugodtan rá lehetett volna bízni. Majd ismét írok nekik, de akkor se fogok túlságosan búslakodni, ha elpusztult volna a képmás, mivel egyszer nekem magamnak is meg kell halnom.

A Magyarország bukásáról és Lajos király, a kiváló és feddhetetlen uralkodó haláláról szóló könyvecskét időben befejeztem,⁹ már csak a mieink közül azoknak a neve hiányzik, akik abban a csatában elesetek vagy fogságba kerültek;¹⁰ ezek beszúrása után már semmit sem fogok se hozzátenni, se elvenni a szövegből. Ezt a rövid, ámde mégis tartalmas könyvecskét elküldöm majd a felséges királyné asszonynak. Uraságod ezenközben szokása szerint szüntelenül ajánljon engem újra és újra öfelsége figyelmébe. Ama bizonyos *Ausztria levelét*, amit épp most nyomtatnak Augsburgban,¹¹ amint kész, szintén elküldöm nektek.

[2.] A feleségemet nem lehet Bécsből elrángatni, még a pestistől való félelem sem képes erre. A tűzvész már fennen lángol ott, ahol eddig csak apró szikrái röpködtek. Minap megérkezett

9 This statement is not valid for that manuscript found in the NSZL on which our publication was based. Most certainly, what we found is a foul copy.

10 The fact that Brodericus had published a list of the victims in his *Historia verissima*, but Velius still kept on requesting information regarding this from Olahus, shows that he did not read his colleague's Mohács reports (which existing only in manuscript back then).

11 The poem's dedication to Wenzel von Wilhartitz was dated in December 1531, in Augsburg.

12 Hieronym Laski (1496–1541) was one of the leading diplomats first in the service of Szapolyai starting from 1527, then in the service of Ferdinand from 1536 on. At the beginning of 1528, he led the discussions with the Ottoman Porte, as a consequence

9 Az OSZK-ból előkerült kéziratra, melyen szövegközlésünk alapul, ez a kijelentés nem érvényes. Minden bizonnyal egy piszkozati példány került elő.

10 Mivel Broderics a *Historia verissimában* közölt egy listát az elesettekről, Velius viszont Oláhtól kér erre vonatkozó információt, ez arra mutat, hogy nem olvasta pályatársa (ekkor még kézíratos) Mohács-beszámolóját.

11 A költemény Wenzel von Wilhartitznak szóló ajánlása 1531 decemberében kelt Augsburgban.

rege bis aut ad summum ter arcano collocutus. Pestilentem annum et bellicosum omnes augurantur futurum. Nimirum duplici bello concutietur Germania, intestino cum Lutheranis, externo cum Turcis, utroque exitioso. Resalutant Tuam Dominationem praepositus¹³ et episcopus Macedonia.¹⁴ Bene vale.

Logus¹⁵ Paduae inter litteratos et philosophos suavissimam vitam degit,

of which János Szapolyai and Süleyman I entered into an alliance. In honour of his services, he was appointed as perpetual count of Szepes County (1528–1531) and in 1530 became Voivode of Transylvania. In the autumn of 1531, he took part in a longer diplomatic journey during which he visited Ferdinand I, then Charles V, too. For his biography, see Gábor Barta–Pál Fodor (eds.), *Két tárgyalás Sztambulban* [Two Negotiations in Istanbul]. Budapest, 1996, 41–45.

13 Velius did not mention who he was but based on his previous letter it can be assumed that he referred here to his usual table companion, Ferenc Újlaky.

14 László Macedóniai. For more about his life: Erzsébet K. Obermayer – István Károly Horváth, 'Macedóniai László. Egy humanista élete és működése a Mohács körüli évtizedekben [László Macedóniai. The Life and Career of a Humanist during the Decades around the Battle of Mohács]', *Századok* 93 (1959) 773–801.

15 Georg von Logau (Georgius Logus Silesius; c. 1500–1553) was a poet and humanist born in Silesia, the protegee of the Thurzós. Starting from 1514, he studies at the University of Krakow, then from 1516, at the University of Vienna. From 1519, he had been studying in Bologna on the expenses of Louis II. Starting from 1527, he had been serving Ferdinand. In 1530, he first became canon of Wrocław, then provost. He had excellent relations with the Italian and Central European humanists of his time. Encouraged by Caspar Ursinus Velius, he had a collection of his selected epigrams published in 1529 in Vienna, which he dedicated to Ferdinand I. Logau also played a key role in the

ide Hieronymus Łaski,¹² s kétszer vagy legfeljebb háromszor titokban megbeszélést folytatott a királlyal. Mindenki azt jósolja, hogy járványtól sújtott és háborús év következik. Germániát kétségkívül kettős háború fogja megrázni, egy belső a lutheránusok részéről, egy külső a töröktől, mindkettő végzetes. Üdvözlík uraságotat a prépost¹³ és Macedóniai [László] püspök.¹⁴ Éljj bol-dogul!

Logus¹⁵ Padovában igen kellemes életet él tudós és bölcs emberek közt.

12 Hieronym Łaski (1496–1541) 1527-től Szapolyai, majd 1536-tól Ferdinánd egyik vezető diplomatája. Ő vezette a Portával való tárgyalásokat 1528 elején, amelynek köszönhetően I. János király és I. Szulejmán szövetséget kötöttek. Szolgálatiért cserében Szepes vármegye örökös ispánja (1528–1531), 1530 decemberétől erdélyi vajda. 1531 őszén hosszabb diplomáciai úton vett részt, melynek során felkereste I. Ferdinándot is, majd V. Károlyt. Életrajzát ld. Barta Gábor–Fodor Pál (szerk.), *Két tárgyalás Sztambulban*. Budapest, 1996, 41–45.

13 Velius nem írja, kiről van szó, de előző levele alapján gyanítható, hogy rendszeres asztaltársára, Újlaky Ferencre gondol.

14 Macedóniai László. Életről bővebben: K. Obermayer Erzsébet – Horváth István Károly, 'Macedóniai László. Egy humanista élete és működése a Mohács körüli évtizedekben. *Századok* 93 (1959) 773–801.

15 Georg von Logau (Georgius Logus Silesius; 1500 körül–1553) sziléziai származású költő, humanista, a Thurzók pártfogoltja. 1514-től a krakkói, majd 1516-tól a bécsi egyetem hallgatója. 1519-ben II. Lajos költségén három évig Bolognában tanult. 1527-ben Ferdinánd szolgálatába állt. 1530-tól előbb boroszlói kanonok, majd prépost. Kiváló kapcsolatokat ápolt kora számos itáliai és közép-európai humanistájával. Válogatott epigrammáinak gyűjteményét 1529-ben jelentette meg Bécsben Caspar Ursinus Velius unszolására I. Ferdinándnak ajánlva. Logau kulcsszerepet játszott a nagy nemzetközi humanista vállalkozásként létrejött *Pannoniae luctus* című antológiában (1544) létrejötté-

ego etiam adhuc cum iactura rei familiaris aulae parum feliciter haereo, procul domo, uxore, liberis et libris. Iterum valeat Dominatio Tua Magnifica, cui me totum dedo.

Insprug die XXI. Novembris XXXI.

publication of the anthology *Pannoniae luctus* (1544) that was the result of a great international humanist undertaking. For more on Logau's life: Gustav Bauch, 'Der humanistische Dichter George [!] von Logau', *Jahresbericht der Schlesischen Gesellschaft für Vaterländische Cultur* 83 (1895) 5–33. On his role in *Pannoniae luctus* more recently, see Bálint Lakatos, 'Pannoniae luctus – egy humanista antológia és a törökellenes Habsburg–lengyel összefogás kísérlete, 1544 [*Pannoniae luctus* – A Humanist Anthology Propagating Anti-Ottoman Cooperation of the Habsburg Monarchy and Poland]', *Irodalomtörténeti Közlemények* 112:3 (2008) 259–286.

Én még, vagyonom kárára, nem valami örömet, de az udvarban időzőm, távol a házamtól, feleségemtől, gyermekeimtől és könyveimtől. Még egyszer: éljen boldogul nagyságos uraságod, akinek teljes mértékben ajánlom magamat.

Innsbruck, 1531. november 21.

ben is. Logau életéről bővebben: Gustav Bauch, *Der humanistische Dichter George [!] von Logau. Jahresbericht der Schlesischen Gesellschaft für Vaterländische Cultur* 83 (1895) 5–33. A *Pannoniae luctus*ban játszott szerepéről újabban: Lakatos Bálint, *Pannoniae luctus* – egy humanista antológia és a törökellenes Habsburg–lengyel összefogás kísérlete, 1544. *Irodalomtörténeti Közlemények* 112:3 (2008) 259–286.

3.

NICOLAUS OLAHUS TO CASPAR URSINUS VELIUS

Brussels, 26 December 1531

Published: Emőke Rita Szilágyi (ed.), *Nicolaus Olahus: Epistulae. Pars I. (1523–1533)*. Budapest, 2018, 268–269.

3.

OLÁH MIKLÓS CASPAR URSINUS VELIUSNAK

Brüsszel, 1531. december 26.

He was happy that he has received his letter in which he explains himself. He is not angry with him for only writing rarely because he knows that he is occupied with their common cause, i.e. writing the history of the Hungarians.

Ad Ursinum Velium historicum regis Ferdinandi.

Gaudeo te meam epistolam, qua me expurgaram, accepisse, plus autem laetor te officio esse functum et ad me rescripsisse, cessatorem licet te esse scribas. Qui ad me a longo tempore, praeter unicas litteras non dederis,

Ursinus Veliusnak, Ferdinánd király történetírójának.

Örülök, hogy megkaptad a levelem, amelyben tisztáztam magam, de még jobban örvendek, hogy teljesítetted kötelességedet és válaszoltál nekem, még ha késedelmeskedőnek nevezed is magad. Pedig, bár hosszú

non videris tamen esse cessator, cum in rebus nostris communibus, Hungaricis describendis sis et fueris versatus. Unicas licet ad me privatim dederis litteras, tamen quicquid operae et sudoris in rebus nostris publicis posteritati tradendis praestitisti, id mihi uni a te praestitum arbitror. Noli igitur te apud me hominem tibi amicum purgare, modo rerum Hungaricarum non obliviscare. Nihil erit, quod tibi non sum condonaturus, etiamsi toto anno ad me nihil scripseris. Vale.

Bruxellae XXVI. Decembris MDXXXI.

ideje egyetlen levelet leszámítva más nem írtál nekem, mégsem tűnőz késedelmeskedőnek, mivel a mi közös, magyar dolgaink megírásával voltál és vagy elfoglalva. És jöllehet, csak egyetlen magánlevelet küldtél nekem, mégis mindazt a munkát és fáradságot, amit a mi közös dolgainknak az utókor számára való megörökítése érdekében vállaltál, úgy veszem, mintha egyedül értem vállaltad volna. Ne mentegetőzz hát előttem, aki barátod vagyok, csak ne feledkezz meg a magyar ügyekről. Nem lesz, amit neked meg ne bocsátanék, még ha egész évben semmit sem írsz nekem. Éljen boldogul!

Brüsszel, 1531. december 26.

4.

CASPAR URSINUS VELIUS TO NICOLAUS OLAHUS

Innsbruck, 23 February 1532

Published: Emőke Rita Szilágyi (ed.), *Nicolaus Olahus: Epistulae. Pars I.* (1523–1533). Budapest, 2018, 289–291.

4.

CASPAR URSINUS VELIUS OLÁH MIKLÓSNAK

Innsbruck, 1532. február 23.

1. Although he had gone where they have not even heard the name Pannonia, he was right to do so because at least he lives well and is in touch with the times. He also tried to stay away from the rattling of guns and the claws of the plague, which has been rampant in Vienna for three years now. 2. As Olahus is aware, he is raising the king's children: he is proud of raising Maximilian, little Princess Elisabeth is making wonderful progress for her age and gender, she has learned to read in Latin, Italian, and German in seven months, but the smaller children are also developing well. 3. He has found a man with whom he can send his letters, Olahus should receive him kindly, and recommend him to the attention of Queen Mary and others as well. He would have sent his book about King Louis II, which he completed two years ago, only the list of participants at the battle of Mohács is missing.

Caspar Ursinus Velius Nicolao Olao salutem.

[1.] Reverende Domine Maior Benefice et Observande! Mirum, ni iam ex Pannonio plane factus sis Belga aut Flandrius, nec magnopere labores ubi et cuius ditionis sit illud, quod reliquisti Sirmium¹⁶ ac deliciae olim nostrae, regia Buda. Nam eo concessisti, ubi nec Pannoniae nomen, atque agis tu quidem meo iudicio sapienter, ut quocunque loco fueris, vixisse libenter te dicas, et servis tempori. Id quod ipse quoque hisce tristissimis temporibus facere studui, procul ut abessem ab armorum strepitu, a saevitia hostium terrorem et pestilentia, quae Viennae tam altae egit radices, ut iam tertium in annum violenter per capita tam nobilia quam ignota grassetur. Quamvis magis quidem huius causa negotii ac provinciae potius, quam suscepi, huc me contulerim.

[2.] Haud enim ignoras docendi liberos suos a rege mihi laborem iniunctum, cuius quidem hactenus non poenitet neque piget, cum bonum regi etiam ipsi patri operae pretium videar fecisse, si quidem rex Maximilianus¹⁷ ex quo coepit erudiri, satis belle profecerit. Porro regina Elisabetha¹⁸ supra aetatis captum et sexus illius mirabiles progressus fecerit, cum intra

Caspar Ursinus Velius Oláh Miklós-nak üdvözlétét küldi.

[1.] Főtisztelendő uram és nagy tiszteletre méltó jótevőm! Csoda, ha pannonból nem lettél már egészen belga vagy flamand, és nem nagyon törődsz vele, hol és kinek a fennhatósága alatt áll Sirmium,¹⁶ amit magad mögött hagytál, vagy a királyi Buda, ami egykor szemünk fénye volt. Hiszen olyan helyre jutottál el, ahova Pannoniának még a neve sem, és véleményem szerint bizony bölcsen teszed, hogy azt mondd, bárhol voltál is, szívesen éltél ott és alkalmazkodtál. Magam is megpróbáltam így cselekedni ezekben az igen szomorú időkben, hogy távol legyenek a fegyverek zajától, a szörnyű ellenség kegyetlenségétől és a pestistől, ami Bécsben már olyan mélyen gyökeret eresztett, hogy már harmadik éve tombol kegyetlenül úgy a nemesek, mint a nép körében. Bár leginkább amiatt a tevékenység és feladat miatt vonultam ide vissza, amit elvállaltam.

[2.] Bizonyára jól tudod, hogy a király azzal a feladattal bízott meg, hogy tanítsam a gyermekeit, és ezt eddig nem bántam meg és kedvem ellenére sincs, mivel úgy tűnik, hogy a királynak is jót tettem, de még az apja is elégedett, hiszen Miksa király¹⁷ igen szépen haladt előre a tanulásban, mióta nekifogott. Azonkívül Erzsébet hercegnő¹⁸ lány letéte, korát meghala-

16 Sirmium was a city in the Roman province of Pannonia and became the capital of Pannonia Inferior. It is a metonym for Hungary.

17 The future Maximilian II, King of Hungary and Bohemia, Holy Roman Emperor. Maximilian was born in 1527, so he was four years old at the time the letter was written.

18 Archduchess Elisabeth of Habsburg was born in 1526 as the first child of Ferdinand and Anna Jagellonica. In 1543 she married the heir to the Polish throne, Sigismund Augustus. They had an unhappy marriage, Elisabeth died in 1545 at a young age.

16 Sirmium Pannonia provincia egyik városa volt és Pannonia Inferior székhelyeként működött. Itt metonímiaként áll Magyarország helyett.

17 A későbbi II. Miksa magyar és cseh király, német-római császár. Miksa 1527-ben született, így a levél írásakor négy éves volt.

18 Habsburg Erzsébet főhercegnő 1526-ban született Ferdinánd és Jagelló Anna első gyermekeként. 1543-ban feleségül ment a

hosce proximos septem menses Latine, Italice, etiam Germanice legere didicerit, ac multa memoriae mandarit. Reliqui minores natu¹⁹ aliquanto intervallo subsequuntur, nimirum ob aetatis imbecillitatem, qui propterea indulgentius sunt habendi, donec co-aluerint, quamquam sua sponte ad optima quaeque videantur ferri, immo vero tantum valet in eis natura et educatio, ut ex animo haec scribo vel accedente mediocri doctrina ad summum pervenire ac parvo negotio expoliri possint, recte ut scripserit ille poëta ingeniosus: caesaribus virtus contigit ante diem,²⁰ iam enim adhuc infantes iaciunt igniculos summae virtutis, et vim ingenii mirificam prae se ferunt.

[3.] Atque haec quidem de liberis regiis. Libere ac vere nactus hominem, cui recte litteras darem. Is civis est ex nobilibus Rhagusinius Hieronimus Gradeus,²¹ qui propter negotia, quae istic habet ac apud Britannos ad vos properat. Quem tu hominem, quaeso, quantum potes, adiuva atque ei commodas apud illustrissimam et praeclarissimam reginam, singularis et unici exempli feminam principem atque apud alios, quorum opera gratiaque indiguerit; nil enim, nisi rectum orabit, ut spero, et aequum. Dedissem et huic *Libellum de Ludovici regis interitu* meum iam, quem ante biennium absolvi, verum desunt adhuc nomina captivorum et caesorum in illo conflictu, mittam aliquando tandem. Tua Magnificencia

dóan, csodálatosan fejlődik, minthogy az utóbbi hét hónap alatt megtanult latinul, olaszul és németül is olvasni, és sok mindent véset az emlékezetébe. A többi, kisebb gyermek valamennyi különbséggel követi egymást,¹⁹ kétségkívül fiatal korukra való tekintettel több elnézésben részesülnek, míg fel nem cseperednek, bár szemlátomást maguktól is hajlanak a jóra. Sőt annyira helyén van természetük és nevelésük, hogy, őszintén írom, akár középszerű oktatással is a csúcsra érhetnek és kis fáradsággal is pallérozottá válhatnak, amint azt nagyon helyesen írja a zseniális költő: „császárnál ifjan teljes a férfierény”,²⁰ hiszen már most, még kisgyermekként is a legfőbb erény szikráit szórják és a tehetség csodás erejét mutatják.

[3.] Legyen ennyi elég a királyi gyermekekről. Most végre szereztem egy embert, akire a levelet rábízhatom. Ő egy nemesi családból való raguzai polgár, Hieronymus Gradeus,²¹ aki ottani, illetve a briteknél intézendő ügyei miatt hozzátok igyekszik. Kérlek, hogy lehetőségeidhez képest segítsd ezt az embert és kedvezz neki a híres és nevezetes királynénál, e páratlan és rendkívüli uralkodónőnél és azoknál, akiknek a segítségére és kegyére szüksége volna; hitem szerint csakis jogos és méltányos kérései lesznek. Odaadtam volna neki a *Könyvecskémet Lajos király haláláról*, amit már második éve, hogy befejeztem, de még mindig hiányoznak

lengyel trónörököshez, Zsigmond Ágosthoz. A házasság nem volt szerencsés, Erzsébet fiatalon, 1545-ben meghalt.

19 Princess Anna (1528–1590), Prince Ferdinand, later known as Ferdinand of Tirol (1529–1595), and Princess Mary of Habsburg (1531–1581).

20 See Ovid, *Ars. amat.* I. 184.

21 We do not know him more closely.

19 Anna főhercegnő (1528–1590), Ferdinánd főherceg, a későbbi Tiroli Ferdinánd (1529–1595) és Mária főhercegnő (1531–1581).

20 Ovid. *Ars. amat.* I. 184, ford. Bede Anna.

21 Személye közelebről nem ismert.

me inclytæ ac serenissimæ dominae reginae diligenter commendabit. Bene vale.

Aeniponte die XXIII. Februarii 1532.

a csatában fogságba kerültek és esetetek nevei, mégis el fogom küldeni valamikor. Nagyságod ajánljon engem szorgalmasan a ragyogó és felséges királyné asszonynak. Éljen boldogul!

Innsbruck, 1532. február 23.

5.

NICOLAUS OLAHUS TO CASPAR URSINUS VELIUS

Brussels, 10 March 1532

Published: Emőke Rita Szilágyi (ed.), *Nicolaus Olahus: Epistulae. Pars I. (1523–1533)*. Budapest, 2018, 298–302.

5.

OLÁH MIKLÓS CASPAR URSINUS VELIUSNAK

Brüsszel, 1532. március 10.

1. The other day the queen went on a four-day hunt to ease her spiritual troubles. On the other hand, he had the queen's permission to go to the Collegium Trilingue in Leuven, which is only four miles away, so while Queen Mary is hunting for boar, he will be hunting for Greek pronunciation and attend readings again. He has missed Hieronymus Gradeus, but next time he will try to please him. Ursinus says he has almost become a Belgian, he wishes the Belgian rivers were like Lethe because then he could forget about the past, and he would not anguish himself about those at home. Maybe Velius thinks he is not affected by the demise of his loved ones? 2. Two days ago news arrived that the Turkish sultan wants to make peace with King Ferdinand I. He does not even know if it is Ursinus or the princes he should congratulate for their luck? He was happy to hear the news that Velius has become the children's tutor, as was the queen, whom he has also told that Ursinus would soon send them his work on King Louis II. He should have received his portrait by now, and he has also repaid the loan. 3. Since Velius said he did not know the list of those who had died and participated in the battle of Mohács in 1526, he is sending it to him now. 4. As far as he is concerned, the queen sent him to the king before the battle, who sent him back with the mission of accompanying the queen to Pozsony (today: Bratislava, Slovakia) because it was safer there. When the news arrived that the battle had been lost, the queen went to Pozsony under the pretense of going hunting.

Nicolai Olai ad Gasparem Ursinum Velium historicum et praeceptorum filiorum²² regis Ferdinandi.

Oláh Miklós Caspar Ursinus Veliusnak, Ferdinánd király történetírójának és fiai²² nevelőjének.

²² Of course, Velius educated the girls, as well, certainly including Elisabeth.

²² Velius természetesen a lányokat is tanította. Erzsébetet bizonyosan.

[1.] Cum his diebus regina animi gratia, quem plerumque magnis curarum molibus, ut negotia harum ferunt provinciarum, obrutam habet, ad quadriduum fuisset venatum profecta. Ego vero accepta illius venia Lovanium insignem Trium Linguarum Academicam²³ distantem hinc quattuor exiguis milliaribus refocillandi animi causa divertissem, ut sicut regina in nemoribus apros ferasque ita ego Lovanii venarer τὴν ἐλληνικὴν ἐκφώνησιν et lectorum publicorum, quibuscum iam pridem non vulgarem contraxi notitiam, renovarem familiaritatem.

Hyeronimus Gradeus Rhagusius, quem mihi commendas, interea cum litteris tuis huc advenerat me frustra quaerens. Ante meum hinc Lovanio reditum regina uno aut altero die redierat. Nam non poteram ab amicorum meorum docta familiarique consuetudine subito divelli. Interea ille redditus litteris commendaticis, quas a reverendissimo domino Tridentino²⁴ ad reginam attulerat, hinc Antverpiam se contulit; cui non potui meum, ut amice me admonuisti, officium in rerum suarum initio praestare. Tunc cum, ut spero, huc redierit, quod nunc a me fieri debuit, resartiam cumulate. Scribis ad me ex Pannonio me iam plane factum Belgicum aut Flandrum, et non iam curare Syrmium ac delicias

[1.] Minthogy az a tengernyi gond, amit az itteni provinciák ügyei jelennek, igencsak nyomasztották a királynét, felüdülés végett vadászni indult. Én pedig, miután engedélyt kaptam tőle, hogy kissé kikapcsolódjam, Leuvenbe, a híres Collegium Trilingueba²³ vettem az irányt, ami innen csekély négy mérföldre található, hogy miként a királyné az erdőkben vad-disznókra és más vadakra, úgy én Leuvenben görög kiejtésre vadászak, és az ottani oktatókkal, akikkel már korábban is jó ismeretséget kötöttem, felfrissítsem meghitt viszonyomat. A raguzai Hyeronimus Gradeus, akit a figyelmembe ajánlottál, mindeközben megérkezett a leveleddel, de engem hiába keresett. A királyné egy vagy két nappal azelőtt tért vissza, hogy én Leuvenből hazaértem volna, ugyanis képtelen voltam barátaim művelt és szerető társaságától hirtelen megválni. Mindeközben Hyeronimus átadván az ajánlóleveleket, melyeket a főtisztelendő trentói érsek²⁴ úrtól hozott a királynénak, innen Antwerpenbe ment, így nem tudtam számára ügyeinek intézésében szolgálataimat felajánlani, ahogyan arra barátián kértél. Azt remélem azonban, hogy amikor ide visszatér, többszörösen is bepótolhatom, amit most kellett volna tennem. Azt írod, hogy én pannonnból már szinte belga vagy flamand lettem, és már nincs

23 The Collegium Trilingue Lovaniense was established in 1517 by Erasmus and his circle of friends to let the students conduct an in-depth study of classic works written in the three sacred languages (Latin, Ancient Greek and Hebrew). See: Henry De Vocht, *History of the Foundation and the Rise of the Collegium Trilingue Lovaniense 1517–1550*. Louvain, 1955.

24 Bernhard von Cles.

23 A Collegium Trilingue Lovaniensét Erasmus és baráti köre hozta létre 1517-ben, hogy ott a három szent nyelven (latin, ógörög és héber) írt klasszikus munkákat elmélyülten tanulmányozhassák a hallgatók. Bővebben ld. Henry De Vocht, *History of the Foundation and the Rise of the Collegium Trilingue Lovaniense 1517–1550*. Louvain, 1955.

24 Bernhard von Cles.

nostras veteres, Budam aliaque loca, fecisseque sapienter, qui procul ab armis et vitam degerem quietam et inservirem temporis. Utinam, mi Ursine, Belgica haec flumina tantam haberent vim, quantam περὶ τῆς λήθης ποτάμιου τοῦ Ἰδίου nostri fabulantur, ut praetitorum et earum, quae audio, rerum obliviscerer, minus laborarem. Hic quidem licet ex Pannonio factus fere Belga τῷ θεῷ χάρις ex principis mei in me favore hactenus non valde incommode, sed ex animi mei sententia vixerim. Putas tamen, mi Ursine, me tam profunda uti posse philosophia, ut patriae meae, quae me genuit et aluit, calamitate non movear, non fratrum et propinquorum, non amicorum periculis? De quibus fere quotidie etiam huc ex meorum litteris fio certior, postremo meis etiam privatis, quas in patria habui, commodis ac facultatibus! Haec me movent amantem patriae salutis, amicorum felicitatis, tandem etiam meorum emolumentorum. Quantumvis tamen me haec moveant, non tamen ἡ μέριμνά τε καὶ ἀθυμία διὰ τὸν τῆς πατρίδος κίνδυνον tam deiectum in me animum fecit, quo minus omnem fortunam, quaecumque me et meos manet, constanti fortique feram animo ἐμοὶ συμβεβηκυῖαν.

[2.] Hoc biduo laeta ex meorum litteris accepi nova, quibus animum constantem constantiorem reddidi. Caesarem scilicet Turcarum misisse nuntium ad serenissimum regem nostrum et petere pacem, ad quam cum sciam regis animum inclinatam esse, arbitror fore propediem, ut illa confecta, in Hungaria si non tota, at in maiori illius parte quietam agere vitam, ac veteres illas nostras delicias revocare possimus, de cuius condicio-

gondom Sirmiumra és Budára, ami egykor szemünk fénye volt, és a többi helyre, és hogy jól tettem, hogy távol a fegyverzajtól nyugodt életet élek és alkalmazkodom a körülményekhez. Bárcsak olyan ereje lenne ezeknek a belga folyóknak, Ursinusom, mint amit a mieink az alvilági Léthé folyónak tulajdonítanak, hogy elfeledkeznek az elmúlt és most fülembe jutó dolgokról is! Úgy kevésbé kínlódnék. Mert lehet ugyan, hogy pannonnól szinte belga lettem, és Istennek hála az uralkodó irántam való kegyéből kifolyólag mindmostanáig nem éppen kényelmetlenül, hanem kívánságaim szerint élhettem. Mégis: azt hiszed, Ursinusom, hogy olyan mélyen el tudok merülni a filozófiában, hogy ne rendítené meg hazám pusztulása, mely a világra hozott és felnevelt, sem pedig fivéreim, rokonaim és barátaim veszedelme? Mindezekről szinte minden nap értesülök az enyéim leveleiből, de még inkább otthoni javaim és jövedelmeim állapotából! Ezek [a hírek] engem, mint a haza üdvéért, barátai boldogulásáért és végül önnön előrejutásáért aggódó embert igenis megrendítenek. De bár megrendítenek, mégsem vert annyira földhöz a hazát fenyegető veszély miatti aggodalom és szorongás, hogy kevésbé állhatatos és bátor lélekkel viseljem el mindazt a sorsot, amely számomra és enyéimnek osztályrészüln jutott.

[2.] Két nappal ezelőtt enyéim leveleiből olyan jó híreket kaptam, melyek állhatatos lelkemet még állhatatosabbá tették. Tudniillik a törökök császára követet küldött a mi felséges királyunkhoz és békét kért, és mivel tudom, hogy erre királyunk is hajlandóságot mutat, úgy hiszem, nemsokára, ha megkötötték a békét, ha nem is

nibus, si certi aliquid acceperis, fac me rogo certiorum.²⁵ Antequam tuas accepissem litteras, arbitrabar te vel Viennaesse vel aulam ipsam regiam tere. Nunc primum intelligo, quid tibi demandatum sit officii, quidve agas et cures. Nescio, mi Ursine, an tibi primum vel ipsis principibus gratuler, his, quod nacti sint insigni eruditione, virtute et moribus honestissimis τὸν διδάσκαλον, cuius institutis si imbuti fuerint, nihil dubitandum, quin innatam ingenii nobilitatem sint illustraturi, tibi vero quod habeas principes bonae indolis, ac ab optimis rarae virtutis parentibus progenitos, in quibus eruditionem, mores tuos honestos, virtutem praeclaram effingere, testatosque relinquere possis.

Quos quantum tua opera breviam tempore profecerint, declaravi serenissimae reginae meae, quae et mirum in modum gavisa fuit et tuam hanc curam in suos ex fratre nepotes collatam grato clementique a te accepit animo; feci eidem etiam de libello a te super rebus gestis Ludovici regis conscripto mentionem et, ut ad me scripseras te illum, postquam absolveris ad me missurum; respondit se illum, dum missus fuerit, perlibenter visuram. Praeter haec, ut optasti, tua servitia ei commendavi, quae commendatio ei fuit gratissima. Non permittam etiam posthac, quin tui apud illam faciam sedulo mentionem, dum occasio se obtulerit.

Τὸν εἰκόνα σοῦ nescio, an iam acceperis. Ego ut antea ad te scripseram,

egész Magyarországon, de a nagyobb részében nyugodtan élhetünk majd, és újra fellelhetjük szemünk egykori fényét. Ha ennek feltételeiről bármi biztosat megtudsz, kérlek, tájékoztass engem.²⁵ Mielőtt megkaptam volna a leveled, azt gondoltam, hogy vagy Bécsben, vagy a királyi udvarban tartózkodsz. De most végre tudom, miféle feladatot bíztak rád, mit csinálsz, és mivel foglalatokodsz. Nem tudom, Ursinusom, inkább neked vagy ezeknek a hercegeknek gratuláljak: nekik azért, hogy ilyen páratlan pallérozottságú, erényű és tiszteletreméltó jellemű tanárt kaptak, akinek tanításaiban ha megmártóznak, semmi kétségem afelől, hogy jellemük velük született nemességét ki fogják bontakoztatni, neked pedig, mivel olyan jó természetű, ritka erényekben jeleskedő szülőtől származó fejedelmeket bíztak rád, akikben pallérozottságodat, tiszteletre méltó erkölceidet, ragyogó erényedet újraalkothatod és őket tanúbizonyságképpen hátrahagyhatod.

Hogy ők így rövid idő alatt megnyit fejlődtek a te munkádnak köszönhetően, arról felvilágosítottam felséges királynémat, aki egyrészt módfelett örült ennek, másrészt hálás és kegyes lélekkel fogadta a te, fivére gyermekei iránt tanúsított fáradozásodat. Megemlítettem neki továbbá a könyvecskét, melyet Lajos király viselt dolgairól írtál és azt is, amit nekem írtál, hogy amint elkészülsz vele, elküldöd majd nekem; azt válaszolta, hogy mihelyst elküldted, nagy örömmel fogja szem-

25 Even if Olahus received such news, it was a false alarm. As the ceasefire negotiations did not succeed for one year, Süleyman led another campaign against Hungary in 1532 which he launched on 25 April 1532 from Istanbul.

25 Ha kapott is Oláh ilyen hírt, az valójára volt. Mivel a fegyverszüneti tárgyalások egy év alatt sem vezettek eredményre, Szulejmán 1532-ben újabb hadjáratot vezetett Magyarországra, melyre 1532. április 25-én indult meg Isztambulból.

pecuniam a te acceptam Coloniensi civi illi, mox cum eo appulissem, integram reddideram. Si nondum eam habes, mitte litteras tuas mihi ad illum. Eas ego eo perferendas hinc curabo, illumque admonebo, ut te diutius tua non frustretur imagine. Omnibus fere diebus ex Oeniponte, si voles tibi que otium erit, ad me per magistrum veredariorum litteras dare poteris.

[3.] Scribis libelli de rebus gestis Ludovici regis nondum a te absoluti causam fuisse, quod interfectorum et captivorum nomina ignoraveris. Ego si recte meminisse, pro parte maiori eos tibi connumerare possum: ex praelatis Ladislaus Zalkanus Strigoniensis, Paulus Thomoreus Franciscanus Colocensis archiepiscopi, qui et capitaneus belli post regem fuerat; Franciscus a Peren Waradiensis, Philippus More Quinqueecclesiensis, Blasius a Pakos Iaurinesis, Ioannes²⁶ Benedictinus Chanadiensis, Georgius doctor Bosnensis episcopi sunt in conflictu caesi; Simon Zagrabiensis, Stephanus Podnamicius Nittriensis, Stephanus Brodericus Sirmiensis, qui regis erat cancellarius, evaserunt. Ex comitibus et baronibus Georgius a Zapolya frater germanus minor natus Ioannis regis, comes Scepusiensis, qui collega erat in capitaneatu Pauli Colocensis, Ambrosius Sarkan iudex curiae regiae, Petrus a Corlathkew supremus praefectus curiae, Ioannes Dragffy magister tavernicorum et vexillifer regis, Antonius Palocz, Franciscus Orzag, Gabriel Pereneus, Nicolaus Tarczay cubiculariorum, Michael Podnamicius aulicorum capitaneus, Andreas

ügyre venni. Azonkívül, amint kérted, figyelmében ajánlottam szolgálataidat, mely ajánlás felettébb kedvére való volt. A továbbiakban sem fogom ezt elmulasztani, sőt gyakran említést teszek rólad előtte, amikor csak alkalom nyílik rá. A képmásodról nem tudom, hogy megkaptad-e. Én, amint azt már korábban írtam neked, hiánytalanul megadtam a tőled kapott kölcsönt annak a bizonyos kölni polgárnak, amint találkoztam vele. Ha még nem kaptad meg tőle, küldd el nekem a hozzá írt leveled, én pedig gondoskodni fogok róla, hogy célba érjen, őt pedig figyelmeztetni fogom, hogy ne hitegessen tovább az arcképeddel. Innsbruckból a postamester útján szinte mindennap küldhetsz nekem levelet, amennyiben szeretnél és van hozzá kedved.

[3.] Azt írod, hogy a Lajos király viselt dolgairól szóló könyvecskét azért nem tudtad még befejezni, mivel nem ismerted az elesettek és a foglyok névsorát. Ha nem csal az emlékezetem, a jelentősebb részüket fel tudom neked sorolni: a főpapok közül Szalkai László esztergomi és a ferences Tomori Pál kalocsai érsekek, utóbbi a király mellett a csata fővezére volt; Perényi Ferenc váradi, Móré Fülöp pécsi, Paksy Balázs győri, a bencés Csaholy János²⁶ csanádi, Palinai György doktor boszniai püspökök a csatában estek el; Erdődy Simon zágrábi püspök, Podmaniczky István nyitrai püspök és Brodarics István szerémi püspök, aki egyben a király kancellárja is volt, megmenekültek. A főispánok és bárók közül Szapolyai György szepesi gróf, János király öccse, aki a kalocsai érsek, Tomori társa volt a hadvezérségben, Sárkány Ambrus országbíró, Korlátkö-

26 Olahus got this name wrong because the bishop of Csanád was Ferenc Csaholy.

26 Tévesen Csaholy Ferenc helyett.

Trepka, Stephanus Aczeel. Ex nobilibus primoribus maior fere pars est trucidata; Stephanus Bathoreus comes palatinus Hungariae, Petrus Pereneus, Franciscus Bathyany banus Dalmatiae, Sclavoniae, Croatiae, Emericus Orsag magister cubiculariorum, Franciscus a Homona, Ladislaus More, Petrus ab Erdewd, Andreas Bathoreus, hi omnes partim comites, partim barones evaserunt. Capti erant pauci, et hi quoque fere omnes tandem in loco conflictus sine discrimine trucidati. Ex captis fuit Michael Emreffy²⁷ equorum regis praefectus postea redemptus, Nicolaus Herczegh per Ibrahimum bassa,²⁸ ut nuntius cum duobus aliis Polonis aulicis regiis remissus, per quem caesar Turcarum reginae nuntiarat, ne tristaretur mariti clade, quem si viveret (tunc enim nemini satis constabat regem occubuisse), vellet in regno Hungariae et relinquere et contra suos omnes hostes tutari ob excelsum illius animum, quod non formidaverit parva manu cum eo tantis copiis et viribus instructo congregari; si mortuus esset, aequo animo regina illius casum ferret.²⁹ Paulus tunc

vi Péter főudvarmester, Drágffy János tárnokmester, a király zászlóvivője, Pálóczy Antal, Országh Ferenc, Perényi Gábor, Tarczay Miklós kamarások, Podmaniczky Mihály, a palotások kapitánya, Trepka András, Aczél István [odavesztek]. A főnemesség nagyobb részét lekasabolták. Báthory István, Magyarország nádora, Perényi Péter, Batthyány Ferenc dalmát, szlavón és horvát bán, Országh Imre főkamarás, Homonnai [Drugeth] Ferenc, Mór László, Erdődy Péter, Báthory András, ők mindannyian, részben főispánok, részben bárók, megmenekültek. Néha-nyan fogságba estek, és közülük szinte mindet válogatás nélkül lemészárolták a csata helyszínén. A fogságból megváltották Emreffy Mihály²⁷ királyi főlovászmestert, Herczeg Miklóst pedig maga Ibrahim pasa²⁸ küldte vissza követként két másik lengyel udvaronccal együtt, hogy a török szultán megüzenje általa a királynénak: ne szomorkodjék férje veresége miatt, mert ha életben van (akkor ugyanis még senki sem tudta biztosan, hogy a király elesett), meg akarja őt hagyni a Magyar Királyságban és megvédeni összes ellenségétől rendkívüli bátorsága miatt, mivel nem rettent vissza attól, hogy ilyen kis sereggel összezsápon vele, akinek ily hatalmas és erős serege van; ha pedig halott lenne, elesett a királyné nyugodt lélekkel visel-

27 Later (20 January 1527) Queen Mary raised the attention of Ferdinand regarding Mihály Imrefy on the account that he was imprisoned, and he was released only with the promise of paying ransom. Therefore, she asked Ferdinand to provide financial support to Imrefy. Cf. ÖStA, HHStA, UA Fasc 3. Konv. A. fol. 53, and *Familienkorrespondenz*, II/1. 6.

28 Ibrahim Pasha (c.1495–1536) was the grand vizier of the Ottoman Empire.

29 Brodericus also reports in a letter about Miklós Herczeg's return and the message he was entrusted with. Stephanus Brodericus, *Epistulae*. Ed. Petrus Kasza. Budapest, 2012, 152–153.

27 Mária királynő azon a címen ajánlotta később (1527. január 20.) Ferdinánd figyelmébe Imrefy Mihályt, hogy Mohácsnál fogságba esett, és csak váltságdíj fizetését ígérve engedték szabadon. Kérte ezért Ferdinándot, támogassa Imrefyét pénzzel. Vö. ÖStA, HHStA, UA Fasc 3. Konv. A. fol. 53, illetve *Familienkorrespondenz*, II/1. 6.

28 Ibrahim pasa (kb.1495–1536), nagyvezír.

Agriensis,³⁰ nunc Strigoniensis non interfuit praelio. Thomas Vesprimiensis³¹ nunc vero Agriensis ac Alexius Turzo thesaurarius relictus erant apud reginam.

[4.] Ego vero ante diem conflictus missus eram a regina ad regem, cuius eram pariter et secretarius et consiliarius, ut percontarer a rege, an cum Turcarum copiis, quae numerum ter centum millia hominum excedere dicebantur, pugnam inire vellet etiam eo exiguo exercitu, quem tunc viginti quinque aut circiter millium hominum habebat, aut in locis aliquibus exspectaturus esset munitioribus auxilia externa, quae ex Germania, Austria et Bohemia erant promissa, et quae ex Transsylvania quoque duce Ioanne³² vaivoda exspectabantur. Ille me nuntio significavit reginae se fortunam experturum, et non subiturum infamiae hanc notam apud posteritatem, ut hosti iam iam instanti terga dedisset; confisurum in Dei auxilio, cuius clementia parva olim Hungarorum manus magnum fudisset hostium numerum, in se et Hungariam pro delictis punire vellet, ut superior evaderet. Proinde cum belli alea incerta esset, rogare reginam uti amantissimam coniugem, ut Posonium veluti locum ei tutiorem proficisceretur. Ego reversus a rege ad reginam triduo³³ ante conflictum secutum, haec illi retuli omnia. Quae tanto partim amore coniugali in regem, partim tam magnanima constansque fuit, ut maluerit omnia perpeti, antequam ipsa fugae signum

je.²⁹ [Várdai] Pál, az akkor egri püspök, most esztergomi érsek nem volt ott a csatában. [Szalaházy] Tamás, akkor veszprémi, most egri püspököt és Thurzó Elek kincstartót hátrahagyták a királyné mellett.

[4.] Engem a királyné még a csata előtt a királyhoz küldött, akinek szintén titkára és tanácsadója voltam, hogy kitudakoljam tőle, vajon a török sereggel, melynek a létszámáról azt mondták, meghaladja a 300 000 főt, össze akar-e csapni még egy ilyen kis sereggel is, ami akkor nagyjából 25 000 főt számlált, vagy pedig egy másik, megerősített helyen szándékozik bevárni a külföldi segédcsapatokat, melyeket egyrészt Németföldről, Ausztriából és Csehországból is megígértek, másrészt amelyeket Erdélyből János vajda vezetésével vártak. A király megüzente általam a királynénak, hogy megkísérti a szerencsését, és nem vállalja a becstelenség bélyegét az utókor előtt azért, mert hátat fordított a már-már nyakunkon lévő ellenségnek; bízik Isten segedelmében, akinek jóindulatából a magyarok kis csapata egykor nagy létszámú ellenséget szétkergetett már, meg akarja bosszulni az ellene és a Magyarország ellen elkövetett bűnöket, hogy győztesként kerüljön majd ki. Ezért aztán, mivel a háború kimenetele kétes, kérte, hogy a királyné, szerelmes felesége, egy számára biztonságosabb helyre, Pozsonyba utazzék. Visszatérvén a királytól a királynéhoz a csata előtt két nappal,³⁰ mindent előadtam neki. A királyné ré-

30 Pál Várdai.

31 Tamás Szalaházy.

32 János Szapolyai, later King John I.

33 27 August.

29 Herczeg Miklós visszatéréséről és a rábízott üzenetről Brodarics is beszámol egy levelében: Stephanus Brodericus, *Epsitulae*. Ed. Petrus Kasza. Budapest, 2012, 152–153.

30 Augusztus 27-én.

prima praeberet, et quam certum haberet post me nuntium de pugnae eventu. Sic quarto post meum reditum die supervenit nuntius, quem ad id ordinaramus, qui retulit pugnam amissam, hostesque esse superiores. Quo accepto regina se ex Buda non tam praebens fugae, quam venationis speciem lento itinire Posonium venit, unde quando huc et quibus ex rationibus venerimus, non est tibi incognitum. Vale et me ama.

Bruxellae decima Martii 1532.

szint a király iránt táplált heves hitvesi szerelem miatt, illetve mert oly nemes lelkű és állhatatos volt, kész volt inkább bármit elszenvedni, semmint hogy elsőként adjon jelet a menekülésre, még mielőtt az utánam következő hírnöktől biztosan nem tud a csata ki meneteléről. Így aztán a visszatérésem utáni harmadnapon megérkezett az e célból küldött hírnök, aki jelentette, hogy a csata elveszett és hogy az ellenség győzedelmeskedett. Ezt hallván a királyné nem annyira a menekülés, mint inkább a vadászat látszatát keltve lassan haladva Budáról Pozsonyba ment; az pedig, hogy onnan mikor és mi okból jöttünk ide, nem ismeretlen előtted. Élj boldogul és szeress engem!

Brüsszel, 1532. március 10.

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

INDEX OF PERSONAL NAMES

A

Aczeel, Stephanus → Aczél István
Aczél István (Stephanus Aczeel) 158
Ács Pál 33, 91
Adorján, VI., római pápa – Pope (Adrianus VI.) 44, 103
Adrianus VI. → Adorján, VI.
Alapy György 124, 125
Allen, H. M. 30, 88
Allen, P. S. 30, 31, 34, 35, 39, 40, 43, 60, 88, 89, 93, 98, 99, 102, 120
Anna, Jagelló, magyar királyné – Queen of Hungary (Anna; Anna Jagellonica, Jagelló Anna) 36, 95, 134, 135, 151

B

B. Szabó János 29, 50–53, 58, 110–112, 118
Bárány Attila 37–39, 95, 97, 98
Bariska István 21, 78
Barta Gábor 148
Bartók István 41, 99
Bartoniék Emma 51, 111
Bathoreus, Andreas → Báthory András
Bathoreus, Stephanus → Báthory István
Báthory András (Andreas Bathoreus) 158

Báthory István (ecsed; István Báthory de Ecsed; Stephanus Bathoreus; Stephanus Bator; Stephanus a Bator) 31, 38, 42, 50, 51, 55–58, 61, 89, 96, 101, 109–111, 115–118, 121, 124, 125, 135, 158
Bathyany, Franciscus → Batthyány Ferenc
Bator, Stephanus; Bator, Stephanus a → Báthory István
Batthyány Ferenc (Franciscus Bathyany) 158
Bauch, Gustav 7, 12, 29–32, 35, 40–43, 50, 63, 68, 87–90, 94, 98, 100–102, 109, 149
Bél Mátyás (Matthias Bel; Matthias Belius) 29, 30, 87
Bel, Matthias; Belius Matthias → Bél Mátyás
Bethlen Gábor 9, 65
Bietenholz, Peter G. 29, 31, 43, 87, 88, 102
Blotius, Hugo 15–17, 22–24, 71–74, 79–81
Bocskai István 9, 65
Bonfini, Antonio (Antonius Bonfinius) 9, 65, 66
Bozzay Réka 37, 95
Brodarics István (Stephanus Brodericus) 10, 26–28, 33, 35, 39, 42, 45–49, 51–56, 58, 59, 61, 66, 84–86, 91–94,

97, 101, 104–108, 111, 112, 114–116,
118, 119, 121, 122, 125, 128–133,
135, 140, 141, 147, 157–159

Burgio, Antonio 33, 51, 52, 58, 91, 111,
118

C

C. Tóth Norbert 51, 110

Caesar, Caius Iulius (Julius) 8, 65

Camerarius, Joachim 54, 113

Capistranus → Kapisztrán János

Cateritus, Udalricus → Czetricz, Ulrich

Cavallo, Guiglielmo 49, 109

Cepusiensis, Georgius → Szapolyai
György

Cepusiensis, Joannes → János, magyar
király

Charles, Charles V → Károly, V.

Chartier, Roger 49, 109

Cirill, Szent (Sanctus Cyrillus) 31, 90

Cles, Bernard von 154

Collimitus, Georgius (Georg Tannstet-
ter) 36, 94

Corlathkew, Petrus a → Korlátkövi Péter

Cuspinianus, Johannes (Johann Spiess-
haimer) 10, 38, 39, 42–45, 47, 54,
61, 66, 97, 101–104, 106, 113, 121,
125, 129, 131, 135, 139

Cyrillus → Cirill, Szent

Czetricz, Ulrich (Udalricus Cateritus)
27, 49, 51–53, 85, 108, 111, 113,
128, 129, 138, 139

CS

Csaholy Ferenc (Ioannes Chanadiensis
episcopus) 157

Csapodi Csaba 36, 94

Csepregi Zoltán 34, 43, 93, 102

D

Dantiscus, Johannes (Jan Dantyszek)
144

De Vocht, Henry 154

Deutscher, Thomas B. 29, 31, 87–89

Diós István 47, 106

Domonkos László 30, 88

Doria, Andrea 23, 80

Drágffy János (Ioannes Dragffy) 51,
110, 157, 158

Dragffy, Ioannes → Drágffy János

Dubravius, Johannes (Jan Dubravius)
49, 108, 138–141

E

Ecsedi Báthory István → Báthory Ist-
ván

Elisabeta, Elisabeth; Elisabeth of Habs-
burg → Erzsébet, Habsburg

Elisabeth of Denmark; Elisabetha →
Habsburg Izabella

Emreffy, Michael → Imreffy Mihály

Erasmus, Desiderius (Erasmus Rote-
rodamus; Erasmus of Rotterdam;
Rotterdamii Erasmus) 8, 29–31,
34–36, 39, 40, 43, 56, 60, 64, 87–89,
93, 94, 98, 99, 102, 116, 120, 154

Erbe, Michael 29, 43, 87, 102

Erdewd, Petrus ab → Erdődy Péter

Erdődy Péter (Petrus ab Erdewd) 158

Erdődy Simon (Simon Zagrabiensis
episcopus) 157

Erzsébet, Habsburg, osztrák főherceg-
nő – Duchess of Austria (Elisabeta;
Elisabeth; Elisabeth of Habsburg)
150–153

F

F. Romhányi Beatrix 34, 36, 44, 92–95,
103

Faber, Johann (Joannes) 14, 35, 71, 93

Farkas Gábor Farkas 128, 129

Fazekas István 44, 103

Ferdinánd, I., magyar király; német-ró-
mai császár – King of Hungary;
Holy Roman Emperor (Ferdinand

I.; Habsburg Ferdinánd) 7 – 12, 15, 19, 20, 22, 28, 29, 31, 35–44, 50, 54–57, 59–61, 63–69, 71, 76, 77, 80, 86, 87, 89, 93–103, 109, 113–117, 119–121, 134, 135, 144, 145, 147–149, 151, 153, 158
 Flower, Barbara 30, 88
 Fodor Pál 27, 39, 41, 51, 85, 97, 100, 110, 148
 Főgel József 32, 34, 90, 92, 93
 Földesi Ferenc 23, 81
 Fraknoi Vilmos 56, 57, 116, 117
 Franciscus, praepositus Pisoniensis → Újlaky Ferenc
 Frangepán Kristóf 28, 51, 86, 110
 Frobenius, Johannes (Johann Froben) 8, 64

G

Gálvez, Francisco Javier Juez 27, 84
 Garrod, H. W. 30, 88
 Gattinara, Mercurio di 145
 Georgius Bosnensis episcopus → Pálnai György
 Gerendi Miklós 50, 109
 Gilmont, Jean-François 49, 109
 Giovio, Paolo → Iovius, Paulus
 Górski, Stanisław (Stanislaus Groski) 52, 111
 Gradeus, Hieronymus (Hieronius Gradeus) 152–154
 Gritti, Ludovico 21, 78

GY

Gyalókay Jenő 51, 52, 111

H

Habsburg Anna (Anna) 152
 Habsburg, család – family (Habsburg-ház) 9–11, 35, 36, 38–40, 43, 44, 54–58, 61, 65, 66, 68, 94–99, 101–103, 113, 114, 116, 117, 121

Habsburg Ferdinánd → Ferdinánd, I.
 Habsburg Izabella, dán királynő – Queen of Denmark (Elisabeth of Denmark; Elisabetha; Isabella of Austria) 8, 32, 34, 65, 90, 92
 Henckel, Johann 35, 43, 93, 102
 Henrik, VIII., angol király – King of England (Henricus VIII) 8, 64
 Herczeg Miklós (Nicolaus Herczegh) 158, 159
 Homonnai Drugeth Ferenc (Franciscus a Homona) 158
 Horváth István Károly 148
 Hunyadi → Hunyadi János; Mátyás I.
 Hunyadi János (Hunyadi) 38, 96

I

Ibrahim, török pasa – Ottoman Pasha (Ibraimus) 158
 Imre Mihály 36–39, 94–96, 98
 Imreffy Mihály (Micheal Emreffy) 158
 Iovius, Paulus (Paolo Giovio) 7, 45, 59, 63, 104, 119
 Ipolyi Arnold 10, 11, 41, 66, 67, 99, 100
 Isabella of Austria → Habsburg Izabella
 Istvánffy Miklós 33, 52, 91, 112

J

Jagelló Anna → Anna, Jagelló
 Jagelló, család – family (Jagellonian) 43, 51, 65, 101, 110
 Jagelló II. Ulászló → Ulászló, II.
 Jagelló Zsigmond → Zsigmond I.
 Jankovics József 41, 99
 Jankovits László 31, 32, 34, 89, 90, 92
 János, magyar király – King of Hungary (Ioannes; Joannes; Joannes Cypusensis; John; John Szapolyai; Szapolyai; Szapolyai János) 19–21, 28, 36–39, 42, 43, 46, 48, 51, 56, 57, 59–61, 76–78, 86, 94–98, 101, 102, 107, 110, 116, 117, 119–122, 130, 131, 144, 145, 147, 148, 159

János, szász fejedelem – Elector of Saxony (Joannes, Johannes) 18, 75
 Johannes Chanadiensis episcopus → Csaholy Ferenc
 John, King of Hungary → János, magyar király
 Jovanović, Neven 27, 84
 Jozić, Branko 27, 84

K

K. Obermayer Erzsébet 148
 Kalous, Antonín 52, 111, 112
 Kapisztrán János (Szent, Capistranus) 124, 125
 Károly, V., német-római császár – Holy Roman Emperor (Carolus V; Charles; Charles V; Károly) 8, 37, 55, 61, 64, 95, 115, 121, 126, 127, 134, 135, 145, 148
 Kasza Péter 7, 15, 26, 27, 29, 30, 33, 35, 39, 48, 49, 59, 60, 63, 71, 84, 88, 91, 94, 97, 107, 109, 119, 120, 125, 131, 135, 159
 Kiss Farkas Gábor 33, 91
 Kollár Ádám Ferenc (Adamus Franciscus Kollar) 9, 11–13, 15, 18–20, 36, 65, 66, 68–70, 72, 75–77, 79, 94, 144, 145
 Korlátkövi Péter (Petrus a Corlathkew) 157, 158
 Kosáry Domokos 27, 84
 Kossuth Lajos 9, 65
 Kőszeghy Péter 29, 87
 Kubinyi András 31, 33, 34, 50, 51, 53, 89, 91, 92, 109, 110, 113
 Kulcsár Péter (Petrus Kulcsár) 9, 10, 26, 33, 65, 66, 84, 92

L

Lajos, II., magyar és cseh király – King of Hungary and Bohemia (Lajos; Louis; Louis II; Ludovicus) 9–12, 15, 19, 24, 26–28, 32, 34, 35, 37, 39,

41, 42, 44–59, 61, 66–68, 72, 75, 81, 84–86, 90, 92, 93, 95, 98–101, 103–119, 121–129, 134, 135, 138, 140, 141, 143–148, 150, 152, 153, 156, 157, 163

Lakatos Bálint 29, 31, 43, 87, 89, 102, 149

Lang, Matthäus (Matheus) 7, 8, 63, 64
 Łaski, Hieronymus (Hieronym Laski; Hieronimus Lasky) 147, 148

Lazius, Wolfgang 7, 12, 15–17, 20–22, 60, 63, 68, 71–74, 77–79, 120, 121

Logau, Georg von (George von Logau; Georgius Logus Silesius) 146, 148, 149

Logus Silesius, Georgius → Logau, Georg von

Louis; Louis II → Lajos, II.

Lučín, Bratislav 27, 84

Ludovicus → Lajos, II.

Lukinich Imre 51, 111

M

Macedóniai László (Macedonia) 146, 148

Maria → Mária, Habsburg

Mária, Habsburg, magyar királyné – Queen of Hungary (Maria; Mary of Austria; Mary of Habsburg; Mary of Hungary) 8, 10–12, 25, 32, 34–39, 41–44, 51–54, 57, 59, 61, 64–68, 82, 90, 92–95, 97, 98, 100–103, 111, 113, 114, 117, 120–123, 128, 129, 135, 144, 150, 153, 158

Mária, Habsburg, osztrák főhercegnő – Duchess of Austria 152

Mary of Austria; Mary of Habsburg; Mary of Hungary → Mária, Habsburg, magyar királyné

Matheus → Lang, Matthäus

Matthias → Mátyás, I.

Mátyás, I., Hunyadi, magyar király – King of Hungary (Hunyadi; Matthias) 9, 38, 65, 96, 97

Maximilian I.; Maximilianus → Miksa, I.
 Maximilian II.; Maximilianus → Miksa, II.
 Mettius Fufetius, Alba Longa-i király
 – King of Alba Longa 56, 116
 Miksa, I., német-római császár – Holy Roman Emperor (Maximilian I.; Maximilianus) 7, 8, 64
 Miksa, II., magyar és cseh király; német-római császár – King of Hungary and Bohemia; Holy Roman Emperor (Maximilian II.; Maximilianus) 7, 29, 63, 87, 150, 151
 Monok István 41, 99
 Moré Fülöp (Philippus More) 157
 Móré László (Ladislaus More) 158
 More, Ladislaus → Móré László
 More, Philippus → Móré Fülöp

N

Nádasdy Tamás 126, 127
 Nestor → Nesztór
 Nesztór, püloszi király – King of Pylos (Nestor) 57, 116
 Neumann Tibor 51, 110

NY

Nyerges Judit 41, 99

O

O'Driscoll, Joshua 13, 70
 Oláh Miklós (Nicolaus Olahus, Nicolaus Olaus) 10–12, 20, 24, 26, 27, 33, 41, 44, 45, 48, 50, 60, 61, 66–68, 76, 82–85, 91, 99, 100, 102–104, 107, 109, 120, 121, 143, 144, 146, 147, 149–151, 153, 156, 157
 Olahus, Nicolaus → Oláh Miklós
 Olaus, Nicolaus → Oláh Miklós
 Orsag, Emericus → Országh Imre 158
 Orsolya, Szent (Saint Ursula; Ursula) 46, 47, 105, 106, 140, 141

Országh Ferenc (Franciscus Orzag) 157, 158
 Országh Imre (Emericus Orsag) 158
 Ortway Tivadar 44, 103
 Orzag, Franciscus → Országh Ferenc

P

Pakos, Blasius a → Paksy Balázs
 Paksy Balázs (Blasius a Pakos) 157
 Pál → Tomori Pál
 Pálffy Géza 9, 10, 29, 36–39, 56–58, 66, 94–97, 116–118, 125, 131, 135
 Palinai György (Georgius Bosnensis episcopus) 157
 Pálóczy Antal (Antonius Paloczy) 157, 158
 Paloczy, Antonius → Pálóczy Antal
 Pálosfalvi Tamás 51, 110
 Paulus, Agriensis episcopus → Várdai Pál
 Paulus, Colocensis archiepiscopus → Tomori Pál
 Peren, Franciscus a; Perenius, Franciscus; Perennius → Perényi Ferenc
 Pereneus, Gabriel → Perényi Gábor
 Pereneus, Petrus → Perényi Péter
 Perényi Ferenc (Franciscus a Peren; Franciscus Perenius; Perennius) 27, 46–49, 59, 85, 105–108, 119, 140, 141, 157
 Perényi Gábor (Gabriel Pereneus) 157, 158
 Perényi Péter (Petrus Pereneus) 158
 Periklész, athéni sztratégosz – Strategos of Athens (Pericles) 57, 116
 Pfandl, Sigismund (Sigismundus Pfandel) 15, 71
 Piso, Jacobus (Jacobus Piso of Medgyes) 30–32, 34, 36, 50, 54, 88–90, 92–94, 109, 114
 Podmaniczky István (Stephanus Podmanicius) 157
 Podmaniczky Mihály (Michael Podmanicius) 158

Podmanicius, Michael → Podmaniczky Mihály
 Podmanicius, Stephanus → Podmaniczky István

R

Rákóczi Ferenc, II. (Rákóczi Ferenc) 9, 65
 Réthelyi Orsolya 34, 36, 44, 92–95, 103
 Rosen, Anna 13, 69
 Rosenbaum, Elisabeth 30, 88
 Rotterdami Erasmus → Erasmus, Desiderius
 Rúzsás Lajos 31, 89

S

Saint Ursula → Orsolya, Szent
 Salcanus, Ladislaus → Szalkai László
 Sanctus Cyrillus → Cirill, Szent
 Sarkan, Ambrosius → Sárkány Ambrosus
 Sárkány Ambrus (Ambrosius Sarkan) 45, 46, 104, 105, 130, 131, 157
 Scepusiensis, Georgius → Szapolyai György
 Scholz János 12, 13, 68–70
 Schwandtner, Johann Georg 29, 87
 Seneca, Lucius Annaeus 138, 139
 Serifaber, Johannes 33, 91
 Sigismund Augustus → Zsigmond Ágost, II.
 Sigismund I; Sigismund the Old; Sigismundus → Zsigmond, I.
 Simon, Zagrabiensis episcopus → Erdődy Simon
 Singrenius, Johannes 8, 64
 Solymanus; Solymannus → Szulejmán, I.
 Sörös Pongrácz 35, 94
 Spekner Enikő 34, 36, 44, 92–95, 103
 Spiesshaimer, Johann → Cuspinianus, Johannes
 Stabius, Johannes (Johann Stab) 17, 74

Stanislaus, episcopus Olomutzensis → Thurzó Szaniszló
 Süleyman, Süleyman I → Szulejmán, I.

SZ

Szakály Ferenc 31, 59, 89, 119
 Szalaházi Tamás (Thomas Vesprimiensis episcopus) 50, 109, 159
 Szalkai László (Ladislaus Salcanus; Ladislaus Zalcanus) 25, 28, 31–36, 42, 47, 50, 54–57, 59, 61, 82, 86, 89, 90–92, 94, 101, 106, 109, 114–116, 119, 121–123, 132, 133, 136, 137, 157
 Szapolyai György (Georgius a Zapolya; Georgius Cepusiensis; Georgius Scepusiensis; Georgius Zepusiensis; Szepesi György) 46, 47, 52, 57, 61, 105, 106, 112, 116, 121, 130, 131, 136, 137, 157
 Szapolyai; Szapolyai János; Szapolyai, John → János, magyar király
 Szathmári György (Georgius Zotmar; Szatmári György) 25, 82, 130, 131
 Szebelédi Zsolt 11, 13, 36, 56, 68, 70, 94, 116, 128, 129
 Szepesi György → Szapolyai György
 Szerémi György 21, 78
 Szilágyi Emőke Rita 10, 11, 29, 35, 41, 66, 67, 93, 99, 100, 144, 146, 149, 150, 153
 Szulejmán, I., török szultán – Ottoman Sultan (Solymanus; Solymannus; Süleyman; Süleyman I) 10, 24, 26, 33, 37, 41, 42, 50, 55, 61, 66, 81, 84, 92, 95, 100, 101, 110, 114, 121, 123–125, 148, 156
 Szydłowiecki, Krzysztof 39, 98

T

Tamás Zsuzsanna 29–30, 87
 Tannstetter, Georg → Collimitius, Georgius

Tarczay Miklós (Nicolaus Tarczay) 157, 158
 Thomas, Vesprimiensis episcopus → Szalaházi Tamás
 Thomas, David 26, 84
 Thomoreus Paulus; Thomori Paulus; Thomorius; Thomory Paulus → Tomori Pál
 Thurzó, család – family 148
 Thurzó Elek (Alexius Turzo) 33, 91, 159
 Thurzó Szaniszló (Stanislaus episcopus Olomutzensis) 31, 90
 Thurzo, Johann (Johannes Thurzó) 7, 63
 Tiroli Ferdinánd, osztrák főherceg – Archduke of Austria (Ferdinand of Tirol) 152
 Tomori Pál (Pál; Paulus Colocensis archiepiscopus; Paulus Thomoreus; Paulus Thomori; Paulus Thomory; Paulus Tomori; Pál; Thomorius) 42, 46–48, 51, 56, 59, 101, 105–107, 110, 116, 119, 123–125, 138–141, 157
 Tóth Gergely 8, 13, 26–29, 33, 39, 45, 48, 49, 52, 54, 55, 60, 64, 69, 84, 85–87, 91, 97, 104, 107, 108, 112, 113, 115, 121, 130–133, 138–141
 Tóth Zsuzsanna 23, 81
 Trattner, Johannes Thomas (Joannes Thomas Trattner) 11, 68
 Trepka András (Andreas Trepka) 158
 Turzo, Alexius → Thurzó Elek
 Tüskés Gábor 29, 87

U

Újlaky Ferenc (Franciscus praepositus Posoniensis) 50, 109, 144, 146, 148
 Ulászló, I., magyar király – King of Hungary (Ulászló) 134, 135
 Ulászló, II., magyar és cseh király – King of Hungary and Bohemia (Ja-

gelló II. Ulászló; Ulászló; Vladislaus II.) 9, 50, 65, 66, 110

Ursula → Orsolya, Szent

V

Vadianus, Joachim 36, 94
 Várdai Pál (Paulus Agriensis episcopus) 158, 159
 Varga Bernadett 128, 129
 Varga Szabolcs 27, 39, 41, 51, 85, 97, 100, 110
 Vega, Carolyn 13, 70
 Végh András 34, 36, 44, 92–95, 103
 Vels, Leonhard von 21, 78
 Verbetius → Werbőczy István
 Verók Attila 41, 99
 Viczián János 47, 106
 Vladislaus → Ulászló, I.
 Vladislaus II. → Ulászló II.

W

W. Salgó Ágnes 36, 95
 Waczulik Margit 12–16, 18, 19, 23–25, 27, 41, 42, 44, 45, 49, 53, 55, 60, 68–76, 80, 82, 84, 100, 103, 104, 108, 113, 115, 120
 Werbőczy István (Verbetius) 31, 33, 50, 57, 61, 89, 91, 109, 116, 117, 121, 124, 125
 Weyssenhorn, Alexander 144
 Wilhartitz, Wenzel von 147
 Wisinger, Johannes (Joannes Wisinger) 14, 71

Z

Zalcanus, Ladislaus → Szalkai László
 Zalkanus, Ladislaus → Szalkai László
 Zapolya, Georgius a → Szapolyai György
 Zara, Hieronymus de → Zarái Jeromos

Zárai Jeromos (Hieronymus de Zara) **ZS**

23, 80

Zepusienis, Georgius → Szapolyai
György

Zimmermann, T. C. Price 45, 104

Zotmar, Georgius → Szathmári György

Zvara Edina 41, 99

Zvinglius, Udalricus → Zwingli, Ulrich

Zwingli, Ulrich (Udalricus Zvinglius)

20, 77

Zsigmond Ágost, II., lengyel király –
King of Poland (Sigismund Augus-
tus) 151Zsigmond, I., lengyel király – King of
Poland (Jagelló Zsigmond; Sigis-
mund I; Sigismund the Old; Sigis-
mundus) 39, 40, 55, 98, 99, 114,
126, 134, 135

FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ

INDEX OF GEOGRAPHICAL NAMES

A

Aenipons → Innsbruck
Alba Iulia → Gyulafehérvár
Alba regalis, Alba Regalis → Székesfehérvár
Amerikai Egyesült Államok (USA, Amerika, Egyesült Államok, United States) 13, 69
Anglia (UK; Britannia) 8, 64
Antverpia → Antwerpen
Antwerpen (B; Antverpia) 154
Augsburg (D; Augusta) 147
Augusta → Augsburg
Austria → Ausztria
Ausztria (A, Austria) 35, 65, 94, 134, 135, 145, 147, 159

B

Basel → Bázél
Bázél (Basel, CH) 8, 64
Bécs (Wien, A; Vienna, Viennensis, Viennese) 7–10, 12, 14–22, 24, 26, 31, 33, 35–42, 46, 51, 54, 57, 63–66, 68, 69, 71, 73, 75–79, 81, 83, 89, 91, 94, 95, 97–101, 105, 110, 113, 117, 144–148, 150, 151, 156
Belgrad, Belgrade, Belgrád → Nándorfehérvár

Beograd → Nándorfehérvár
Bitka pri Seni → Szina
Boemia → Csehország
Bohemia → Csehország
Bologna (I) 7, 63, 148
Bosnia → Bosznia
Bosznia (BIH, Bosnia) 15, 72
Bratislava → Pozsony
Britannia → Anglia
Brussels → Brüsszel
Bruxella → Brüsszel
Brüsszel (Bruxelles, B; Brussels, Bruxella) 59, 60, 120, 149, 150, 153, 160
Buda (Budapest, H; Budensis) 7–9, 27, 30–36, 42, 45–47, 50, 51, 53, 58, 63–66, 85, 88, 89, 91–94, 101, 104–106, 109, 111, 112, 118, 123, 126–131, 151, 155, 160
Budapest (H; Pest) 14, 15, 18, 20–24, 26, 71, 72, 75, 77–81, 83
Budensis v. Buda

C

Central Europe → Közép-Európa
Cologne, Coloniensis → Köln
Constantinople → Konstantinápoly
Croatia → Horvátország

CS

Csehország (CZ; Boemia, Bohemia, Cseh Királyság) 8, 14, 36, 49, 53, 60, 64, 65, 71, 94, 108, 113, 120, 126, 127, 134, 135, 151, 159
 Csepel-sziget (H; Csepel Island, Scephel) 53, 113, 126, 127

D

Dalmácia (Dalmatia) 38, 96, 158
 Danube, Danubius → Duna
 Dévény (Devín, SK) 39, 97
 Devín → Dévény
 Dráva (Drava) 51, 52, 58, 111, 112, 118
 Drava → Dráva
 Dubrovnik → Ragusa
 Duna (Danube, Danubius) 8, 52, 64, 112, 125, 138, 139

E

Egyesült Államok → Amerikai Egyesült Államok
 Érd (H; Erd) 45, 46, 104, 105, 130, 131
 Erd → Érd
 Erdély (Transylvania, Transsylvania) 19, 38, 46, 76, 96, 105, 130, 131, 148, 159
 Esztergom (H; Strigonium) 19, 21, 35, 36, 76, 78, 93, 94
 Európa (Europe) 13, 38, 40, 67, 69, 97, 99

F

Fehérvár → Székesfehérvár

G

Germania, Germany, Germánia → Németország

GY

Gyulafehérvár (Alba Iulia, RO) 10, 66

H

Hatvan (H) 124, 125
 Horvátország (HR; Croatia) 158
 Hungaria, Hungarian Kingdom, Hungary → Magyarország

I

Ilok → Újlak
 Innsbruck (A; Aenipons, Insprug, Oenipons) 10, 60, 67, 120, 146, 149, 150, 153, 157
 Insprug → Innsbruck
 İstanbul → Konstantinápoly
 Isztambul → Konstantinápoly
 Italia, Itália → Olaszország

K

Kappel (CH) 20, 21, 77, 78
 Kingdom of Hungary → Magyarország
 Konstantinápoly (İstanbul, TR; Constantinople, Isztambul, Sztambul) 23, 80, 148, 156
 Koroni (Koron, GR) 23, 80
 Köln (D; Cologne, Coloniensis) 47, 106, 157
 Kőszeg (H) 21, 78
 Közép-Európa (Central Europe, Mid-Europe) 7, 9, 43, 63–65, 101, 148
 Krakkó (Kraków, PL; Krakow) 7, 9, 27, 40, 63, 65, 84, 98, 148

L

Latium (I) 32, 91
 Leipzig → Lipcse
 Lengyelország (Poland) 98, 145, 149
 Leuven (B; Lovaniensis, Louvain, Lovanium) 153, 154
 Linz (A; Lynzia) 14, 43, 71, 102
 Lipcse (Leipzig, D) 7, 63
 Louvain → Leuven
 Lovaniensis, Lovanium → Leuven

Low Countries → Németalföld
Lynzia → Linz

M

Magyarország (H; Hungaria, Hungarian Kingdom, Hungary, Kingdom of Hungary, Magyar Királyság, Pannonia, Pannonian Plain, Pannonicus) 7–15, 18–24, 27, 29–32, 34–44, 48, 50, 51, 54, 56, 57, 60, 61, 63–72, 75, 76, 77, 79, 80, 82, 84, 87–100, 102, 103, 107, 109, 110, 113, 116–118, 120, 121, 123–125, 127, 128, 132, 133, 144, 145, 147, 149–151, 154–156, 158, 159, 163
Mátészalka (H) 31, 89
Mid-Europe → Közép-Európa
Mohach, Mohatz → Mohács
Mohács (H; Mohach, Mohatz) 8, 10–14, 23–27, 29–31, 33–36, 38–44, 47, 49–54, 57, 59, 60, 64, 66–70, 80–85, 87–89, 91–94, 96, 97, 99–103, 106, 108–113, 117, 119, 120, 122–125, 128–131, 136, 137, 146–148, 150, 153, 158

N

Nándorfehérvár (Beograd, SRB; Belgrad, Belgrade, Belgrád) 24, 81, 124, 125
Németalföld (B; L; NL; Low Countries, Netherlands) 35, 37, 41, 54, 93, 95, 100, 113
Németország (D; Germania, Germany, Germánia) 8, 20, 42, 65, 77, 101, 126, 145, 148, 159
Netherlands v. Németalföld
New York (USA) 13, 69, 70

O

Oenipons → Innsbruck

Olaszország (I; Italia, Itália) 7, 9, 44, 103, 136, 137, 148
Olümposz (Olympos, GR) 32, 90
Olympos → Olümposz

P

Padova → Pádua
Pádua (Padova, I) 146, 148
Pannonia, Pannonian Plain, Pannonicus → Magyarország
Pannonia Inferior 151
Partium (RO) 19, 76
Pávia (Pavia, I) 8, 64
Pavia → Pávia
Pécs (H; Quinqueecclesiae) 25, 44, 82, 103, 130, 131, 136, 137
Peloponnészosz (GR; Peloponnese) 23, 80
Pest → Budapest
Pétersvárad (Petrovaradin, SRB; Waradinum Petri) 42, 45, 101, 103, 123–125
Petrovaradin → Pétersvárad
Poland → Lengyelország
Posonium → Pozsony
Pozsony (Bratislava, SK; Posonium, Pressburg) 36–38, 56, 94–96, 116, 153, 159, 160
Prága (Praha, CZ; Prague) 9, 65
Prague → Prága
Praha → Prága
Pressburg → Pozsony

Q

Quinqueecclesiae → Pécs

R

Raguza (Dubrovnik, HR; Rhagusinius) 152, 154
Rajna (Rhine) 145
Rajna-vidék (D; Rhineland) 145
Rákosmező (→Budapest, H) 124, 125

Rhagusinius → Raguz
Rhine → Rajna
Rhineland → Rajna-vidék
Róma (Roma, I; Rome, Város) 7, 32,
45, 46, 63, 91, 104, 105, 140, 141
Roma, Rome → Róma

S

Saxonia, Saxony → Szászország
Scepusiensis → Szepes vármegye/
County
Schepel → Csepel-sziget
Schweidnitz (Świdnica, PL) 7, 29, 63,
87
Sclavonia → Szlavónia
Seña → Szina
Siklós (H; Soklos) 25, 44, 82, 103, 130,
131
Silesia, Silesius → Szilézia
Sirmium (Srimška Mitrovica, SRB;
Syrrium) 151, 154, 155
Slovakia → Szlovákia
Soklos → Siklós
Sopron (H) 12, 13, 68–70
Speyer (D; Spira) 19, 20, 51, 76, 77,
110, 126, 127, 144, 145
Spira → Speyer
Strigonium → Esztergom
Stuttgart (D; Stutgardia) 144, 146
Svájc (CH; Switzerland) 15, 20, 23, 72,
77, 80
Świdnica → Schweidnitz
Switzerland → Svájc
Syrrium → Sirmium

SZ

Szászország (D; Saxonia, Saxony) 18,
75
Székesfehérvár (H; Alba regalis, Alba
Regalis, Fehérvár) 8, 36, 37, 39, 60,
64, 94, 95, 98, 120
Szepes vármegye/County (SK; Scepu-
siensis) 98, 148

Szilézia (CZ, D, PL; Silesia, Silesius) 7,
9, 10, 27, 29, 51, 63, 65, 87, 111,
127–129, 135, 148
Szina (Bitka pri Seni, SK; Seña) 19,
76
Szlavónia (Sclavonia) 158
Szlovákia (SK; Slovakia) 153
Sztambul → Konstantinápoly

T

Tarnów (PL) 19, 76
Titel (SRB) 125
Tokaj (H) 19, 76
Tolna (H; Tulna) 42, 46, 51, 101, 105,
111, 123, 128–131
Transylvania, Transsylvania → Erdély
Tulna → Tolna

U

Újlak (Ilok, HR; Ulac) 44, 103, 124, 125
Ulac → Újlak
Ungaria → Magyarország
United States → Amerikai Egyesült Ál-
lamok

V

Várna (Varna, BG; Warna) 134, 135
Varna → Várna
Város → Róma
Vatikán (Città del Vaticano, V; Vatican)
52, 111
Velenice (Venezia, I; Venice) 38, 96
Venezia → Velenice
Venice → Velenice
Vienna, Viennensis, Viennese → Bécs
Visegrád (H) 144

W

Waradinum Petri → Pétervárad
Warna → Várna
Wien → Bécs

FÜGGELÉK / APPENDIX A KÉZIRAT FOTÓMÁSOLATAI / PHOTOCOPIES OF THE MANUSCRIPT

CASPAR URSINUS VELIUS:
DE INTERITU LUDOVICI REGIS ET CLADE HUNGARIAE

Kézirat lelőhelye / Manuscript:
Országos Széchényi Könyvtár / National Széchényi Library
Kézirattár Fol. Lat. 4596 fol. 2r–10v

Expd me more
about *John*
(35)

Fragmenta Hæmæ Casparis Velij Velm.
Hæmæ Casparis Velmæ

Histor. Lat. MS. N° 435.

Hanc praeclat. Excerpta ex libris Chronis
Abbas. Spanghmiers cum Glossa STABII
pro eode no. 5033 notat

$S/\overline{5033(B)}$

que vult a ~~Christi~~ ^{Christi}
 Christianum in ~~o~~ xxvj. ¹²⁸ 30
 Anno quarto postq[ue] Solymanus Turcorum
 Imperator Belgrado potius cu[m] veloci perfactus
 Regni portas apertaq[ue] ingressus omnes habuit
 confecto exercitu ad numerum cet[er]i Milia
 armatorum infestis copiis ac valde q[ui] in
 Armatis p[er]noctat. Finis nominat resistere
 aut demorante iter rurs[us], ingressus est
 ac p[er]m[issa] Vradin[um] p[er]ij. qua[rum] arx culm[us]
 Regi Ludovico p[er]rebat, m[en]ti obsidione citat[ur]
 ac grauit[er] obf[er]a paucos intra dies deducit
 ne facere coegit. erat in ea arx haud satis
 firmi[us] p[ro]fudum quod suis viribus diffusi
 desperatis co[m]p[er]it f[er]re auxilij. con
 ducentibus arx hosti tradidit. Per ea
 fama nimis q[ue] certa increbuerat hostes sumis copiis
 aduenisse. ari int[er]m[issa] Vngaria in Regni
 i[st]a adp[er]eant. p[er]m[issa] gradu citat[ur]
 de[re] ac accelerant. ea fama cu[m] et
 p[er] exploratores co[n]firmaretur, omnibus
 ingentib[us] horum m[en]t[is] sed imprimis
 Regem Ludovicu[m] in Regni optima
 res sollicitus habuit, multa viri obta
 bant paranda belli disposicioni pri
 m[us] similitates quas exercebant m[en]t[is]
 se optimates, haud multo ant[ea] p[er]f[ec]to ac
 summo ingratu exento verbis. d[icit] non
 optimis viribus in auxa populari fuit
 var adeptus. in Stephanu[m] a B[er]at[ur]
 in p[re]stam[us] dignitatis sua Locu[m] resti
 tuto. viri angustia publicis p[re]cunia.
 et obli[ui] ararij p[re]cunias animata ac p[er]m[issa] p[er]m[issa]
 simul p[re]cunias co[m]modi in horis p[er]m[issa]
 multa m[en]t[is] ac p[er]m[issa]

129

[illegible]

130 37 11

Antea tamen Regine omni causa ad in
 sulam Schapell ^{profecta} ~~profecta~~ ^{at} ~~at~~ ^{venationibus} ~~venationibus~~ ^{ope}
 ram dantem adiit et quid sui esset
 sit reponit. cuius oratione illa atto
 nita et id providens qd manifesta
 discrimini ac certissime morti caput
 fuit Rex obducens erat in pro
 fusis lachrymis obloxa hoc mox
 ante mox dicitur allocuta fuisse
 Optime Rex ac placidissime coniux
 Quod ubi in mentem venit. aut
 qua ut risone florie cupiditate
 accensus. Statuisti ~~non~~ ^{te} ~~non~~ ^{non}
 una ~~te~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non}
 ut has te capis ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non}
 pollente in ad ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non}
 nite gloriæ ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non}
 in aiam ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non}
 et ducit ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non}
 venit adversus ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non}
 hinc ac veteranos. aut gloriæ via
 ut erit ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non}
 ha armatura ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non}
 p dea ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non}
 ma q nonde ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non}
 vlosq. precipit. nunc ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non}
 regni ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non}
 cadat ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non}
 alit. ac Regem ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non}
 tota ac ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non}
 ppolam ac ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non}
 pium et ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non}
 et ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non} ~~non~~ ^{non}

139

et copiam
 ista in animi vigor amorem
 amantissimum. Quod si nihil hor-
 re me non. et saltem precibus
 regeret uxoris quae si, quod ani-
 mi persequitur, in vita periclabr-
 vis nihil viri in horis desiste-
 mus regamus et calamitibus id
 magis admodum res amare attigimus
 quod praesentibus sobolis sunt adest
 datur patitur in obsequio. in ma-
 pueris suscipere libris officium
 possim. quod orbi et ipsa ma-
 rita in Regem hanc de curat
 In na est animi sedet, hostibus
 obvia viri et repleta copiam
 auxilium firmitate. et Bohem-
 um regno propitius advenit
 ras. gens fides et hostibus
~~receptum et~~ profectum amorem
 in aliduribus copiam in
 animo pueris. hosti occur-
 re. et cum re acie colligant
 pueris. et hinc in pueris et
 imperialis copiam pro arce ha-
 bito. et curat pueri ac
 manfeste. in pueris et
 pueris repleta. Hanc ap-
 plicat. multa argumens Regem in
 in pueris profectum amorem
 in pueris. ubi fides locum est

[illegible]

133

[illegible]

augurandi scientia ut verum futurum
predicerent tamen ut regis apertum
habemus nulli prodigium regni regni
vltq occasio porrexisse hunc vlt
impetibus arguamur si potuerim
nos ut tunc huc in hunc acci
dere solent. Disperser. Apud Tul
nam dicitur ad Regem. Georgius
Cepherus. Iohannis vanda Transyl
vania, Hermannus frater ad hunc
M. D. regibus fuit dicitur, inter
q. eos dicitur quod ad oppidum Mo
haly venit est ex diversis locis
militibus adfluxerunt, ^{armati.} ~~et postea~~ ~~re~~
balasae opemuldas per vltos ^{ad hunc} Episcopo
si tunc regni q. in hunc Regis
filius forent bantur. nulli pro
culat pro regis sui Regniq
salute deprecantur. pro ^{sum}
copie fuerunt ad milia xxx.
regni predm. Marlinus copiosus
Lxxxv. Currit. v. M. ad
~~causis in predm.~~ Q. vlt
propter copiam apud Mohaly sub
distur. Foris huc milia pte
momentum hunc pte oppido in
palustri planicie dispersant q. pro
entore Julso ab exploratoribus suis
in m. lallato ad Regem desertis cop
m. lallato mittitur.

(39) *Turans Arcensis*
Scolecophorus
opugnans -
 Indr macht der
 emigrieren Vorstg
 Law Georgy Pet
 mur: - v. v. v.
 capio in arbor capitur
 ab mur abiger ab; ab
 ar: In arbor

Arbeit + 100

[illegible]

1574 clavis fustis. Sud illu
 temp. extrahendo. ut nihil sit corrupto
 quo minus auxilium Regi veniat. p. f. f. f.
 supponendo ad proferens inter multos orationes, insigni
 auras.

135
 Si se de ead
 nota hinc
 hacten exiguu numeru adfer
 milia vix sordet id pro co
 pto se habere pueru Ror
 in copis suis admirarent opri
 ma occasum prius q omes
 hestm copia cognovit ut di
 mitteret certa id ut prope
 partu in tord sibi pulcherr
 dm ut ^{prolatum} ~~causam~~ occasu rei
 la pueru corrumpitur q si
 audire veniret aut ab alijs
 prohiberetur et arma ab hest
 in illis ~~exponit~~ versuros. et
 aut se hestm numeru habueru.
 Atq nihil iniquitatem commulso
 no profuerunt. ceteris in pluri
 bus in maturius considerabim
 vris et copias turcaru. quos
 minimu parua manu in
 Regni fines intraret verissime
 suspicabimur. Ac ror dom
 de obitio fuit qua prope sedulo
 nem occidit inter ipso pmo
 mos et Bohemos de Rege
 que alij pugna intrasse in
 vna ptole capessit. alij in
 in vna capite summa regito
 no plectarretur, sed uandum

in tanta et abissi praeculi dimicatione conso-
bunt. Unde dicitur Salcamus Ladislaus
Archiepiscopus wigornien vir summe et vir-
tutis in conspectu huius in modum fortiter
locutus fuisse. Maxime dicitur post ho-
mines Amphisi Viri Patrumque ac fortiter
Bohemis gibus rursus circa annis finem
regni alieque tradita est et commissa
vacuum viris quo nam modo deinde
his omnibus in committis nullum deventum
capitur. quia ut si alii ingruerent
adversa fortuna aut repentinis aliam
esse omni auxilio non potest. tunc summa
curra et diligentia adhibenda, quo da-
mnum minimum accipitur. Id quod nobis
in hoc tanto discrimine non usum fuerit
in quo non omnes fidei ac prudentie
sequebantur innotescit. Hostis a-
cerimus cum duplici 40 milibus armato-
rum viris armibus minuit, cumque
vires persequeretur si retro fugeremus
et nos illi ope persequeretur. et ferro
atque igni totius Ungarie regnum periret
bit. Sin desertum in aqua statueri-
mus et prelo edundare verum
minime copia satis fuerit ad sustinenda
violenta multitudine hostium prope
infinita. verum eo id necessitate adducti
sumus prope hostium propugnationem
ut omni ope decertandum sit.

has been done

137

quapropter Regē meū in extremū dīsi-
mū a nobis trahendū minime auso
Sed amandū aliquo rē in hūc
reptor quo res sit evasura. Nam
p. dēū mortalem quid mirum ha-
beret adulescentē adhuc principem
nondū fuisse armorū vīu pellantem
adversus validos hostes in acie vbi
in hūc hūc tractantē objiceret aut
quid ipse vms, rē ut seculū pūm
fecerimus. aduēntū aduēntū
tantam vīu attulit, in cuius te-
mō vīu vīa hūc Regni fa-
lus vertitur. cōdo pūm illū res
alacriori fūtur et aū quoq. pū
fūtur in hostem pūnatū. rē
dū ad infirmitatē pūm ad vī
mū accendit principis sui ora corā
volentes et fortiter idē cōstet
si nō disuadet periculi magnitudo.
Nam si Regē in pūm vīa pūdatū
quid malū dū avertat, occubuerit
et de nobis pūto hūc in de sūma
Regni totus altum erit. nihil ubi
nobis est salui nihil integri, qui in
nō acciderit in acie fūda fūda salui
hūc pūm ex tūm pūm in alio
sola regis imperium vīa dēgat
vīa q. in imperium fūm et
vīa imperium et imperium fūm

q. ly vīa vīa vīa vīa
vīa vīa vīa vīa

si q. vīa vīa vīa

in pūm vīa vīa

sin melioris illi nobis proleio videtur suffragari (+1)
 facile quodam novus vires in alium excedat
 per longe firmioris parabit. evocatis
 Bohemis. et corrogatis apud Comma
 nos maxime profarum fortitudinis Austria
 Archiducem sibi affinitate archiducis incho
 nique apud ipsam Casarem ipsius fordi
 mundi. Item. nique vero patrum
 Sigismundus apud Rex Polonorum
 committat. ut affluat regni robur et
 impetu carissimo extremo in discrimine
 ut subvenisse videatur. arguatur
 quod est maxime fulmine Rex noster et
 reliquis regni et robur fortis poterit
 et hactenus obvia noster. et audacius
 edocui. et amplexa hille oppida atque maxime ducis in flego
 vires recuperant. proinde minime ut in flammam pro
 videtur opus fore in per acie tunc sunt in datus.
 verbis. quod unus et contra dixi. non est vix huius maxime
 ita multum vobis profuerit. sine potest vix vix potest
 quibus si in morte venit. quid per
 debetatur a vobis quod inveni
 principi satis quod vobis spiritus et
 animorum. Ut ipso ablati vobis
 habituri profuerit si quos maio
 rem in modum acut potest et potest
 curra et communis et defensus salutis.
 in vero fortissimus peragatibus, cum pro
 quo maxime quod quod exultant in flet vobis
 post mortem.
 in aut vobis caris.

Dr. R. 8. Valis laos
 em. Worn. 8

139

Ab hac oratione contraria hominum sententia
diverse sententiarum apparet. Alij qđ
principes Bohemii in Silesij consueverunt
Regem ad vitam reducere. ut eo
facilius ut Bohemorum Regni tur
Balthasari barentur. contra frons alij ut
Regem ad pignus qđ impigerant Andree
et Stephano Batre polonico. quos
in regnum nimis lo
gumque auxilia. et
profectu et a feli
gum et fit, et aut
at regnum regem
voluntate. aut in
throni difficultate in
restituenda fit.
virescent adhibere
placuit.

Ab hac oratione contraria hominum sententia
diverse sententiarum apparet. Alij qđ
principes Bohemii in Silesij consueverunt
Regem ad vitam reducere. ut eo
facilius ut Bohemorum Regni tur
Balthasari barentur. contra frons alij ut
Regem ad pignus qđ impigerant Andree
et Stephano Batre polonico. quos
in regnum nimis lo
gumque auxilia. et
profectu et a feli
gum et fit, et aut
at regnum regem
voluntate. aut in
throni difficultate in
restituenda fit.
virescent adhibere
placuit.

Ac plura aliquando in similibus
multum visa et qđ deliberationi. et
omni abhinc parte magis ad Regem
et ad consueverunt de Regis abdicando
negocii minus mitterentur. armis
tanto Regem et festinantius, et pro
hostem in motu ad Regem prope
rarent ut vim illaturos et plures
a multis indicarentur. et qđ et sua
si fuit et post impetibus clante
virescent. cum ea ubi propriis ad hoc lo
gras ^{auspicio} ~~consueverunt~~ ^{egenti} est pacatis om
nis ~~virescent~~ ^{et} ~~ad Regem~~
adferret qđ intransmissi. voluntatis qđ

et tunc orabant magis in se pugna subtra
 hant orabant minus arceff: hinc inde
 nos qd aliud suaderent. Salcano prapue
 que casily istius amhen pnticabunt ad
 intendant: quod est in Rex ultra suam
 omnibus pntem opem pnticari magis
 periculis ultra de fugere velle qui una
 cu illis aut sterner pugnando vincat
 aut vltus hominibus occidat: quar
 p pntem Rex voluntate ab ostis co
 filium aliquid est. ^{in castro} ut castris haud
 longe ^{ab ostis} pntem: ac arceff: ac loco ac
 tempore in hinc deo in favore
 summa regni ac salus qd dimicatum ac vltis fortuna
 committentur.
 Du hinc apud Moham ager pntem
 Imperator Turcorum
 pntem amhen emigebat versus in
 filo ager pntem pntem: ac caput
 mille pntem oppidit: dir pntem, ac in
 cendit.

140 56
 42 9

collocare
castra

Forme
 Calam
 Regis

caput pntem
 est qua ac dimittit
 in ex pntem pntem
 caput ac pntem

George Land

Forme pntem
 in amhen qd pntem
 dimittent

plus amhen qd pntem

[illegible]

[illegible]

Affirmare debet. Iohannes princeps
elector. Carolus Maximilianus Brachmann
Erasmus de Franciscus Linnburg.
pro Comite palatinalis Hassend. pro
electoris ipsius cancellarius vir hanc
faciens in hac sententiam laudat.
Non ignorare se gravior (fieri d
ter in suspector in multis, transla
quas in sentis refutationes hui
nat in hunc praeceps voluit subire
in impietatis auctoribus, proinde
facti illud purgant, orant Cesar
in actus princeps ut hanc gra
audiant. in religione. de rim fac
et q dity quod simulatur, qu
nisi se sensus quod in et rati
in auctoribus. Endogit in dehis
oppositis vulgo doceatur. magnus
habet a Cesar. ut in siglari
et q periturus brachmann de hunc
tari in publico palatium. Quibus Ca
representat. Commis princeps consens
sibi periturus videri. q ut discipula
qui videri de hunc praeceps angustia
de ut praeceps, sibi hanc praeceps
in pueris, ad quod praeceps q
hunc illi respondit per dnm
et princeps. Id est princeps
nisi Cesar orant ut hanc
obis videri q in ipse videri
brachmann q videri de hunc praeceps
hanc in hunc praeceps

Nyomdai előkészítés:
BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Képszerkesztő: Kocsis Gabriella
Borító: Horváth Imre
Tipográfia: Marafkó Bence, Zsigmondné Balázs Ildikó
Prime Rate Kft.
Felelős vezető: dr. Tomcsányi Péter

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

Pár évvel az ütközet után, 1531-ben, Caspar Ursinus Velius sziléziai humanista, Habsburg I. Ferdinánd udvari történetírója kisebb művet szentelt a mohácsi ütközetnek. Mivel a munka nyomtatásban soha nem jelent meg, és kézirata is elkallódott, közel ötszáz éven át csak utalásokból lehetett tudni a létezéséről. Két évvel ezelőtt azonban egy rendkívüli felfedezés alapjaiban változtatta meg ezt a helyzetet: az Országos Szécsényi Könyvtár Kézirattárából előkerült egy Velius-töredékeket tartalmazó kódex, első lapjain az elveszettnek hitt Mohács-beszámolóval. Bár a szöveg rövid és töredékes, jelentősége óriási, mivel egy évszázada nem került elő új, korábban ismeretlen kortárs beszámoló a csatáról.

Jelen kötet tehát több szempontból is egyfajta premier: nemcsak Velius Mohácsról szóló beszámolójának első nyomtatott kiadását, illetve magyar fordítását tartalmazza, de két alapos tanulmány révén az első kísérleteket is a mű értelmezésére és kontextusba helyezésére. Mivel Velius messzemenőig közép-európai beágyazottságú szerző, fontosnak gondoltuk, hogy kötetünk ne csak a magyar, hanem a nemzetközi közönséghez is szóljon. Ezért a tanulmányokat magyarul és angolul, a forrásszövegeket pedig magyarul és latinul is közöljük.

Ára: 2800 Ft

9 789634 162230